

Belarus-O'zbek ILMIY-METODIK JURNAL

Белорусско-Узбекский научно-методический журнал
Belarusian-Uzbek scientific and methodological journal

Muassis:

Belarus-O'zbekiston qo'shma tarmoqlararo amaliy texnik
kvalifikatsiyalar instituti

2023

4-son

DOI: 10.58461/UZB.1(4).2023

Jurnal 2021-yil iyul oyidan chiqqa boshlagan

O'zMAA tomonidan 2021-yil 3-sentabrda ro'yxatga olinib, 1157-raqamli guvohnoma berilgan.

Свидетельство о государственной регистрации №1157 от 03.09.2021 выдано Агентством информации и массовых коммуникаций при Администрации Президента РУз

OAK Rayosatining 2023-yil 30-sentabrdagi 343/2-son qaroriga asosan PEDAGOGIKA fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) va fan doktori (DSc) ilmiy natijalar bo'yicha dissertasiyalar asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan milliy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan

В соответствии с постановлением Президиума ВАК №343/2 от 30 сентября 2023 года журнал включен в список национальных научных изданий, рекомендуемых для публикации основных научных результатов диссертаций на соискание ученых степеней докторов философии (PhD) и докторов наук (DSc) по педагогическим наукам

Xalqaro ilmiy-metodik jurnal

Международный научно-методический журнал

International scientific and methodical journal

TOSHKENT

MUNDARIJA

Abdunazarova Zaynab Almurod qizi <i>BOSHLANG'ICH TA'LIM JARAYONIDA O'QUVCHILAR IJTIMOY-KOMMUNIKATIV KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHGA DOIR IMITATSION MODELLAR</i>	4
Alimardonov Zohid Shukurillayevich <i>JAMOAT XAVFSIZLIGINI TA'MINLASH BO'LIMLARI BO'LAJAK OFITSERLARIDA KOMMUNIKATIV KOMPETENTLIKNI SHAKLLANTIRISH DOLZARB PSIXOLOGIK MUAMMO SIFATIDA</i>	9
Ataniyazova O'g'iljan Rajapbayevna <i>MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI KITOB O'QISHGA QIZIQTIRISHDA PEDAGOG O'RNI..</i>	14
Boyqo'ziyeva Ra'no <i>ОРГАНИЗАЦИОННО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАПРАВЛЕНИЯ ПРИОБЩЕНИЯ СТУДЕНТОВ К НАЦИОНАЛЬНЫМ КУЛЬТУРНЫМ ЦЕННОСТЯМ</i>	21
Hajiyeva Soxiba <i>TA'LIMDA IJODKORLIK ZARURIYATI</i>	25
Kamoljonova Dilfuza Xoldorovna, <i>XORIJYIY TAJRIBALAR ASOSIDA BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING KITOBXONLIK KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH</i>	29
Mamajonov O'tkirbek Tojiddinovich <i>BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING MA'NAVIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYASINI TAKOMILLASHTIRISH</i>	33
Po'lotov Foziljon Usibjonovich <i>MAKTABGA TAYYORLOV GURUHI BOLALARINI IJODIY RIVOJLANTIRISHDA NOAN'ANAVIY TASVIRIY VOSITALARDAN FOYDALANISH</i>	38
Qodirov Valijon Abdurahmonovich <i>TA'LIMG'A KOMPETENSIYAVIY YONDASHUV AHAMIYATI VA NUTQ O'STIRISH MASALALARI</i> ...	44
Qozaqova Sayyora Sobitxon qizi <i>MAKTABGACHA KATTA YOSHDAGI BOLALARNI HIKOYA TUZISHGA O'RGATISH ORQALI BOG'LANISHLI NUTQINI RIVOJLANTIRISH</i>	51
Abdusamatova Nargiza Jamolidinovna <i>ИННОВАЦИОННЫЕ МЕТОДЫ ПОДГОТОВКИ К ШКОЛЬНОМУ ОБУЧЕНИЮ НА ОСНОВЕ ИНТЕГРАТИВНОГО ПОДХОДА К ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА</i>	56
Xolboyeva Gulnora Ulashovna <i>RIVOJLANTIRUVCHI-RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR VOSITASIDA BOLALARNING MAKTAB TA'LIMIGA TAYYORGARLIGINI BAHOLASH</i>	62
Xujamberdiyeva Shahnoza Kupaysinovna <i>MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI BADIY ASARLAR BILAN TANISHISHGA QIZIQTIRISHNING AHAMIYATI</i>	67
Xujamberdiyeva Shahnoza Kupaysinovna <i>MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI BADIY ASARLAR BILAN TANISHTIRISHDA ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALARNING O'RNI</i>	72
Xushmatova Nilufar Axatovna <i>PROFESSIONAL TA'LIM JARAYONIDA TALABALARNING KOMPETENSIYAVIY YONDASHUVI</i>	79
Usmonova Dilobar Elmurodovna <i>PEDAGOGIK KONFLIKTLARNI BARTARAF ETISHDA PEDAGOGIK HAMKORLIK</i>	83
Yuldashev Sodiq Norchayevich <i>BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA ANALITIK TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI</i>	89

Shabdullayeva Lazokatxon Orifbekovna <i>IMOM BUXORIY ASARLARI ASOSIDA O'QUVCHI-YOSHLARDA MILLIY IFTIXOR TUYG'ULARINI TARKIB TOPTIRISHNING RIVOJLANISH TENDENSIYALARI</i>	95
Shomalikova Dilfuza Shoyunusova <i>BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING IJODIY QOBILİYATLARINI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK ASOSLARI</i>	100
Фозилова Наргиза Шухрат қизи <i>ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИДА АХБОРОТ КОММУНИКАЦИЯ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ АСОСИЙ ШАРТЛАРИ</i>	103
Землина Юлия Вячеславовна <i>ВОЗМОЖНОСТИ ИНТЕГРАТИВНОЙ ПЕДАГОГИКИ В РАЗВИТИИ КОМПЕТЕНЦИИ АКТИВНОЙ ГРАЖДАНСТВЕННОСТИ</i>	107
Мардонов Шукурулло Кулдашевич <i>О ЛИЧНОСТНО-ОРИЕНТИРОВАННОМ ОБУЧЕНИИ</i>	113
Хамидова Сурайё Тургунбоевна <i>ПРОБЛЕМА ПОДРОСТКОВОГО ЧТЕНИЯ: АНКЕТИРОВАНИЕ, АНАЛИЗ И ВЫВОДЫ</i>	123
Akhmadalievа Khosiyatposhsho Abdukhayotovna <i>IMPROVING PUPILS' COMMUNICATIVE COMPETENCE IN ENGLISH CLASSES THROUGH MODERN TECHNIQUES</i>	132
Ismoilov Alisher Fayzievich <i>ESTABLISHMENT OF SCIENCE MUSEUMS IN UZBEKISTAN</i>	138
Khakimova Sadoqat Dilshodbekovna <i>SEMANTIC CLASSIFICATION OF PHRASEOLOGICAL UNITS</i>	143
Mamatkulova Fotima Ashirkulovna <i>SEMANTIC STRUCTURE AND GENDER HIERARCHY OF CULINARONYMS</i>	148
Sultonova Maftuna Baxtiyorovna <i>THE HIGHLIGHTS OF CRITICAL THINKING IN IMPROVING LANGUAGE LEARNING</i>	158
Tursinbekova Inabat Jaldasbekovna <i>THE USE OF MULTI-AGENT SOFTWARE SYSTEMS IN THE PROJECTION OF THEIR EFFICIENCY IN THE EDUCATIONAL PROCESS</i>	162
Yoldasheva Saodat Mamatovna <i>NEIGHBORHOOD AND FAMILY COOPERATION IN THE EDUCATION OF THE YOUNGER GENERATION</i>	166

Abdunazarova Zaynab Almurod qizi
Termiz davlat pedagogika Instituti, o'qituvchi
Termiz, O'zbekiston

BOSHLANG'ICH TA'LIM JARAYONIDA O'QUVCHILAR IJTIMOIY-KOMMUNIKATIV KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHGA DOIR IMITATSION MODELLAR

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich ta'lim jarayonida o'quvchilar ijtimoiy-kommunikativ kompetentligini rivojlantirishga doir imitatsion modellar haqida fikr va mulohazalar keltirib o'tilgan. Shaxsning jamoaviy va individual rivojlanishini tashkil etishning asosi sifatida qayd etilgan tamoyillar, shaxsning tajribasi butun tarixiy davrdan hozirgi vaqtgacha bir qator o'z zamonasi-ning ilg'or pedagogi, mutafakkirlarning tarbiya nazariyasi va amaliyotida izchil ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Ijtimoiy moslashuv, kommunikativ kompetentlik, ijtimoiy-madaniy adaptatsiya, ijtimoiy-madaniy muhit, ta'lim-tarbiya, psixologik jihat.

Абдуназарова Зайнаб Алмуродовна
Термезский государственный педагогический институт, преподаватель
Термез, Узбекистан

ИМИТАЦИОННЫЕ МОДЕЛИ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНО- КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧАЩИХСЯ В ПРОЦЕССЕ НАЧАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация. В данной статье представлены мысли и мнения об имитационных моделях развития социально-коммуникативной компетентности учащихся в процессе начального образования. Указанные принципы как основа коллективного и индивидуального развития личности, опыт личности со всего исторического периода до настоящего времени последовательно раскрывались в педагогической теории и практике ряда передовых педагогов и мыслителей своего времени. время.

Ключевые слова: социальная адаптация, коммуникативная компетентность, Социокультурная адаптация, социокультурная среда, образование, психологический аспект.

Abdunazarova Zainab Almurodovna
Termez State Pedagogical Institute, teacher
Termez, Uzbekistan

IMITATION MODELS FOR THE DEVELOPMENT OF SOCIAL AND COMMUNICATIVE COMPETENCE OF STUDENTS IN THE PROCESS OF PRIMARY EDUCATION

Abstract. In this article, thoughts and opinions about imitation models for the development of social-communicative competence of students in the process of primary education are

presented. The principles mentioned as the basis of the collective and individual development of the person, the experience of the person from the entire historical period to the present time have been consistently revealed in the educational theory and practice of a number of advanced pedagogues and thinkers of their time.

Key words: Social adaptation, communicative competence, Socio-cultural adaptation, socio-cultural environment, education, psychological aspect.

Kirish

Shaxsiy qadriyatlar tizimiga insonning shaxsiy xarakter xususiyatlari, kundalik odatlari, shaxsiy me'yorlar, madaniy saviyasi, qarashlari, shaxsiy ustanovkalari kirib, ular ijtimoiy-madaniy adaptatsiya davomida korreksiyalanib boradi. Natijada ijtimoiy va psixologik jihatdan sayqallangan shaxs shakllanadi.

Shaxs jamiyatdagi ijtimoiy-madaniy me'yorlarni qabul qilish bir qatorda kundalik turmush tarzini ham o'zlashtirib boradi. Kundalik turmush tarzi bu har bir inson erkin hayotiy faoliyat yurita oladigan muhit hisoblanadi. Inson kundalik hayotda ijtimoiy muhitga moslashuvi bilan bir qatorda uning turmush tarzi atrofda qilargam ham o'z ta'sirini o'tkazadi.

Olingan natijalar va ularning tahlili

Ijtimoiy-kommunikativ kompetentlik shaxsning ma'lum bir jamiyat, jamoa yoki ijtimoiy institutlar madaniy hayoti, qadriyatlari, munosabatlari, me'yorlari va an'analarini qabul qilish hamda moslashish jarayoni hisoblanadi. Ijtimoiy-kommunikativ kompetentlik mazmuniga shaxsning ma'lum bir jamoadagi mavjud madaniy me'yorlari asosida o'z xulq-atvoriga o'zgarish kiritishi yoki jamoa madaniy tizimlar transformatsiyasi bilan bir qatorda yangi madaniy va ijtimoiy munosabatlar tizimining yaratilishi, jamiyat hayotida yangi madaniy, ma'naviy, iqtisodiy o'zgarishlar yuzaga kelishi kabi jarayonlar ham kiradi. Bu jarayonda asosiy vazifani refleksiv jarayon natijasida o'zi va solumni o'zgartirish ehtiyojini anglagan individ bajaradi. Ijtimoiy-kommunikativ kompetentligi shaxs va jamoaning o'zaro aloqadorligi va o'zaro bir-birini taqozo etishi bilan tavsiflanadi. Shaxsning ijtimoiy-kommunikativ kompetentligidagi ishtiroki passiv yoki faolligi bilan farqlanadi. Ya'ni passiv ishtirokchi jamoadagi madaniy muhitga nisbatan ko'nikma hosil qiladi va madaniy me'yorlarni qabul qiladi. Faol ishtirokchi esa jamiyatdagi ijtimoiy-kommunikativ kompetentlik me'yorlarni o'zgartirishga va o'zi yoki ma'lum bir guruh me'yorlari, tartiblarini jamoa hayotiga singdirishga harakat qiladi. Faol ishtirokchi faoliyati jamoada yangi va barqaror ijtimoiy munosabatlarning yaratilishida boshlang'ich asos tayyorlashga xizmat qiladi.

O'quvchilarning ijtimoiy-kommunikativ kompetentligi amalga oshirilishi, xususiyatlari va belgilariga ko'ra bir qancha turlarga bo'linadi. Jumladan:

Amalga oshirilishiga ko'ra:

- Ixtiyoriy
- Majburiy

Faoliyat mazmuniga ko'ra:

- Bunyodkor
- Vayronkor

Faoliyat shakliga ko'ra:

- Faol
- Passiv
- Barqaror

- O'zgaruvchan

Faoliyat turiga ko'ra:

- Kasbiy
- Rasmiy
- Ijtimoiy-psixologik
- Kognitiv
- Individual

Kichik maktab yoshidagi o'quvchilar ijtimoiy-kommunikativ kompetentligining tipologiyasi bir qancha mezonlar asosida aniqlashtirildi:

- Ijtimoiy-madaniy qadriyatlarning shakllanganligi;
- Shaxs individual psixologik xususiyatlari;
- Shaxs va jamoa o'rtasidagi madaniy munosabatlar;
- Jamoaning faoliyat mazmuni va xarakteri.

O'quvchilarning ijtimoiy-kommunikativ kompetentligi ularning "adaptatsiyaga moyilligi" tushunchasiga bog'liq. Adaptatsiyaga moyillik yoki beriluvchanlik uning tashqi olam ta'sirlariga javoban o'z-o'zini o'zgartirishga bo'lgan tayyorlik darajasi bilan belgilanadi. Ya'ni shaxsning yangi muhit, yangi jamoa va tashqi olamda mavjud bo'lgan ijtimoiy-madaniy me'yorlarni qabul qila olish va ularga moslashishi bilan belgilanadi. Shaxsning ijtimoiy-madaniy muhit talablari bilan subyektiv ehtiyojlarini uyg'unlashtirishi o'zgaruvchan bo'lib, bu shaxsning individual xususiyatlari, kayfiyati, dunyoqarashi bilan chambarchas bog'liq hisoblanadi. Shuningdek, ushbu jarayon sosioentriзмning egosentriзмga bo'lgan munosabati sifatida ifodalanadi. Insonni adaptatsiyaga moyillik darajasining yuqoriligi uning shaxsiy ehtiyojlarini jamoa ehtiyojlariga moslashtirish, jamoa talablari va me'yorlarini qabul qila olish ko'rsatkichlari oshishiga olib keladi. Ushbu jarayon konformizm g'oyalarida o'z ifodasini topadi. Konformistlar g'oyasiga ko'ra shaxsiy fikr va tamoyillarga qat'iy turishdan ko'ra boshqa insonlar, jamoa qarashlariga qo'shilish, ular bilan uyg'unlikda ish yuritish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Ammo "Adaptatsiyaga beriluvchanlik"ning o'ta yuqori ko'rsatkichlari shaxs individualligining pasayishiga va ijtimoiy tobelikka olib kelishi mumkin. Aksincha, shaxs ijtimoiylashuvi jarayonida adaptatsiyaga beriluvchanlikning past ko'rsatkichi o'zgaruvchan muhitda o'z qarashlarida qat'iy turadi. U doimiy ravishda o'z "Men"ini saqlab qolishga harakat qiladi, shaxsiy qarashlari va ehtiyojlarini jamoada qabul qilingan umumiy me'yorlardan yuqori qo'yadi.

Mavjud vaziyat va unga mos ravishda o'z xulq-atvorini boshqara oladigan tipdagi insonlar jamiyat talablari va me'yorlariga adekvat ravishda faoliyat yurita oladilar. Ya'ni ular o'zgaruvchan ijtimoiy muhit talablari va o'z ehtiyojlarini uyg'unlashtira oladilar, hatto jamoadagi ijtimoiy va ma'naviy o'zgarishlarni tahlil qilish asosida o'z munosabatini bildiradi hamda buysundira oladi.

Ijtimoiy-madaniy adaptatsiya jarayonining o'ziga xos xususiyatlari haqida to'xtalib o'tamiz. Ayrim tadqiqotlarda ta'kidlanishicha, ijtimoiy-kommunikativ kompetentligi shaxs yoki guruhning yangi ijtimoiy-madaniy shart-sharoitlarga moslashuvi, yangi me'yorlarni qabul qilish jarayoni hisoblanadi. Sosiologiyada bu ikki tomon adaptatsiyalashuvchi va adaptatsiyalashtiruvchi tomon sifatida talqi etiladi. Ya'ni bir tomon ikkinchi bir tomonning talab va me'yorlariga moslashadi.

Ijtimoiy-madaniy adaptatsiya ko'p hollarda demokratik tamoyillarga asoslanadi va shaxsning solumga moslashuvini nazarda tutadi. Ya'ni ozchilik ko'pchilikka buy-sunadi. Gumanistik yondashuv vakillari asarlarida esa shaxsning qiziqishlari, ehtiyojlari

asosida jamoa faoliyatini tashkil etish g'oyasi ustunlik qiladi. Sentrizm vakillari ijtimoiy adaptatsiyaning har ikkala tomon – shaxs va jamoaning o'zaro teng aloqasi asosida kechishini ta'kidlaydilar.

Ijtimoiy-madaniy muhitni quyidagicha tarkiblashtirish adaptatsiya jarayonining yengil kechishiga yordam beradi:

1. Predmetli xarakterdagi ijtimoiy-madaniy muhit.
2. Madaniy kommunikativ muhit.
3. Ijtimoiy madaniy me'yor, qoida va tartiblar.
4. Madaniy qadriyatlar.
5. San'at asarlari.

Ijtimoiy-kommunikativ kompetentlik borasidagi izlanishlarimiz asosida xulosa qilishimiz mumkinki, shaxs jamoadagi ijtimoiy-madaniy me'yorlarni qabul qiladi va o'zlashtiradi. Keyingi bosqichda esa u obyekt roldan faol harakat qiluvchi subyekt roliga o'ta boshlaydi. Ya'ni endi u o'zlashtirgan ijtimoiy-madaniy ko'nikmalari asosida sosiumda o'z o'rnini egallaydi hamda faol harakatlari asosida ijtimoiy-madaniy hayotga o'z ijodiy ta'sirini o'tkaza boshlaydi. Demak, shaxs ijtimoiy-madaniy adaptatsiyasi dinamik xarakterga ega va u rivojlanishiga ko'ra jarayondagi rolini o'zgartirib boradi.

Ijtimoiy-kommunikativ kompetentlikning yana bir xususiyati shundaki, shaxs jamiyatdagi qadriyatlar tizimini o'zlashtirib boradi va o'z navbatida shaxs qadriyatlari tizimi u a'zo bo'lgan jamiyat tomonidan qabul qilinadi. Ushbu jarayon o'z ichiga ijtimoiy va shaxsiy qadriyatlar tizimining o'zaro aloqadorligi va o'zaro ta'sirini qamrab oladi.

Ijtimoiy qadriyatlar jamoadagi tartibni belgilash, an'analar asosida o'zaro aloqalarni mustahkamlash, ijtimoiy-madaniy muhitni sog'lomlashtirish va jamoada barqaror muhitni shakllantirishga qaratiladi. U o'z ichiga madaniy me'yorlar, an'analar, urf-odatlar, ko'rsatmalar, rahbar organlar nazorati, axborotlarni qabul qilish tizimi kabilarni oladi.

Insonning kundalik hayoti maishiy xarakterga ega bo'lgan voqeilikda yoki maxsus vaziyatlarda kechadi. Maishiy voqeilikda kundalik turmush tarzi inson uchun yaqin bo'lgan jamoada – oilada, do'stlar davrasida, mahallada kundalik hayotiy faoliyat tarzida va o'zaro yaqin munosabatlar asosida kechadi.

Maxsus darajadagi kundalik turmush tarzi insonning doimiy ravishda biror bir faoliyat bilan shug'ullanishi asosida kechadi. Bunday turmush tarzi uchun insonlar maxsus tayyorgarlikdan o'tadilar. Masalan, biror kasb yoki hunarni o'rganadilar, sport bilan yoki ijodiy faoliyat bilan shug'ullanish uchun tayyorgarlik ko'radilar. Har bir faoliyat turi madaniy jihatdan asoslangan urf-odatlar, an'analar, qadriyatlarni o'z ichiga oladi. Ushbu jarayonda keng jamoatchilik tomonidan qabul qilinadigan madaniy hayotga xos bo'lgan qarashlar, g'oyalar, qadriyatlar va buyumlar yaratiladi.

Adaptiv jarayonda ijtimoiy-kommunikativ kompetentlikka kirishayotgan inson o'zi uchun qadrlil bo'lgan nimalarnidir yo'qotadi va o'z navbatida nimalarnidir topadi, o'zlashtiradi. Ushbu nuqtayi nazardan qaraganda, ijtimoiy-madaniy almashinuv jarayoni hisoblanadi. Ya'ni adaptatsiya avvalida shaxsdagi ijtimoiy-madaniy qarashlar jamoaviy muhit bilan farqlanadigan bo'lsa, jarayon natijasida shaxsiy va ijtimoiy ko'rsatkichlarning yaqinlashuvi kuzatiladi. Agarda shaxs ijtimoiylashuv jarayoniga tayyor bo'lmasa va ijtimoiy-madaniy qarashlarni qabul qilishga tayyor bo'lmasa, unda adaptatsiya jarayoni subyekt uchun ham, uni qurshab turgan tashqi olam uchun buzg'unchi xarakter kasb etadi.

Shaxsning ijtimoiy-kommunikativ kompetentligi faqat ijobiy ahamiyatga ega bo'lmasdan salbiy oqibatlarga ham olib kelishi mumkin. Ijtimoiy-kommunikativ kompetentligining

salbiy oqibatlarini shaxs va ijtimoiy-madaniy muhit o'rtasidagi nomutanosiblik asosida, shaxsning sosiumdagi me'yorlarni qabul qilishdagi qiyinchiliklari yoki aksincha ijtimoiy muhitning salbiy ta'siri natijasida yuzaga kelishi mumkin. Bunday holda ijtimoiy va madaniy dunyo o'rtasidagi uyg'unlikning buzilishi, ijtimoiy institutlar o'rtasidagi aloqalarning uzilishi, madaniy asosning izdan chiqishi, tartibsizlik holatlari kuzatiladi. U turli ko'rinishlarda namoyon bo'lishi mumkin. Jumladan, ijtimoiy marginalizm, avanturizm, agressivlik, dezadaptatsiya, tartibsizlik kabi ko'rinishlarda namoyon bo'ladi.

Ijoiy xarakterdagi ijtimoiy-kommunikativ kompetentligi individ va atrofda kundalik bola shaxsi rivojlanishining shartlari – insonlardan ularga meros bo'lib o'tadigan o'zaro munosabatlari, madaniyati, tarixi, urf-odatlarini, ta'lim tizimi, mafkura va axloq va an'alarida namoyon bo'ladigan ijtimoiy faoliyat shakllaridir. Mazkur holatlar bolaning kelajakda shaxs sifatida rivojlanishi uchun potensialni o'z ichiga oladi. Buni esa bolani insoniy munosabatlar tizimiga o'z vaqtida jalb etmasdan turib amalga oshirib bo'lmaydi.

Xulosa

Ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etish jamoaviy tavsifdagi birgalikdagi faoliyatni o'zlashtirishda tarbiyaviy vazifalarni muvaffaqiyatli hal etadi. Agar bolalarning o'zaro munosabatlarida yuzaga keladigan o'zaro bog'liqlik dominant maqsadlarga asoslangan bo'lsa, u holda pedagog tarbiyachilar bu jarayonda hamroh bo'lishadi. Turli faoliyatlarda bolalar layoqatining namoyon bo'lishi bir tomondan har bir bolaning o'ziga xosligini namoyon etsa, boshqa tomondan u jamoaviy munosabatlarga bo'lgan ehtiyojni aks ettiradi, chunki ular asosida o'z tavsifiga ko'ra ma'naviylik asosida shaxsning ijtimoiy kompetensiyasi rivojlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mirziyoyev Sh.M. M.Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz.T., "O'zbekiston". 2017 yil. –B.59.
2. Mirziyoyev Sh. M.Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik - har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. T.,"O'zbekiston".2017yil.–B.107.
3. Mirziyoyev Shavkat Miromonovich. Yangi O'zbekiston strategiyasi. - Toshkent, 2021. -458 b.
4. Mutalipova M.J., Xodjayev B.X. Qiyosiy pedagogika. Darslik. – T.: TDPU, 2015.
5. To'xtaxodjayeva M. Pedagogika. – T.: O'zbekiston Faylasuflari Milliy jamiyati, 2010.
6. Xodjayev B.X. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. Darslik. Sano-standart – T.: 2017
7. Yuzlikayeva E., Axmedova M., Qurbonova G., Tashmetova Sh., Xushnazarova M. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. – T.: TDPU, 2012.
8. Salayeva M.S. Umumiy pedagogika. Darslik. - Toshkent "Nodirabegim". 2021. – 598 bet.
9. Musurmanova A.va boshq. Umumiy pedagogika. O'quv qo'llanma."O'zkitobsavdonashriyoti",2020
10. Mavlonova A., Vohidova N.H., Raxmonqulova N.H. Pedagogika nazariyasi va tarixi. Darslik. T.: Fan 2010.

Alimardonov Zohid Shukurillayevich
*O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti,
Xizmat faoliyatini tarbiyaviy-psixologik
ta'minlash kafedrası boshlig'i, p.f.f.d.(PhD), dotsent
Toshkent, O'zbekiston*

JAMOAT XAVFSIZLIGINI TA'MINLASH BO'LIMLARI BO'LAJAK OFITSERLARIDA KOMMUNIKATIV KOMPETENTLILIKNI SHAKLLANTIRISH DOLZARB PSIXOLOGIK MUAMMO SIFATIDA

Annotatsiya. Maqolada jamoat xavfsizligini ta'minlash bo'limlari bo'lajak ofitserlarida kommunikativ kompetentlikni shakllantirishning mazmuni, mohiyati va bu boradagi nazariy yondashuvlarning tahlillari keltirilgan. Ayniqsa, bo'lajak ofitser shaxsida shakllanishi zarur bo'lgan kommunikatsiya, muloqot, kommunikativ kompetentlik tushunchalarini o'zaro aloqadorlik masalalari yoritilgan. Shuningdek, jamoat xavfsizligini ta'minlash bo'linmalari bo'lajak ofitserlarida kommunikativ kompetentlikni tarkibiy xususiyatlari, omillari, shart-sharoitlari ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlar: jamoat xavfsizligini ta'minlash bo'linmalari bo'lajak ofitserlari, kommunikatsiya, muloqot, munosabat, kommunikativ kompetentlik, muloqotning shaxsiy xususiyati, aloqa, kommunikativ fazilatlar, kommunikativ qobiliyatlar, kommunikativ munosabatlar, muloqotning individual xususiyatlari, muloqotdagi qiyinchiliklar.

Алимардонов Захид Шукуриллаевич
*Университет общественной безопасности Республики Узбекистан,
заведующий кафедрой воспитательно-психологического
обеспечения служебной деятельности
кандидат педагогических наук, доцент
Ташкент, Узбекистан*

ФОРМИРОВАНИЕ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕН- НОСТИ БУДУЩИХ ОФИЦЕРОВ ОТДЕЛОВ ОБЩЕ- СТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ КАК ПСИХОЛОГИЧЕ- СКАЯ ПРОБЛЕМА

Аннотация. В статье представлен анализ содержания, сущности и теоретических подходов к формированию коммуникативной компетентности у будущих сотрудников органов общественной безопасности. В частности, обсуждаются вопросы взаимосвязи понятий коммуникация, коммуникативная компетентность, которые должны формироваться в лице будущего офицера. Также указаны структурные особенности, факторы, условия коммуникативной компетентности будущих офицеров подразделений общественной безопасности.

Ключевые слова: будущие офицеры подразделений общественной безопасности, общение, отношение, коммуникативная компетентность, личностные характеристики общения, коммуникативные качества, коммуникативные навыки, коммуникативные отношения, индивидуальные особенности общения, трудности в общении.

FORMATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCE IN FUTURE OFFICERS OF PUBLIC SECURITY DEPARTMENTS AS A PSYCHOLOGICAL PROBLEM

Abstract. The article provides an analysis of the content, essence and theoretical approaches to the formation of communicative competence in future officers of public security departments. In particular, the issues of interrelation of the concepts of communication, communication, communicative competence, which should be formed in the person of a future officer. Also, the structural features, factors, conditions of communicative competence of future officers of public safety units are indicated.

Key words: future officers of public security units, communication, communication, attitude, communicative competence, personal characteristics of communication, communication, communicative qualities, communicative skills, communicative relationships, individual characteristics of communication, difficulties in communication.

Jamoat xavfsizligini ta'minlash inson va jamiyat farovonligi yo'lida fuqarolarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini, mulkni, davlat va jamoat tartibini, tabiiy muhitni, tinchlikni, insoniyat xavfsizligini muhofaza qilishni, ijtimoiy adolat va qonuniylikni ta'minlashni, shuningdek, huquqbuzarliklarning oldini olish, fuqarolarni respublika Konstitutsiyasi va qonunlariga rioya qilish ruhida tarbiyalash kabi chora-tadbirlaridan iboratdir.

Jamiyat taraqqiyotining hozirgi bosqichida mehnatning jamoaviy shakllaridan keng foydalanilmoqda. Shu munosabat bilan adabiyotlarda jamoani boshqarish, muayyan shaxs faoliyatini tashkil etish, axborot almashish samaradorligi, o'zaro ta'sirning emotional sohasidan foydalanish masalalariga alohida urg'u berilgan. Bu muammolarni yechimini topish insonlardagi kommunikativ o'zaro ta'sir masalasini hal qilmasdan mumkin emas. Shuning uchun adabiyotlarda bo'lajak ofitserlarining kommunikativ kompetentligini shakllantirish va rivojlantirish masalalariga asosiy e'tibor beriladi.

Bu sohada allaqachon ancha katta nazariy va empirik materiallar to'plangan. Mazkur jarayonda muloqotning qaysi elementlari hamkorlikdagi faoliyatga ta'sir ko'rsatishi mumkinligi va unda aniq nima degan savollarga javoblar turli xil yondashuvlar va nuqtayi nazarlar bilan farq qiladi.

Jamoat xavfsizligini ta'minlash bo'linmalari bo'lajak ofitserlarining kommunikativligi ulardagi muloqot aloqa ko'nikmasi tufayli rivojlanadi va muloqotning shaxsiy xususiyati hisoblanadi. B.G. Ananyev, B.F. Lomov va T. Shibusani mazkur masalaga asosiy e'tibor berib, bo'lajak ofitser shaxsining intellektual, irodaviy va hissiy-motivatsion xususiyatlarini shakllantirishning ichki asosi bo'lgan eng umumiy va birlamchi xarakter belgilarini ajratib ko'rsatdilar [1].

N.M. Poluektova va I.V. Yakovlevlar tomonidan olib borilgan tahlillarga ko'ra, ijtimoiy psixologiyada muloqot shaxsning eng chuqur namoyon bo'ladigan omillaridan sanaladi. Ayrim o'rinlarda bo'lajak ofitserlarni ijtimoiy o'zini o'zi boshqarish mexanizmi

sifatida qaraladi. Ma'lumki, "muloqot" atamasining o'zi ikki ma'noda qo'llaniladi: tor ma'noda - munosabatlarni o'rnatish va ularning tuzilishini tavsiflash (V.N. Panferovning konsepsiyasi) [8] va keng ma'noda - boshqaruv, axborot va hissiyotlarni o'z ichiga olgan munosabat, funksiyalari, aloqalarning semantik tavsifnomasi sifatida (V.I. Kabrin konsepsiyasi) [7].

"Kommunikatsiya" atamasini ta'riflashga nisbatan yondashuvlarga ko'ra, kommunikativ sifatlar insonlar o'rtasidagi munosabat va tushunish qobiliyatini ta'minlaydigan xususiyat va ko'nikmalar yig'indisi sifatida izohlash mumkin [13].

Shu nuqtayi nazardan olganda, "kommunikatsiya" tushunchasi "muloqot" atamasining ajralmas qismi sifatida qaraladi. Shuningdek, mazkur atamada jamoat xavfsizligini ta'minlash bo'linmalari bo'lajak ofitserlari o'rtasidagi munosabatlar va o'zaro ta'sir tushunchasi, ya'ni muloqotning perseptiv va interaktiv tomonlari kiritilgan.

"Kommunikativ sifatlar" tushunchasi mohiyatan "kommunikatsiya" dan ancha kengroq bo'lib, uning xususiyatlarini ifodalashda qo'llaniladi va "muloqot" atamasiga ko'proq o'xshab ketadi.

Jumladan, A.A. Bodalyevning ta'kidlashicha, "kommunikativ sifatlar" "kommunikativ qobiliyatlar" tushunchasiga o'xshaydi va quyidagilarni o'z ichiga oladi: bo'lajak ofitserlarni tushunish, boshqa odamlarning xulq-atvori va xatti-harakatlariga adekvat munosabatda bo'lish, shaxslararo munosabatlarga mos muloqot usullarini tanlash va boshqalar [2].

A.A. Leontev tomonidan "ijtimoiy va kommunikativ ko'nikmalar" tushunchasidan foydalangan holda unga bo'lajak ofitserlar bilan munosabatga kirisha olish qobiliyatini, aloqa o'rnatish rejasini rejalashtirish va amalga oshirish malakalarini o'z ichiga oladi [7].

V.N. Panferov "kommunikativ sifatlar" negizida jamoat xavfsizligini ta'minlash bo'linmalari bo'lajak ofitserlarini insonlarga, o'ziga bo'lgan munosabat va muloqot jarayonini ifodalovchi sifatlarini o'z ichiga oladi [8].

Shunday qilib, muloqotning shaxsiy jihatini qamrab oluvchi va shaxs munosabatlarining subyektivi va obyektivi sifatida tavsiflovchi barcha shaxsiy xususiyatlarni kommunikativ fazilatlar deb tasniflash mumkin.

Bu borada K.K. Platonov ham o'ziga xos yondashuvni ilgari surib, u bo'lajak ofitserlarning har qanday psixologik quyi tuzilmalari - yo'nalganlik, xarakter, qobiliyatlarni shaxsning kommunikativ xususiyatlari deb hisoblash mumkinligini aytadi [10]. Shunga qaramay, kommunikativ sifatlarini tahlil qilishda uchta yondashuvni, ya'ni kommunikativ xususiyatlar, kommunikativ munosabatlar va kommunikativ tayyorgarlikni ko'rib chiqamiz.

Kommunikativ xususiyatlar tizimi xarakter, temperament, yuqori darajada asab faoliyatining xususiyatlariga bog'liq bo'lib, ular muloqot va faoliyatning qo'shma jarayonlarida namoyon bo'ladi (uyatchanlik, begonalashish, nevrotizatsiya, autizm, o'zgaruvchanlik, ekstraversiya va boshqalar).

Kommunikativ munosabatlar tizimiga bo'lajak ofitser shaxsining qadriyatlar yo'nalganligi, muloqot xarakterini belgilaydigan munosabat bog'lanishlarini kiritish mumkin.

Kommunikativ tayyorgarlik tizimi esa shaxslararo muloqotni tashkil etish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarni (psixologik aloqa o'rnatish, sheriklarini xatti-harakatlarini bashorat qilish qobiliyati va boshqalar) o'z ichiga oladi. Shu boisdan, "kommunikativ sifatlar" tushunchasi ancha keng talqin qilinadi va bo'lajak ofitserlarining faoliyat xususiyatlarini yetarli darajada aks ettirmaydi.

Aksariyat adabiyotda kommunikativlik mazmunini aks ettiruvchi bir qator maxsus atamalar ham ajratib ko'rsatiladi. "Kommunikativlik" - bo'lajak ofitserlarida kommu-

nikativ sifatlarining mavjudligi, munosabatni jarayonli tomoniga ega bo'lishi, aloqa o'rnatishning qulayligi, erkinlik, o'zga insonlar bilan muloqot va munosabat o'rnatish qobiliyati [7]. "Kommunikativ salohiyat" - kommunikativ sifatning rivojlanish darajasi va bo'lajak ofitser shaxsining o'zga insonlar bilan muloqot jarayonida ishtirok etishini, uning jamoaga kirishuvchanligini ta'minlaydigan ko'nikmalar va individual xususiyatlar tizimi [12]. "Kommunikativlik" - munosabatning ijtimoiy tomonini o'zlashtirish, muloqot qilish qobiliyati [3] va boshqalar.

Keltirilgan fikrlardan ko'rinadiki, asosiy e'tibor muloqot atamasiga doir yondosh tushunchalarni ko'rib chiqishga muvaffaq bo'ldik. Shu nuqtayi nazardan olganda bo'lajak ofitserlarning o'zga insonlar bilan munosabatga kirishishlari, muloqotdagi bilimdonlik, ya'ni kommunikativ kompetentlilik xususida fikr yuritish maqsadga muvofiq. Bu jarayonda jamoat xavfsizligini ta'minlash bo'limlaridagi bo'lajak ofitserlarda kommunikativ kompetentlilikni shakllantirishning pedagogik-psixologik omillarini tahlil qilish lozim.

Kommunikativ kompetentlilik - bu jamoat xavfsizligini ta'minlash bo'linmalari bo'lajak ofitserlarining insonlar bilan ijtimoiy va psixologik aloqalarni o'rnatish va qo'llab-quvvatlash qobiliyati. Ma'lumki, kommunikativ kompetentlilik tushunchasi jamoat xavfsizligini ta'minlash bo'linmalari bo'lajak ofitserlarining o'zaro munosabatlar jarayonidagi muammolarni muvaffaqiyatli hal qilishga imkoniyat beradigan bir qator shaxsiy xususiyatlarni o'z ichiga oladi. Jumladan, kommunikativ o'zaro ta'sir sharoitida harakat qilishga imkoniyat beruvchi ijtimoiy me'yorlarni bilish, muloqotchanlik qobiliyatlari, bo'lajak ofitserlarning kommunikativ o'zaro ta'sir rejasini amalga oshirishga yordam beradigan ko'nikmalar, kommunikativ rejani yuzaga chiqaruvchi xulq-atvor ko'rinishlari va boshqalar.

L.A. Petrovskyaning fikricha, jamoat xavfsizligini ta'minlash bo'linmalari bo'lajak ofitserlarining kommunikativ kompetentligi negizida o'zga insonlar bilan kerakli muloqotga kirishishi va qo'llab-quvvatlash qobiliyatini tushunadi. Kompetensiya kommunikativ jarayon samarali bo'lishini ta'minlaydigan ma'lum kommunikativ bilim va ko'nikmalar to'plamini o'z ichiga oladi.

L.A. Petrovskyaning ta'kidlashicha, bo'lajak ofitserlarning kommunikativ kompetentligi muloqot jarayonining muvaffaqiyatiga hissa qo'shadigan sifatlar orqali aniqlanadi va muallif bu fazilatlarni shaxsning kommunikativ qobiliyatlari bilan belgilaydi [9]. A.V. Mudrik o'z tadqiqotida "kommunikativ kompetentlilik" tushunchasini o'rniga "muloqot bo'yicha kompetensiya" tushunchasini kiritib, uni insoniy muloqot jarayonlarining samarali oqimini ta'minlovchi ma'lum bilimlar, ijtimoiy munosabatlar, ko'nikma va tajribalar majmui sifatida belgilaydi.

E.V. Rudenskiy bo'lajak ofitserlarning kommunikativ kompetentligini shaxslararo o'zaro munosabatning keng doiradagi vaziyatlarida samarali kommunikativ harakatlarni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan shaxsning ichki zaxiralari tizimi sifatida belgilaydi. Bu zaxiralarga shaxsning vaziyatlarni idrok etish, baholash va izohlash kognitiv qobiliyatlari, insonlar bilan muloqotda shaxsning kommunikativ harakatlarini rejalashtirish, xulq-atvorni boshqarish qoidalari va uni tuzatish vositalari kiradi. O'z navbatida, kommunikativ kompetentlilikka asoslangan kommunikativ korreksiya, qadriyat yo'nalishlari va shaxsiy munosabatlar tizimini o'zgartirishga qaratiladi.

Shunday qilib, "kommunikativ kompetensiya" tushunchasi va unga yaqin atamalarning mazmunini tahlil qilish "kommunikativ kompetentlilik" mohiyatini izohlashga qaratilgan quyidagi yondashuvlarni ajratib ko'rsatishga imkon beradi. Ular quyidagicha talqin qilinadi:

- shaxsning ijtimoiy aloqalarga kirishishi, o'zaro ta'sirning takrorlanadigan vaziyatlarini boshqarish, shuningdek, shaxslararo munosabatlarda ko'zlangan kommunikativ maqsadlarga erishish qobiliyati [5];

- ijtimoiylashuv va individuallashtirish jarayonlariga asoslangan shaxslararo tajribani shakllanishi [11];

- muloqotga kirisha olishi, insonparvarlik shaxsiy fazilatlariga asoslangan va suhbatdoshning kommunikativ imkoniyatlarini hisobga olgan holda, o'zlarining ta'lim-tarbiya, rivojlanish darajasida o'zga insonlar bilan maqsadga muvofiq munosabatda bo'lish qobiliyati [4];

- muloqot jarayonining muvaffaqiyatini ta'minlaydigan fazilatlar (shaxsning kommunikativ sifatleri, qobiliyatlari bilan belgilanadi) [9];

- kognitiv olamda erkin harakatlanish va harakat qilish imkonini beruvchi muloqotga doir bilimlarga asoslangan kommunikativ harakatlar tizimlari [6].

Mazkur jihatlarning rivojlanishi jamoat xavfsizligini ta'minlash bo'linmalari bo'lajak ofitserlarida kommunikativ kompetentlikni rivojlanishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ананьев Б.Г. О проблемах современного человекознания. -М.: 1977.-380
2. Бодалев А.А. Восприятие человека человеком. Л., 1996
3. Емельянов Ю.Н. Понятие организационного потенциала в психологии управления // Вестн. Ленингр. Ун-та 1979 №11 с,56-70
4. Емельянов Ю.Н. Теория формирования и практика совершенствования коммуникативной компетентности. –М.: Просвещение, 1995.-183 с.
5. Зимняя И.А. Компетентностный подход. Каково это место в системе подходов к проблемам образования / И.А.Зимняя // Высшее образование сегодня. -2006.-№8.-с.20-26.
6. Знаменская С.В. Теоретические аспекты изучения проблемы развития коммуникативных умений // Материалы 48 научно-методической конференции.-Ставрополь: СГУ, 2003.-36-37.
7. Кабрин В.И. Коммуникативный подход в психологии, многомерная модель общения // Психолого-педагогические вопросы организации учебно-воспитательного процесса.- Томск: 1982.С. 3-16.
8. Панферов В.Н. Общение как предмет социально-психологического исследования: Автореферат дис. д-ра психол.наук. Л., 1983
9. Петровская Л.А. Компетентность в общении: социально-психологический тренинг.-М.: Издательство МГУ, 1998-348.
10. Платонов К.К. Структура и развитие личности.М.: 1986
11. Равен Дж. Компетентность в современном обществе. Выявление, развитие и реализация [текст] /Джон Равен.-М.: КОГИТО-СЕПТР, 2002.-345 с.
12. Рыжов В.В. Взаимосвязи общения и свойств личности студентов в процессе профессионально-педагогической подготовки: Автореф. дисс. канд.психол.наук. М.: 1980.
13. Социально-психологические проблемы селевой интенсивной подготовки специалистов / Анисимова О.М., Дворяшина М.Д., Келасев М.Д., и др.; Под ред. Трусова В.П. - Л.: Издательство Ленинградского университета. 1989.-160 с.

Ataniyazova Ogiljan Rajapbayevna

*Toshkent shahridagi Puchon universiteti 1-kurs magistranti
Toshkent, O'zbekiston*

МАКТАБГАЧА ЙОШДАГИ БОЛАЛАРНИ КИТОБ О'QISHGA QIZIQTIRISHDA PEDAGOG O'RNI

Annotatsiya. Ushbu maqola maktabgacha yoshdagi bolalarni kitob o'qishga qiziqtirish vazifasini muhokama qilishga qaratilgan bo'lib, mazkur vazifani hal qilishda psixologiyaning o'rni qanchalik muhim ekanligi qator tajriba va ma'lumotlar asosida isbotlab berilgan.

Kalit so'zlar: maktabgacha yoshdagi, psixologiya, metod, kuzatish, suhbat, kitobxonlik.

Атаниязова Огилжан Ражапбаевна

*Университет Пучон в городе Ташкенте, Магистрант 1 курса
Ташкент, Узбекистан*

РОЛЬ УЧИТЕЛЯ В ЗАИНТЕРЕСОВАННОСТИ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНИКОВ К ЧТЕНИЮ КНИГ

Аннотация. Данная статья направлена на обсуждение задачи заинтересовать дошкольников чтением книг, и важность роли психологии в решении этой задачи доказана на основании ряда опыта и данных.

Ключевые слова: дошкольный возраст, психология, метод, наблюдение, беседа, чтение.

Ataniyazova Ogilzhan Rajapbayevna

*Bucheon University in Tashken, 1st year master's student
Tashken, Uzbekistan*

THE ROLE OF THE TEACHER IN THE INTEREST OF PRESCHOOL CHILDREN IN READING BOOKS

Abstract. This article is devoted to the discussion of tasks to stimulate the interest of preschool children in reading books, on the basis of a number of experiments and data, the role of psychology in solving this problem is proved.

Key words: preschool child, psychology, methodology, observation, conversation, reading.

Ta'lim-tarbiya ishlarini takomillashtirish, uni jahon andozalari darajasiga ko'tarish, fan sohasidagi yangiliklarni amaliy hayotga tatbiq etish muhim masalalardan biri bo'lib qolmoqda. Ayniqsa, yosh avlodga ta'lim-tarbiya berish, ularda fan asoslariga nisbatan bilim, ko'nikma, malakalarni shakllantirish davlat siyosatining ustuvor vazifalaridan hisoblanadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning kitobga bo'lgan qiziqishni uyg'otish o'z navbatida psixologiya, bolalar xarakteristikasini bilmay turib amalga oshmaydi. Chunki har bir bola o'z shaxsiyat va dunyoqarashga ega. Shaxs kamoloti va uning taraqqiy

etishida psixologiyaning o'zni beqiyosdir. Shuning uchun ham bolalarni kitob o'qishga qiziqtirishda psixologiya eng asosiy omil hisoblanadi.

Hozirgi zamon tarbiyachisi ijtimoiy-kasbiy vazifalarini bajarish uchun yuksak ma'naviy xislatlarga ega bo'lishi, umumiy va kasb madaniyati, ziyoliligi, axloqiy pokligi, faolligi, shaxsiy hissiyotlarga berilmasligi, ijodiy tasavvur egasi, psixik jihatdan sog'lom, davlatimiz fuqarosi sifatida mas'uliyatni his eta bilishi lozim. Tarbiyachilik kasbiga xos psixik holatlar va xarakter maktabgacha yoshdagi bolalar psixikasining o'ziga xos xususiyatlarini tarbiyalashning psixik asoslari va qonuniyatlari haqida bilim, ko'nikma va malakalar berishdan va ularni kasbiy faoliyatga tatbiq etishdan iborat.

Bolaning 3 yoshdan 7 yoshgacha bo'lgan maktabgacha yoshi bolalik davrining katta bir qismini tashkil etadi. Asosan, mana shu davrdan boshlab bolaning mustaqil faoliyatlari rivojlanadi hamda shaxsiy individual xususiyatlari (shaxsiy fazilatlar) tarkib topa boshlaydi.

P.F. Les Gaining fikricha, insonning maktabgacha yoshidagi davri shunday bir davrki, ana shu davr mobaynida kelgusida qanday xarakter xislatlari paydo bo'lishi belgilanadi va axloqiy sifatlarining asoslari yuzaga keladi. A.S. Makarenko bolalarni juda kichik davridan boshlab tarbiyalash zarurligi haqida gapirib, tarbiyaning eng muhim asoslari bolaning besh yoshgacha bo'lgan davri mobaynida yuzaga keltiriladi. Mana shu davrda qilingan butun tarbiya, tarbiya jarayonining 90 % ini tashkil etadi, degan edi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda endigina narsalarni idrok etish, fikrlash tasavvur etish shakllanib boradi. Ular kitoblardagi qahramonlarning qiziqarli qiliqlari, kulgili voqea va hodisalarni tasodiflarni ko'proq eslab qoladilar. Agar tarbiyachi kitobni ovozli o'qib ularning diqqatini o'qilgan narsaga tartib tushuntirib bersa, bolalar uni eslab qoladilar. Bu yoshdagi bolalar o'yin orqali voqea va hodisalarni, kishilarning xarakteri va munosabatlarini bilib oladilar ko'rgan eshitgan, o'qigan narsalardagi holatlarni, kishilarni, hayvonlarni "yaxshi" va "yomon"ga ajratadilar va ularga o'z munosabatlarini bildiradilar. Bu yoshdagi bolalarni o'zlarini o'rab turgan muhit, tabiat va undagi hayvonlar, o'qimliklar qiziqtiradi.

Shuning uchun ham ular o'z qiziqishlarini qondirish uchun kattalarni xilma-xil savollarga ko'mib tashlaydilar. Endi ular voqea va hodisalarga boshqacha ko'z bilan qaraydilar, voqeilikni bilishga intiladilar va xotirada saqlab qoladilar. "Nima uchun qarochi bo'ladi?", "Nima uchun qushlar uchadi-yu odamlar uchmaydi?", "Nima uchun qor yog'adi?" va boshqa savollar bilan kattalarga murojaat qiladilar. Chunki bu davrda ularning rivojlanishi alohida bir bosqichni tashkil etib, aqliy va jismoniy o'sishida, o'qitish va tarbiyalashda o'ziga xos yosh xususiyatlarga amal qilishini talab etadi.

Kitobxonlar uchun aniq narsani obrazli fikrlash xarakterlidir, o'qish davomida shu obrazli fikrlash orqali ularning tushunchalari o'sib boradi. Bu yoshda bolani kitobning yozilishi masalaning qo'yilishi emas, kitobdagi obraz, voqea va hodisa qiziqtiradi.

Tarbiyachi kitobxonlarning qiziqishlarini shakllantirishi va rivojlantirish ular o'qishga rahbarlik qilishi, haqiqiy kitobxonlar bilan til topishib ishlashi lozim. Biz bu yerda alohida kitobxonlarga ta'rif berdik, xolos. Bolalar o'qishni sifatli ravishda tashkil etish va ularni davr talabiga javob bera oladigan kishilar qilib tarbiyalash uchun, avvalo, ularni har tomonlama o'rganish lozim.

Ba'zi bolalar haqiqiy kitobsevar bo'lsa, boshqalari esa o'qishni yoqtirmaydilar. Shunga qaramay, barcha bolalarni ham kitob mutolaasiga qiziqtirish mumkin. Pedagoglar tomonidan berilgan quyidagi ko'rsatmalar bolalarni kitobga mehr qo'yishiga yordam beradi.

Zamonaviy texnologiyadan foydalanish: Ota-ona farzandining kitob o'qishini istaydi, u esa kompyuter o'yinini xohlaydi. Nima qilish kerak? Kitob mutolaasini ana shu jarayonga yaqinlashtirish, ya'ni zamonaviy texnologiyalardan foydalanish lozim. Ota-onalar internetda ko'plab bepul elektron kitoblar topishi va kompyuter yoki planshetdan foydalangan holda elektron kitoblardan o'qib berishi mumkin. Ularni onlayn o'qish yoki yuklab olish ham mumkin. Ba'zi elektron kitoblarning qog'oz nusxasiga nisbatan imkoniyatlari keng. Masalan, audio va video tasvirlar bilan boyitilganligi ularning imkoniyat darajasini yanada oshiradi. Bu esa bolalarni qiziqtirishi aniq.

Mutolaa burchagini tashkil etish: Bolalarni chalg'itmaydigan, tashqi shovqin-surondan holi bo'lgan mo'jazgina "uycha" yoki burchak qilib berish ularning kitobga bo'lgan qiziqishini yanada oshirishi mumkin. Ana shunday mo'jazgina chodirchalar ham bolalar uchun "uycha" sifatida xizmat qilishi mumkin.

Bolalarni tez-tez kutubxonaga olib borish: Ota-onalar farzandida doimiy ravishda kitob o'qish ko'nikmasini shakllantirishni istahsa, haftasiga hech bo'lmaganda bir marta kutubxonaga olib borishi lozim. Chunki kutubxonada bola turli xil kitoblarni ko'radi va uning kitobga bo'lgan qiziqishi tobora oshadi.

Kitoblarni tez-tez suhbat mavzusiga aylantirish: Agar ota-onalar bolalarini kitob o'qishga g'ayratini oshirmoqchi bo'lishsa, tez-tez ertaklar, hikoyalar aytib berish, umuman kitoblar va ularning mazmun-mohiyati haqida suhbatlashib turishi kerak. Hayotda sodir bo'lgan haqiqiy voqealarni bolalar o'qigan ertak va hikoyalar bilan bog'lashga harakat qilish lozim. Bu esa bolalarni nafaqat o'qishga chorlaydi, balki mushohada qilishga o'rgatadi, tahlil qilish qobiliyatini shakllantiradi.

Bolalarga namuna bo'lish: Bolalar ota-onasidan namuna oladilar. Agar ota-onalar muntazam kitob mutolaa qilsa, boshqa oila a'zolaringiz bilan turli kitoblar to'g'risida tez-tez suhbatlashsa, bu o'z navbatida bolalar ongiga, psixologiyasiga ta'sir qiladi. Natijada kitob o'qish asta-sekin bolalarning ham sevimli mashg'ulotiga aylanib boradi.

Har kuni kitob o'qib berish: Agar ota-onalar vaqtni ayamadan, bolalarga har kuni kitob o'qib bersa, u asta-sekin o'zi ham muntazam mustaqil tarzda kitob mutolaa qiladigan bo'ladi. Uning hayotida kitobxonlik an'anaga aylanadi. Bolalarni kitobxonlikka o'rgatish har xil usullarda olib borilsa ham quyidagi tamoyillarga asoslanadi.

Asosiy tamoyillardan biri - yosh kitobxonni o'rganishni uning shaxsini o'rganish bilan bog'liq holda olib borish. Avvalo, tarbiyachi suhbat, kuzatish va boshqalar birgalikda kitobxon haqida to'liq ma'lumot bera oladigan bo'lish lozim.

Shunday qilib, biz yosh kitobxonning qiziqishi va talablarini o'rganish bilan birga uning o'zini ham o'rganamiz. Zero, kitobxonning qiziqishi, talabi uni o'rab turgan muhit (oilaviy, maktabgacha ta'lim muassasasi, o'rtoqlari) bilan munosabatini qo'shib o'rganishga, u haqda to'liq ma'lumot olishga imkon beradi.

Ikkinchi tamoyil – pedagogik va psixologik xususiyatlardan kelib chiqadigan fikrlar va xulosalar asosida yosh kitobxonni o'rganish bilan birga uning qiziqishlarini to'g'ri yo'lga solib, yanada rivojlantirishdan iboratdir.

Uchinchi tamoyil – bolalar kitobini ilmiy va estetik jihatdan o'rganish bilan uzviy alohida olib boriladi. Tarbiyachi bolalarga atalgan badiiy, ilmiy, ommabop kitoblarni yaxshi bilishi, uni pedagogik tomondan tahlil qila olishi kerak. Tarbiyachi bu kitoblarni o'zining mulohazasi va xulosalari bilangina baholab qolmasdan, kitobxonning yosh xususiyati, saviyasi hamda nuqtayi nazarini ham hisobga olish lozim. Shu bilan birga bolalarni kitob o'qishga bo'lgan qiziqishini oshirish uchun psixologiyaning bir necha metodlaridan foydalaniladi:

Kuzatish va suhbat - kitoblarni chuqurroq o'rganish usuli bo'lib, tarbiyachi o'zining kundalik ishida kitobxonlar bilan yakkama-yakka ish olib borganda doimo shu usuldan foydalanadi. Kuzatish metodi yordamida esa kutubxonachi yoki tarbiyachi kitobxonni kitob tanlayotganida, ommaviy ishlarda qatnashayotganida, kitob o'qiyotganida (o'quv xonasida) bevosita kuzatadi. Suhbat metodi orqali u kitobxon fikrini, bilishini, qobiliyatini, qiziqishini, so'zlab berish mahoratini bilib oladi. Bu usulning tarbiyaviy ahamiyati juda katta.

Tarbiyachilar o'zlarining kundalik faoliyatlarida shunday usullardan foydalana-dilarki, u bir vaqtda ham kitobxonni o'rganadi, ham uning o'qishiga rahbarlik qiladi. Tarbiyachi kitobxonlarni kitob tanlash, undagi rasmlarni ko'rish yoki bolalarni kitobni bir-biriga tavsiya etayotgan paytda ular aytgan so'zlarni bildirmasdan yozib oladi, bu ancha tabiiy chiqadi.

Kitobxonlarning o'qishini o'rganishda va ular bilan yakka tartibda ishlashda eng samarali usullardan biri suhbatdir, bu kitobxon va tarbiyachi o'rtasidagi quruq savol va javob bo'lmay, balki tarbiyachi va tarbiyalanuvchi o'rtasida kitoblar haqida qiziqarli, maroqli fikr almashuv vositasidir.

Odatda, tarbiyachi psixologiyaning suhbat metodining quyidagi uch xil turidan foydalaniladi:

O'qilgan kitoblar haqida suhbat.

Tavsiyaviy suhbat.

Bolaning kitobga qiziqishini tanishuv suhbatini.

Tavsiyaviy suhbat bolaga kitob tanlashda yordam berishni, kitobga qiziqish uyg'otishni o'ziga maqsad qilib qo'yadi. Tarbiyachi iloji boricha kitobxonga mos keladigan kitoblarni tavsiya etadi. Bunda, albatta, xonadagi turli tavsiyaviy vositalar, kitob ko'rgazmalari, rasmi kartotekalardan foydalanib kitobxon diqqatini jalb etadi va qiziqarli so'zlab berish orqali ularni kitobga bo'lgan qiziqishini orttiradi. Tavsiyaviy suhbatning qiymati shundaki, u kitobxonni tartibli ravishda ko'proq mustaqil kitobni tanlash va dunyoqarashini kengaytirishga olib keladi.

Suhbat doimo bir maqsadga qaratilgan bo'lib, kitobxonning qobiliyatini takomillashtirishga yordam berish lozim. Bolani suhbatlashishga majbur qilmasdan unda suhbatlashishga moyillik uyg'otish kerak.

Tavsiya etilayotgan materialning to'liq mazmunini aytib bermaslik lozim, unda kitobxonning materialga bo'lgan qiziqishi yo'qoladi.

Tavsiya etilayotgan materialning qisqa ifodalik, qiziqarli qilib bayon etilishi kitobga bo'lgan qiziqishni orttiradi.

Kitob haqida suhbatlashayotganda kitobni ko'rsatish, uning muallifini aytish, rasmlarini ko'rsatish, ba'zi joylarida o'qib berish ham mumkin, bu esa suhbatning jonli o'tishiga yordam beradi. Ko'pgina maktabgacha yoshdagi bolalar qiziqarli kitoblar berishini so'raydilar. Tarbiyachi esa bola qiziqqan kitob haqida u bilan birgalikda eslaydi, shundan so'ng qiziqishiga asoslanib, unga mos keladigan kitobni tavsiya etadi. Buni nazarda tutib, kutubxonada kitobxon bilan suhbatini, kitobda nimalar bayon qilingan ekanligini emas, balki kitobdan uning uchun eng qiziqarli narsa nimaligini so'rasdan boshlash mumkin va asta-sekin undan kitobni qanchalik tushunganini bilib oladi. Zarur bo'lgan taqdirda unga muallif fikrini anglashga, qahramon xarakterini tushunishga yordam beradi, muhimi epizodni kitobxon bilan birgalikda o'qiydi, berilgan rasmlarni ko'rib chiqadi, kitobxonga asar g'oyasini tushuntirishga yordam beruvchi suhbatini davom ettiradi.

Tarbiyachi kitob tavsiya etar ekan, kitobxonlarga mustaqil ravishda kitob taxlash malakasini ham singdirib boradi. Bundan tashqari har bir kitobxonning o'ziga xos tomoni, xarakteri, qiziqish mavjud bo'lib, tarbiyachi suhbat davomida bularni tezda ilg'ab olish lozim. Shuning uchun tarbiyachi imkoniyatini hisobga olib yakka holda ishlab, ularga yordam berish zarur. Bolaning ko'z oldida tarbiyachi kitoblarni yaxshi biladigan, uning qiziq joylarini gapigib bera oladigan maslahatchi bo'lib gavdalanish lozim.

Tarbiyachining tarbiyaviy roli birinchi magta kitobga qiziqqan bola bilan suhbatiga bog'liq. Tarbiyachi bolalar bilan suhbatlashib, kitob bilan ishlash qonun-qoidalarini ham aytib o'tishi lozim. Chunki bola olgan kitobi sifatiga javob berishi lozimligi uqtiriladi.

Maktabgacha yoshdagi bola kitob tanlashda kutubxonachiga yoki tarbiyachiga muhtoj. Shuning uchun ham kutubxonachi yoki tarbiyachi kitob tavsiyasining eng yaxshi usuli - suhbatdan foydalaniladi. Tavsiyaviy suhbat o'z oldiga quyidagi maqsadlarni qo'yadi:

- > bolaga kitob tanlashga yordam belish;
- > kitobga nisbatan qiziqishni uyg'otish;
- > o'qishga qo'llanma berish.

Tavsiyaviy suhbatda so'ralgan kitob xarakteriga, ya'ni so'roq motiviga bog'liq holda har xil tuziladi. Suhbat davomida bolalarga yoqqan yoki yoqishi mumkin bo'lgan bir necha kitoblarni ko'rsatadi, ularni qiziqтира oladigan epizodlarni aytib beradi. Masalan, mehr-oqibat tuyg'usini shakllantiruvchi "Yoriltosh" ertagini bilasizmi?

"Bu kitob yetim qizlar Gulnora va Oymomo haqida. Gulnora juda chiroyli, chaqqon, mehribon, ishlab charchamaydigan qiz. Uning onasi vafot etganidan keyin otasi begona ayolga uylanadi. Ayol juda badjahl, qo'pol bo'ladi. Gulnora singlisini o'padi-da, zor-zor yig'lab qochib ketadi. Uni quvlab kelayotganlar yetay deganda tog'dagi tosh yorilib, Gulnora uning uchiga kirib ketadi. Quvlaganlar yoriltosh desa ham tosh yorilmaydi. Lekin hech kim yo'g'ida singlisi kelib yoriltosh desa, u ochiladi. Nimaga shunday bo'lganini kitobni o'qisalarining bilib olasizlar" deb kitobxonni qiziqtirishi mumkin.

Shu bilan bir vaqtda tarbiyachi bolaning diqqatini kutubxonaga tortadi, ularga o'zlari qanday qilib kutubxonadagi qiziq kitoblarni topishlari kerakligini tushuntirishi kerak. Kitobxon bir mavzu bo'yicha kitobning muallifi va nomini bilmagan holda kitob so'raganda ham tavsiyaviy suhbat o'tkazish kerak.

Kitobxon nomi aniq bo'lgan kitobni so'raganda ham tavsiyaviy suhbat zarur. Bu yoshdagi bolalarga kitobdagi alohida epizodlar, atamalar qiyinchilik tug'dirishini kutubxonachi o'z tajribasidan biladi. Bunday holda kutubxonachi yoki tarbiyachi bola nima uchun shu kitobni tanlayotganini, kitobni o'zi o'qiydimi yoki kattalar bilanmi ... shularni bilib oladi va bolani qiziqtirayotgan kitobni unga beradi. Ko'pgina bolalar tabiat haqida kitoblar so'rashadi. Shuning uchun tarbiyachi tabiatning jonli va jonsizga bo'linishini, o'simliklar, hayvonlar va odamlar ozuqlanishi, nafas olishi, o'sishi, ko'payishini va bular jonli tabiatni, toshlar, temir, yog'och kabilar jonsiz tabiat ekanligini tushuntiradi. Yerdan eng qudratlisi inson ekanini, u tabiatni o'zgartirib turishiga qodirligi haqida so'zlab berib, kitobni o'qiganda shunga e'tibor berish tayinlanadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarga kitob tavsiya qilayotganda rasm ko'rsatish usuli ayniqsa muhimdir. Ular o'quv texnikasini yaxshi bilishmaydi, kitobdagi rasmlar ularni shu kitobga qiziqtiruvchi asosiy omil bo'lib hisoblanadi. Tavsiya suhbatini kitobxonni rasmni va matnни chuqur qabul qilishga tayyorlaydi. Suhbat davomida bolaga kitobga chizilgan rasmni, kitob muallifining va rassomning familiasini voqea sodir bo'lgan vaqti va joyini ko'rsatib, kitobxon diqqatini tortadi. Bolaga ertak kitoblar tavsiya qilinayotganda u shu kitobning boshidan ozgina o'qib berib, kitob qahramonini tasvirlab beradi. Er-

taklarda ko'rsatilgan rasmlar ham muhim rol o'ynaydi. Bunda rasmlarning hammasini birdan ko'rsatish maqsadga muvofiq emas. 1-2 ta asosiy rasmlarni ko'rgan bola kitob bilan birga shu kitobdagi epizodlarga, qahramonlarga, voqealarga, qahramonlarning xarakteriga qiziqib qoladi. Masalan, Qadim Saidmurodovning "Men opamdan kattaman" kitobini tavsiya qilayotib, unda rassom Qambarov chizgan rang-barang, chiroyli rasmlarga va tabiat tasviriga e'tibor beriladi.

Bolalar asardagi badiiy detallarni esda yaxshi saqlab qoladilar. Asarni eslatishga va detallarni oydinlashtirishga qaratilgan savollar bolalarning asar mazmunini to'liq eslab qolishlariga yordam beradi. Ularning kuzatuvchanligini o'stiradi va so'zga mehr uyg'otadi. Ayrim paytda badiiy adabiyotlar yuzasidan o'tkazilgan suhbat davomida savollarga kitobxonning faktik tomonlarini qanday o'zlashtirganligini, u kitobni oxirigacha o'qigan yoki o'qimaganligini, uning mazmunini tushungan yoki tushunmaganligi kabilarni bilib oladi. Bu kabi savollar o'qiganlarini yaxshi tushuna olmaydigan, kitobni oxirigacha o'qimaydigan o'quvchilar yoki bolalar bilan suhbat o'tkazilganda qo'llaniladi. Bunda tarbiyachi bolaning o'qiganlarini, asardagi yorqin epizodlarni yodga olishiga harakat qiladi. Bu usul, bola kitobni topshirayotgan paytda kitobning qaysi joylarda ko'proq yoqib qolgani haqida gapirgan vaqtda qo'llaniladi. Bu esa kitobning qiziqarli joylarini qayta o'qib chiqishga havas uyg'otadi.

Bolalarning ma'lum asardagi qahramonlar va voqealarni tasvirlab chizgan rasmlari ham shu kitobning mazmunini esda yaxshi saqlab qolishda katta yordam beradi. Ko'pincha tarbiyachilar odatdagi savollar bilan birga shu kitobga qanday rasm chizish haqida ham o'ylab ko'rishni taklif qiladilar. Shu bilan birga, bolalarni vatanimiz va boshqa mamlakatlarda sodir bo'layotgan ijtimoiy-siyosiy voqealar va hodisalar, tabiatda yuzaga kelayotgan o'zgarishlar bilan tanishtiriladi.

Xalq ertaklarini ovoz chiqarib o'qish juda qiziq manba bo'lib xizmat qiladi. Har xil fantastik sehrli ertaklarni so'zlab berish maqsadga muvofiq. Aniq va yorug' obrazli kichik, qiziqarli va ma'nodor ertaklar bolalarni o'rab turgan dunyo bilan tanishtiradi. Ularning ko'pgina savollarga javob beradi. Xalq ertaklariga xos bo'lgan haqiqatning yolg'on ustidan g'alaba qilish xususiyati bolalarda haqqo'ylikni tarbiyalaydi. Natijada ertaklar bolalarda badiiy adabiyotga qiziqish uyg'otadi. Ammo hamma xalq ertaklari ham bolalarga to'g'ri kelavermaydi. Ertak tanlayotganda bolalarning yosh xususiyatiga, ertakning g'oyasi va mazmuniga e'tibor berish kerak.

Xulosa qilib aytganda, bolalarni kitobxonlikka, kitob o'qishga qiziqtirishda psixologiyaning o'rni beqiyosdir. Chunki psixologiyaning qator metodlari orqali bolalarning kitobxonlik ko'nikmalarini shakllantirishning samaradorligi turli tajriba va tadqiqot ishlari tomonidan aniqlangan.

Haqiqatan ham bolaning maktabgacha yoshidagi davri shu qadar mazmundor va faol davrdiki, bu davr bolaning kelgusi o'sishida, albatta, o'z aksini qoldiradi. Shuning uchun maktabgacha yoshidagi davr ta'sir o'tkazish kuchi jihatidan g'oyat mas'uliyatlidir.

Bola ilk yoshdan maktabgacha davrga o'tgach, uning butun yashash sharoitida jiddiy psixologik o'zgarishlar yuz beradi.

Birinchi dan, bola bog'cha yoshiga o'tgach, uning faoliyat doirasi ancha kengayib, mustaqilligi yanada ortadi. Uning o'yinlari, xatti-harakatlari ham boshqacha mazmunga ega bo'la boshlaydi. Ikkinchi dan, bolaning butun faoliyatida nutqning roli orta boradi. Uchinchi dan, bola maktabgacha yoshga o'tgach, muayyan dastur asosida maxsus pedagog tomonidan tarbiyalana boshlaydi. Maktabgacha yoshdagi bolaning yashash sharoitida yuzaga kelgan bu o'zgarishlar uning jismoniy va psixik jihatdan o'sib kamol

topishniga ta'sir etmay qolmaydi. Maktabgacha yoshdagi bolalarni kitobxonlikka mehr uyg'otishning holatini o'rganish dolzarb masala hisoblanib, umuman, bolalarning yosh xususiyatlarini psixologiya fani o'rganadi. Kitobxonlik esa uning xulosalarga tayanib, bolalarning kitob o'qishicha, ularning qanday kitoblarni o'qish o'rganishiga ta'sir etadi. Shunday qilib maktabgacha yoshdagi bolalarda, umuman, bolalarda kitobga bo'lgan qiziqishni uyg'otishda psixologiyaning o'rni beqiyosdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Maktabgacha ta'limning davlat standati. O'zPFITI. T., 1995.
2. Hasanboyeva O.U. va boshqalar. Maktabgacha ta'lim pedagogikasi. T.: Ilmziyo, 2006
3. M.G.Davletshin., Sh.Do'stmuxamedova, M.Mavlonov, S.To'ychiyev. Yosh davrlari va pedagogi psixologiyall. O'quv qo'llanma. T., 2004-y. 8.2. b.t.
5. J.G'.Yo'ldashev. Interfaol ta'lim sifat kafolati. O'MOI T-2007
6. R.A. Mavlonova va boshqalar. Pedagogik texnologiyalar. Fan. 2008-y.
7. Yusupova P. Maktabgacha tarbiya pedagogikasi. T.: O'qituvchi,1993.

Boyqo'ziyeva Ra'no
Farg'ona politexnika instituti o'qituvchisi
Farg'ona, O'zbekiston

TALABALARNI MILLIY-MADANIY MEROS QADRIYATLARI BILAN TANISHTIRISHNING TASHKILY VA PEDAGOGIK YO'NALISHLARI

Annotasiya. Talabalarni madaniy meros bilan tanishtirishning pedagogik tizimi asosiy bilim, tasavvurlar va madaniy-kognitiv ehtiyojlarga asoslanadi. U o'z ichiga tashqi (o'qituvchilar va ijodiy-ma'rifiy muassasalar tomonidan) va shaxsiy (kognitiv faollashtirish, tadqiqot, ijodiy) faoliyatlarini oladi.

Kalit so'zlar: madaniy qadriyatlar, milliy meros, talabalar, Sharqiy Renessans, anketalar ishlatish, muzeylar, madaniy-tarixiy tahlil, majmua, shaxsga qaratilgan yondashuv.

Бойкузиева Раъно
Ферганский политехнический институт, преподаватель
Фергана, Узбекистан

ОРГАНИЗАЦИОННО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАПРАВЛЕНИЯ ПРИОБЩЕНИЯ СТУДЕНТОВ К НАЦИОНАЛЬНЫМ КУЛЬТУРНЫМ ЦЕННОСТЯМ

Аннотация. Педагогическая система приобщения студентов к национальному культурному наследию основывается на их базовых знаниях и представлениях и культурно-познавательных потребностях и включает комплекс просветительских (внешних – со стороны преподавателей, историко- и художественно-просветительских учреждений) и индивидуальных (познавательных-активных, исследовательских, творческих) видов деятельности.

Ключевые слова: культурные ценности, национальное наследие, студенты, Восточный Ренессанс, анкетирование, музеи, культурно-исторический анализ, комплексный, личностно-ориентированный подход.

Boykuzieva Rano
Fergana Polytechnic Institute, lecturer
Fergana, Uzbekistan

ORGANIZATIONAL AND PEDAGOGICAL ASPECTS OF FAMILIARIZATION OF THE STUDENTS WITH NA- TIONAL AND CULTURAL VALUES

Abstract. The pedagogical system of familiarization of the students using the national cultural heritage is based on their basic knowledge, imagination and cultural and cognitive needs. It includes the combination of educational actions (external: teachers, historical and artistic schools) and individual actions (cognitive activity, research, creativity)

Keywords: cultural values, national heritage, students, Oriental Renaissance, questionnaire, museums, culture and history analysis, complex, personality based approach.

Политика нашего государства направлена на создание таких условий для развития личности, которые могут всемерно способствовать воспитанию личности, ориентирующейся на культурные, духовно-нравственные и социально одобряемые обществом ценности и правила поведения в нем, знающей, сохраняющей и передающей национальные культурные ценности следующим поколениям.

В Законе Республики Узбекистан «Об образовании» в ст. 4. – «Основные принципы в области образования» определяется задача внедрения национальных и общечеловеческих ценностей в образование и воспитание [1].

В Настоящее время наблюдается актуализацией культурного наследия как важного фактора в воспитании молодежи и в жизни общества в целом.

На практике организация учебного процесса, педагогической деятельности преподавателей вузов республики сталкивается с рядом трудностей, связанных с недостаточной разработанностью указанной задачи (проблемы), первостепенной из которых является слабая осведомленность студенческого контингента о национальном наследии – его определении, содержании, видах и типах, о конкретных культурных объектах, их исторической и духовной значимости для ушедших и современных времен.

Для оценки уровня знаний студентов о национальном культурном наследии было проведено анкетирование по следующим вопросам:

Назовите время первого Восточного Ренессанса

Какие памятники и деятели этого периода вам известны?

Назовите время второго Восточного Ренессанса.

С какими культурными ценностями этого периода вы знакомы?

Как вы понимаете словосочетание «культурные ценности»?

В чем отличие понятий «культурные ценности» и «культурное наследие»?

Что относится к материальному культурному наследию?

К нематериальному культурному наследию?

Какие объекты материального национального наследия Узбекистана вы знаете? Какие из них внесены в список культурного мирового наследия ЮНЕСКО?

Какие объекты нематериального национального наследия Узбекистана вам известны? Какие из них внесены в список культурного мирового наследия ЮНЕСКО?

Какие памятники, произведения архитектуры, искусства вам известны?

Какое значение, по-вашему, имеет знание и изучение национального культурного наследия в наше время? Связано ли оно с вашей жизнью?

Проявляете ли вы интерес к изучению национального культурного наследия?

Что бы вы хотели узнать?

В анкетировании приняли участие 360 студентов.

По результатам анкетирования было составлено заключение, в соответствии с которым только 12 % опрошенных показали хорошие результаты, дав достаточно полные ответы; 30% показали неполные, хаотичные знания (сочетание хороших ответов с полной неосведомленностью по другим вопросам); 33% студентов ответили недостаточно полно и не на все вопросы; у 25% были зафиксированы низкие результаты – отсутствующие или ошибочные сведения при малом количестве ответов.

С помощью анкетирования были получены ответы на вопросы, связанные с потребностью студентов в знаниях и умениях в области культурного наследия.

Выяснилось, что в период обучения в институте студенты хотели бы приобрести

следующие знания:

- о материальных объектах, внесенных в список Всемирного наследия ЮНЕСКО - Мавзолее Саманидов, Медресе Тилля Кари, Медресе Мири Араб, Дворце Ак -Сарай, Мавзолее Пахлавана Махмуда [2];

- с известными архитектурными памятниками старой части Самарканда - площадью Регистан с тремя медресе, мавзолеем Гур-Эмир (усыпальница Амира Тимура), архитектурным ансамблем Шахи-Зинда, мечетью Биби-Ханум, архитектурными фрагментами одной из самых значимых средневековых обсерваторий - обсерватории Улугбека в окрестностях Самарканда;

- расширить знания об архитектурных сооружениях – ансамблях, мечетях, крепостях, дворцах, медресе, мавзолеях;

- посещать парковые и ландшафтные зоны, относящиеся к культурному наследию;

- знакомиться с литературой, фильмами и театральными постановками, связанными с различными видами культурного наследия страны и его продолжением в современных произведениях;

- посещать экскурсии в культурно-исторических музеях республики, выставки художественных произведений, народных ремесленных мастеров;

- углублять знание истории и понимание сущности народных традиций, обрядов, праздников.

С учетом потребностей студентов нами совместно с педагогическими коллективами был разработан комплекс мероприятий:

- составление и реализация договоров с Государственным музеем истории Узбекистана, Государственным музеем Тимуридов, Государственным музеем искусств Узбекистана, Музеем прикладного искусства, мемориальными музеями узбекских деятелей культуры о проведении лекций-экскурсий для студентов;

- оказание помощи со стороны сотрудников музеев в разработке и реализации факультативного курса «Студент-экскурсовод», который включает не только познавательную-исследовательскую деятельность, но и формирование навыка грамотно, последовательно, выразительно и доступно донести до участников экскурсии содержание излагаемого материала;

- посещение выставок народно-прикладного искусства, организация выставок индивидуального творчества студентов;

- оформление и представление перед аудиторией презентаций по различным разделам национального наследия, их постепенное дополнение новыми изображениями и сведениями по мере повышения уровня заинтересованности и осведомленности студентов в данной области;

- включение тем по национальному наследию в план учебно - и научно-исследовательскую деятельность студентов;

- нацеленность перечисленных мер на дальнейшее развитие аналитических умений, системно-логического мышления путем обучения студентов навыкам культурно - исторического анализа, теоретического осмысления взаимосвязи времен, выраженного в сооружениях, артефактах и видах трудовой, бытовой, творческой, религиозно-культурной, обрядовой деятельности и особенностях межличностного общения.

- разработка целостной системы приобщения студентов к национальному культурному наследию в единстве его видов, типов, материальных и нематериальных

объектов, организация их деятельности, способствующая формированию познавательной активности.

К ожидаемым результатам такой деятельности относится расширение кругозора, повышение культурного уровня обучающихся, более полное осознание ими своей национальной идентичности, понимание взаимосвязи исторических и культурных процессов прошлого и настоящего, пробуждение на новом уровне интереса к истории, традициям и многогранной культуре родного края, стремление к его более глубокому познанию, а в некоторых случаях - к занятию личным творчеством, участию в культуроохранной деятельности, экологическом движении и др.

Из всего сказанного следует, что, организация по более глубокому приобщению студентов к национальному культурному наследию, направленная на воспитание гражданственности и патриотизма молодых людей, должна носить интегративный творческий характер, развивая интеллектуальные, духовные возможности обучающихся и влияя тем самым на их способность к самоопределению и самореализации в профессии и жизни вообще.

Среди многих форм организации учебного процесса, по нашему мнению, наиболее эффективными и соответствующими специфике изучения национальных ценностей являются лекции с элементами презентации, проблемные задания, индивидуальные и коллективные творческие проекты, доклады на конференциях, рефераты и эссе с элементами презентации двух видов – о наиболее известных культурных объектах и о малоизученных, практические занятия, экскурсии, экспедиции. Основной подход к таким формам занятий и индивидуальной познавательной деятельности студентов – личностно-ориентированный.

Знакомство с объектами культурного наследия на конкретных материалах способствует освоению истории и культуры Узбекистана на эмоционально-чувственном уровне за счёт близкого, вещественного, доступного материала

Данные методы будут способствовать комплексному решению познавательной, обучающей, развивающей и воспитательной функций образования.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Закон Республики Узбекистан «Об образовании» ЗРУ-637 от 23.09.2020.
2. Всемирное культурное наследие – Узбекистан. <https://uzbekistan.travel/ru/vsemirnoe-nasledie-yunesko/>

Hajiyeva Soxiba
*Toshkent shahri Puchon universiteti,
1-bosqich talabasi
Ta'lim muassasalarini boshqarish
Toshkent, O'zbekiston*

TA'LIMDA IJODKORLIK ZARURIYATI

Annotatsiya. Mazkur maqolada ijodkorlik ta'limining zarurligi va bolaga ijodkorlikning rivojlanish qobiliyatini to'g'ri yondashi ochib berilgan.

Kalit so'zlar: ijodkorlik, ijodkorlik ta'limi, ijodiy faoliyat, san'at, jismoniy, hissiy, intellektual va ijtimoiy rivojlanishlar.

Хажиева Сахиба
*Университет Пучон города Ташкента,
студентка 1 курса
Управление образовательными учреждениями
Ташкент, Узбекистан*

НЕОБХОДИМОСТЬ ТВОРЧЕСТВА В ОБРАЗОВАНИИ

Аннотация. В данной статье раскрыта необходимость творческого воспитания и правильный подход к развитию творческих способностей ребенка

Ключевые слова: творчество, творческое образование, творческая деятельность, Искусство, физическое, эмоциональное, интеллектуальное и социальное развитие.

Khazhieva Sahiba
*Bucheon University of Tashkent,
1st year student
Management of educational institutions
Tashkent, Uzbekistan*

THE NEED FOR CREATIVITY IN EDUCATION

Abstract. This article reveals the need for creative education and the correct approach to the development of a child's creative abilities

Key words: creativity, creative education, creative activity, Art, physical, emotional, intellectual and social development.

Ijodkorlik bo'lmasa, davlat va jamiyat kelajakning o'zgarishiga dosh bera olmaydi va yangi davrda bo'lgan o'zgarishlarga moslasha olmaydi. Ijodkorlik – bu sizning tasavvuringizni rivojlantirish, sizga boshqacha fikrlashga imkon berish va yordam berish jarayonidir. Miyangizni ijodiy fikrlashni o'rgatish muammolarni yaratishga, hal qilishga, innovatsiya qilishga va yangi usullar bilan muloqot qilishga yordam beradi.

Ijodiy fikrlashning eng muhim qobiliyatlari quyidagilardir: ravonlik, moslashuvchanlik va o'ziga xoslik. Oxir-oqibat, zamonaviy nazariyalar ijodkorlik jarayonini ijodiy muhit-

ning natijasi ijodkor shaxsning xususiyatlari va ijodiy mahsuldorligini tushuntirishga qaratilgan, shuning uchun ijodkorlikni rivojlantirishning muhim usullari quyidagilardir: turli xil o'qish, eng ko'p sonlarni ishlab chiqarish, g'oyalar va salbiy fikrlarni yo'q qilish.

Ta'limda ijodkorlik juda muhim, chunki u shaxsning hissiy rivojlanishiga yordam beradi. Tuyg'u to'liqini bolada va hatto kattalarda ijodiy ifodani osonlashtirishga yordam beradi. Kichik yoshdagi bolalar o'zlarining haqiqiy his-tuyg'ularini o'yin orqali yetkazishadi: bu ularga atrofdagi dunyoni kashf qilish va atrofdagi narsalarni tushunish uchun ma'lumot to'plash imkonini beradi. Katta yoshdagi bolalarda ijodkorlikni rag'batlantirish ularni o'z his-tuyg'ularini va fikrlarini badiiy loyihalar, musiqa, teatr yoki boshqa yashirin bo'lishi mumkin bo'lgan boshqa ijodiy vositalar orqali ifoda etishga olib kelishi mumkin. O'z his-tuyg'ularini shu tarzda ifoda eta olganlar esa baxtliroq va erkinroqdir. Bolalar muammoni ijodiy hal qilish qobiliyatiga ega bo'lishlari kerak va ular uchun ijodiy fikrlash foydalidir.

Biz yashayotgan dunyo doimiy ravishda yangi g'oyalar, tushunchalar va texnologiyalarni rivojlantirmoqda va shuning uchun, fikrimizcha, ijodkorlik bolaga ega bo'lishi mumkin bo'lgan eng muhim sifatdir. Meri Lou Kuk fikricha, "Ijodkorlik - bu ixtiro qilish, tajriba qilish, o'sish, tavakkal qilish, qoidalarni buzish, xato qilish va zavqlanishdir". Ijodkorlik jarayoni insonning eng murakkab va go'zal qismlaridan biridir. Ijodkorlik o'zimizni va dunyoni tushunishimizga yordam beradi. Biz hammamiz qadrlashimiz va o'stirishimiz kerak bo'lgan insoniy ifodaning tabiiy qismidir.

Ko'pgina ota-onalar ijodkorlik g'ayrioddiy iste'dodlarga ega bo'lgan ba'zi odamlarning ichki qobiliyati deb hisoblashadi. Aslida, bunday emas, ijodkorlikning badiiy yoki musiqiy iste'dodlarga hech qanday aloqasi yo'q. Bu fikrlash va o'zimizni ifodalash usuli. Bu bizni xayolparast va ixtirochi bo'lishga undaydigan yangi narsalarni kashf qilish va ixtiro qilishdir.

Bolalar jonli tasavvurga va o'zini namoyon qilishning o'ziga xos uslubiga ega tug'ma innovatorlardir. Bolalar juda erta yoshdanoq shubha qilish, savol berish va kashf qilish qobiliyatini rivojlantiradilar. Yangi g'oyalarga intilishda ular o'z fikrlari va qalblarini ochiq tutadilar, g'oyalar bilan tajriba o'tkazadilar va aloqa o'rnatadilar. Bolalar narsalarni yangi nuqtayi nazardan ko'rish, hech kim uni mavjud deb o'ylamaydigan muammoni ushlab va uni hal qilish uchun g'ayrioddiy, ammo samarali qaror qabul qilish qobiliyatiga ega.

Har bir bola ijodkor va xayolparast bo'lib tug'iladi, lekin agar bolalarda o'zini tasavvur qilish va ijodiy kuchini chiqarish uchun joy bo'lmasa, bu qobiliyatni cheklash mumkin. Ularga ijodiy tajriba beradigan imkoniyatlar va materiallar kerak. Bolalar uchun ijodiy faoliyat cheksizdir. Bolalar qanchalik xilma-xil va ko'p qirrali tajribaga ega bo'lsa, ular o'zlarining dastlabki yillarida shunchalik kengroq ijodiy namoyon bo'ladilar.

Bola taraqqiyotida ijodkorlikning ahamiyati

Bolalarni yangi narsa va g'oyalarni sinab ko'rishga undash ularning intellektual, jismoniy va hissiy rivojlanishida hal qiluvchi omil hisoblanadi. Bolalar o'zlari haqida boshdan kechirgan va o'rganadigan hamma narsa ularning keyingi rivojlanishiga ta'sir qiladi.

- Jismoniy rivojlanish.

Har xil san'at va hunarmandchilik bolalar uchun harakatni rag'batlantirish, nozik vosita ko'nikmalarini rivojlantirish, nazorat qilish va muvofiqlashtirish usullaridir. Bolalar asboblarni manipulyatsiya qilganda va qurish va yig'ishni o'rganishganda, ular ongsiz ravishda dunyo bilan jismoniy o'zaro ta'sirga kirishadilar. Ular atrof-muhit haqida bilish

va allaqachon bilgan narsalar bilan bog'lanish uchun his-tuyg'ulardan foydalanadilar. Misol uchun, rasm chizish yoki qog'ozni bo'yash paytida bolalar bo'yoq cho'tkasini qanday ushlab turish va boshqarishni bilib oladilar va o'ng (yoki chap) qo'ldan foydalanishni afzal ko'radilar.

- Hissiy rivojlanish.

Yosh bolalar o'z fikrlarini ifodalash uchun turli xil san'at va vositalardan foydalanishlari mumkin, ular hali og'zaki baham ko'ra olmaydi. Shunday qilib, ijodiy san'at bolalarni ma'lum bir san'at asariga qo'yish orqali his-tuyg'ularini bo'shatishga yordam beradi. Bunday tadbirlar, shuningdek, bolalarga o'zlarining yutuqlari bilan faxrlanishlari va biror narsa yasaganlarida atrof-muhitni o'zlashtirishlariga imkon beradi. Buning ustiga, bolalar o'z qobiliyatlariga ishonch hosil qiladi va o'zini o'zi qadrlaydi.

San'at va ijodkorlik bolalarga o'z his-tuyg'ularini xavfsiz va ijobiy tarzda ifoda etish imkonini beradi. San'at bolalarga bugungi dunyoda keng tarqalgan stress va tashvishlarni yengishga yordam beradi. Shuningdek, u bolalarda boshqalar bilan ijobiy munosabatlar o'rnatish uchun zarur bo'lgan hamdardlikni rivojlantirishga yordam beradi. San'at, shuningdek, jarohat olgan yoki hissiy qiyinchiliklarga duch kelgan bolalar uchun terapiya shakli bo'lishi mumkin.

- Intellektual rivojlanish.

Asosiy darajada ular diqqatni jamlash va narsalarni o'lchash va saralash qobiliyatlarini rivojlantiradilar. Atrofdagi dunyoni tushunish uchun bolalar o'zlariga bir nechta asosiy savollarni berishadi va ba'zi asosiy tushunchalarni tushunishga yordam beradigan mashg'ulotlar bilan shug'ullanishadi. Bolalar o'sib ulg'aygan sari ular tanqidiy fikrlashni va muammolarni hal qilishni o'rganadilar. Shu munosabat bilan, maktabgacha ta'lim uchun ijodiy o'quv dasturi yosh o'quvchilarni muqobil variantlarni ko'rib chiqishga, ularni tahlil qilishga va tegishli kontekstda qanday qo'llashni tanlashga o'rgatadi.

- Ijtimoiy rivojlanish.

San'at va ijodkorlik ijtimoiy taraqqiyotni rag'batlantirish uchun ajoyib vositadir. Bolalar ijodiy faoliyat bilan shug'ullanganda, ular hamkorlikda ishlashni o'rganadilar, muloqot va ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantiradilar. San'at, shuningdek, bolalarga boshqalar bilan ijobiy munosabatlarni rivojlantirish uchun zarur bo'lgan o'ziga ishonch va o'zini o'zi qadrlashni rivojlantirishga yordam beradi. Ijodiy muhitda birga bo'lish, bolalar bir-birlari bilan bo'lishish va muloqot qilishni o'rganadilar. Bular ijtimoiy ta'limning asosiy jihatlari. Qo'shiq aytish, raqsga tushish va dramatik aktyorlik muloqot, hamdardlik va hurmat kabi ajralmas ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishni anglatadi.

- Nozik motorli ko'nikmalar

Badiiy faoliyat bolalarning qo'llari va barmoqlarini ishlatishini talab qiladi, bu nozik vosita mahoratini rivojlantirish uchun zarurdir. Nozik motorli ko'nikmalar yozish, po-yabzal bog'lash, vilkalar va pichoqni ishlatish kabi kundalik faoliyat uchun juda muhimdir. Shuningdek, san'at bolalarga sport va boshqa jismoniy faoliyat uchun zarur bo'lgan qo'l-ko'zni muvofiqlashtirishni rivojlantirishga yordam beradi.

Va nihoyat, san'at va ijodkorlik bolalar uchun qiziqarli o'rganish tajribasini taqdim etadi. Bolalar o'yin-kulgi va zavqlanishganda, ular ko'proq g'ayratli bo'lib, o'rganishga jalb qilinadi. San'at va ijodkorlik bolalarga o'z tasavvurlarini va ijodkorligini o'rganishga imkon beradi, bu esa o'rganish va qiziqishni uyg'otadi. Bu ularning akademik safari davomida davom etishi mumkin bo'lgan o'rganishga ijobiy munosabatni shakllantirishga yordam beradi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, san'at va ijod erta bolalik ta'limining muhim tarkibiy

qismlari bo'lib, ular yosh bolalar rivojlanishi uchun ko'plab afzalliklarga ega. Bolalarga ijodiy faoliyat bilan shug'ullanish imkoniyatini berish orqali o'qituvchilar bolalarning bilim, ijtimoiy, hissiy va jismoniy rivojlanishini qiziqarli tarzda qo'llab-quvvatlashlari mumkin. Oxir oqibat, san'at va ijod - bu tasavvurga bog'liq. Bolalar badiiy faoliyat bilan shug'ullanganda, ular o'zlarining ijodiy qobiliyatlari va tasavvurlarini o'rganishda erkin bo'ladilar, bu muammoni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirish uchun zarurdir. San'at bolalarga tajriba va tavakkal qilish imkonini beradi, bu esa ularga yanada ishonchli va ijodiy bo'lishga yordam beradi. San'at va ijodkorlik bolalarning maktabda va undan tashqarida muvaffaqiyatga erishishga tayyor bo'lgan o'ziga ishongan, ijodiy va qiziquvchan o'quvchilar bo'lib rivojlanishiga yordam beradi. Shu bois ota-onalar va pedagoglar kichik yoshdagi bolalarni badiiy va boshqa ijodiy faoliyatlar orqali izlanish va o'z ijodini namoyon etishga undashlari muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. M.Nurmatova, Sh.Xasanova. D.Azimova. Ustaxonada amaliy mashg'ulot. «Cho'lpon». T., 2010 y.
2. M.Nurmatova, Sh.Xasanova. Rasm, buyum yasash va tasviriy faoliyat metodikasi. «Musiqqa». T., 2010
3. https://edusohag.journals.ekb.eg/article_196890.html?lang=en
4. <https://www.kidschaupal.com/blog/importance-of-creativity-in-education>
5. <https://www.reptonDubai.org/the-importance-of-creativity-in-education/>
6. <https://kids-collective.com/blog/how-to-help-your-child-be-creative-the-importance-of-creativity-in-preschool-education/>

Kamoljonova Dilfuza Xoldorovna,
T.N.Qori Niyoziy nomidagi O'zbekiston Pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot instituti
tayanch doktranti
Toshkent, O'zbekiston

XORIJIY TAJRIBALAR ASOSIDA BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARINING KITOBXONLIK KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH

Annotasiya. Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining kitobxonlik kompetensiyasini rivojlantirishning xalqaro tajribalari o'rganiladi. Tajribalar asosida kichik yoshdagi bolalarning kitobxonlik kompetensiyasini oshirishda xorijiy tajribalarning samaradorligi ko'rsatib o'tiladi va xulosa, takliflar beriladi.

Kalit so'zlar: kitobxonlik kompetensiyasi, adabiyotlar tasnifi, ota-onalar akademiyasi, kitobxonlik madaniyati.

Камолжонова Дильфуза Холдоровна,
Узбекский научно-исследовательский институт педагогических наук
имени Т. Н. Кары Ниязи, базовый докторант
Ташкент, Узбекистан

РАЗВИТИЕ ЧИТАТЕЛЬСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ НА ОСНОВЕ ЗАРУБЕЖНОГО ОПЫТА

Аннотация. В данной статье рассматривается международный опыт развития читательской компетентности учащихся начальных классов. На основе экспериментов показана эффективность зарубежного опыта в совершенствовании читательской компетентности детей раннего возраста, даны выводы и предложения.

Ключевые слова: Читательская компетентность, классификация литературы, родительская академия, культура чтения.

Kamolzhonova Dilfuza Xoldorovna,
Uzbek Scientific Research Institute of Pedagogical Sciences named after T. N.
Kari Niyazi, basic doctoral student
Tashkent, Uzbekistan

DEVELOPMENT OF READING COMPETENCE OF JUNIOR SCHOOLCHILDREN BASED ON FOREIGN EXPERIENCE

Abstarct. This article examines international experience in developing reading competence of primary school students. Based on experiments, the effectiveness of foreign experience in improving the reading competence of young children is shown, conclusions and suggestions are given.

Key words: Reading competence, literature classification, parent academy, reading culture.

O'quvchilarning kitobxonlik kompetensiyasini rivojlantirishni kichik yosh davridan boshlash katta ahamiyatga ega, chunki bu davrda bolalarning xotirasi shakllanadi, ilm va yangiliklarga qiziqishi baland bo'ladi. Bugun kitobxonlikni keng targ'ib qilish, yoshlarning ilm va yangiliklarga qiziqishini oshirish, vaqtini samarali tashkil etish maqsadida qator islohotlar amalga oshirilmoqda. Yoshlarda kitob o'qish madaniyatini rivojlantirish va qo'llab-quvvatlashga davlat tomonidan alohida e'tibor qaratilmoqda. Jumladan, "2025-yillarda kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish va qo'llab-quvvatlash milliy dasturini tasdiqlash to'g'risida" O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 14-dekabrda 781-son qarori qabul qilindi. Qarorga muvofiq milliy dasturni amalga oshirishning ustuvor yo'nalishlari belgilandi:

– aholi, avvalo, yoshlarning ma'naviy-ma'rifiy, badiiy-estetik talablariga javob beradigan kitoblarni yuksak sifat bilan chop etish, nashriyotlar va ijodkorlar faoliyatiga ko'maklashish, bolalarga mo'ljallangan adabiyotlarni chop etishni qo'llab-quvvatlash;

– milliy va jahon adabiyotining eng sara namunalarini tarjima qilish, mutolaa madaniyatini yuksaltirish, respublikaning olis hududlarida va yoshga doir kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish;

– kitob savdosini tashkil etish tartiblarini soddalashtirish, yangi nashr etilgan kitoblarni yetkazish va axborot manbalarini tarqatish tizimini takomillashtirish;

– kitob yetkazib beruvchilarni zamonaviy ijtimoiy ehtiyojlarga moslashtirish, infratuzilmani yaxshilash, axborot-kutubxona markazlarini chop etiladigan bosma nashrlar va ularning elektron nusxalari bilan to'ldirib borish, elektron kitoblar yaratish, kitoblarni raqamlashtirish va elektron kataloglarni tuzish hamda tizimli ravishda yangilab borish;

– aholining kitobxonlik darajasi va kitobga qiziqishini tizimli o'rganib borish, kitobxonlik madaniyatini rivojlantirishga qaratilgan loyiha va tanlovlarni tashkil etish, kutubxonachi kadrlar salohiyatini oshirish;

– xorijiy asarlarga onlayn buyurtma berish, ularni respublika hududiga olib kelish va tarqatish tizimini hamda kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish bo'yicha xalqaro hamkorlikni kengaytirish.

Targ'ibot ishlarini o'quv muassasalarda keng ko'lamda olib borish bilan bir qatorda chet el tajribasini o'rganish va amaliyotga joriy etish samarali natijalarga olib keladi.

Rivojlangan davlatlarda bolalarning kitob mutolaasiga ota-onalar alohida vaqt ajratadilar, farzandlari bilan kitob do'konlariga borish va kitob tanlashga katta e'tibor qaratadilar. Kichik yoshdagi bolalar to'g'ri ovqatlanish, sport to'garaklariga qatnashish, badiiy va musiqiy san'atning istalgan bir turi bilan shug'ullanib qolmay, kitob o'qishga ham shunday vaqt ajratadilar. Bolalarga tanlanadigan kitoblar me'yor va standartlar asosida tasniflanadi .

Kichik yoshdagi bolalar uchun mo'ljallangan kitoblar:

1. Bosma kitoblar

2. Audio kitoblar

3. Qo'l telefoni orqali skayner qilinganda, ko'z o'ngimizda jonlanadigan vizual 3D kitoblar.

Uslubiga ko'ra:

1. Badiiy kitoblar

2. Ilmiy-ommabop kitoblar

Bolalar uchun mo'ljallangan badiiy kitoblar ham janr jihatdan quyidagi tartibda tasniflanadi.

1. She'riy kitoblar (she'riy ertak, she'riy qissa va h.k.)

2. Nasriy kitoblar (ertak, hikoya, rasimli hikoyalar, kichik hajmdagi qissa va fantastik qissalar)

Dizayniga ko'ra:

1. Matnli
2. Matnli va rasimli
3. Faqat rasimli
3. Komiks kitoblar

Yevropada kichkintoylar uchun ertak kitoblar (Fairy tales) keng ommalashgan kitoblardir .

Ilmiy va badiiy kitoblar har birining muqovasiga qaysi yoshdagi o'quvchiga mo'ljallangani to'g'risida +0, +2-3, +5 kabi aniq ko'rsatmali belgilar qo'yiladi.

Bolalar go'dakligidan bosqichma bosqich, muntazam kitob bilan tanishtirib boriladi. Kichkintoylarni mustaqil ovqatlanish, jismoniy harakatlar qilishga va muloqot qilishga qanday o'rgatilsa, kitob mutolaasiga ham shunday o'rgatiladi.

Janubiy koreyalik professor Li Syong Xyonning pedagogik tadqiqotlarida bolani mutolaaga o'rgatishning bir qancha tajribalarini misol qilib keltirib o'tadi. Tadqiqotlarga ko'ra, ota va ona kitobxon bo'lmay turib, bolalarda bu kompetensiyani shakllantirish mushkil kechadi. "Qush uyasida ko'rganini qiladi", deganlaridek, bu tajriba jarayonlarida bolaning ko'z o'ngida ota-onalarning o'zlari ham kitobxon bo'lishlari talab etiladi. Bolalar ruhan 7-8 yoshda taqlid qilishga moyil bo'ladi. Mashg'ulotlardan kelib chiqib yasalgan xulosa – o'quvchilarda kitobga mehr uyg'otish uchun, eng avvalo, ota-onalarning o'zlari kitobxon bo'lishi zarurligi anglanadi. Ota-onalar akademiyasi o'qituvchilar va ularning ota-onalari bilan uzviy va yakdil ish olib boradi.

Bolalarda kitobxonlik ko'nikmalarini shakllantirishda ota-ona bilan ularga ta'lim beradigan o'qituvchilar ham birdek mas'ul bo'ladi. Kichik yoshdagi bolalar nimani o'qish, nimani o'qimaslik kerakligi, qaysi turdagi adabiyotlar ularning yoshiga mos yoki aksinchaligini ajrata olmaydi. Bolaga kitobni to'g'ri tanlab, tavsiya qilish – bo'lajak o'qituvchilarining kasbiy vazifasiga kiradi. Boshlang'ich sinf o'qituvchilari sinfdan tashqari o'qish soatlarida yigit-qizlarga badiiy kitob o'qish topshirig'i beradilar.

Aslida, kitob mutolaasi juda keng tushuncha bo'lib, mutolaa jarayoni amaliy va aniq fanlarga birdek taalluqlidir. Masalan, matematika fanini o'zlashtirish qiyin kechayotgan o'quvchiga "Quvnoq matematika", "Matematikadan tasvirli masalalar" kitobi o'qituvchilar tomonidan tavsiya etiladi. Kichkintoy raqamlarini tasviriy ifodalar (rasmlar) obrazida tasavvurida jonlantirib, misol va masalalarni oson yo'l bilan ishlashga o'rganadi.

Mutolaa madaniyati gazeta va jurnallarni o'qish orqali ham shakllanadi. Shuning uchun bolalarni ko'proq badiiy adabiyot, kitob mutolaasiga qiziqtirish ahamiyatli.

Yigit-qizlarda kitobxonlik ko'nikmalarini uzviy ravishda shakllantirib boriladi. Bunda maktab darsliklari bilan bir qatorda o'quvchilar uchun sinfdan tashqari o'qishga mo'ljallangan badiiy kitoblar, badiiy jurnallarning o'rni muhim. Bu kabi davriy nashrlarning asosiy vazifasi – o'quvchining ham ilmini oshirish, ham ma'naviy tarbiya berishga qaratiladi. Rivojlangan mamlakatlarda bolalar uchun gazeta va jurnallar millionlab nusxada nashr etiladi. Ularning nashr ishlariga yozuvchi, shoir, rassom, muharrirlar bilan birga ruxshunos, terapevt, pediatrlar keng jalb etiladi.

Xorijda bo'lgani kabi O'zbekistonda ham maktabgacha ta'lim va boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun "G'uncha", o'rta va yuqori sinf o'quvchilari uchun "Gulxan" jurnallari chop etiladi. Ular o'quvchilarda mutolaa madaniyatini shakllantirish bilan birga, fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi. Mazkur nashrlar mazmun mundariyasi va yo'nalishi bilan

bolalar gazetalaridan farq qiladi. "G'uncha" jurnalida "Tarbiya darsi", "Bisot", "O'zimiz ertak yozamiz" rukni ostida tarbiyaviy ahamiyatga ega ertak, hikoya, rivoyatlar doimiy ravishda berib boriladi. Kichik va o'rta yoshdagi bolalar qahramonlar obrazi misolida rostgo'ylik, halollik, to'g'rilik kabi insoniy xislatlarni o'rgansa, aksincha, yolg'onchilik, dangasalik, bilimsizlik kabi nuqsonlar tufayli o'nglanib bo'lmas vaziyatlarga tushib qolish mumkinligi haqida o'qib, uqadilar.

"Gulxan" jurnalining "Odob bo'stoni", "Ibrat", "Dugonajon" sahifalarida o'smir yoshidagi maktab o'quvchilarini odob-axloqqa chorlaydigan rivoyat, hikoya, maqolalar berib boriladi. Bolalar gazeta va jurnallar orqali badiiy adabiyotning sara namunalari bilan ta-nishtirib boriladi.

Germaniyada boshlang'ich ta'limda badiiy adabiyotga ham alohida e'tibor qaratilgan ekan. Germaniya maktablarida boshlang'ich sinflarda ustoz kichkintoylarga bitta badiiy kitobni (yilda bir marta) tavsiya qiladi. Ota-onalar do'konga borib, o'sha kitobni sotib olishar ekan. So'ngra hamma bolalar kitobni uyida o'qib, sinfda keng muhokama qilishar ekan. Kitob nima haqida, u qaysi tomondan yoqdi yoki aksincha nega yoqmadimi?... Germaniya ta'limiga joriy etilgan bu metod orqali bolalar kichikligidan kitob mutolaasiga o'rgatib boriladi.

O'zbek maktablarida ham sinfdan tashqari o'qish uchun dars soatlari ajratiladi. O'quvchilar darslikdan tashqari matnlarni o'qib, uni dars mashg'ulotlarida tahlil qiladilar. Shuningdek, ta'til vaqtida ham sinfdan tashqari o'qish uchun badiiy adabiyotlar tavsiya etiladi. Bolalar o'ziga yoqqan ertak qahramonlari asosida insho yozadilar.

Bolalarda kitobxonlik madaniyatini shakllantirishda bola tarbiya topadigan atrof-muhit bilan bir qatorda, ularga ta'lim beradigan o'qituvchilarning xizmati katta bo'ladi. Shu sabab bo'lajak o'qituvchilar o'g'il-qizlar ruhiyatida kitobga mehr uyg'otishi uchun o'zlari ham kitobxon o'qituvchi, ustoz bo'lishi zarur.

Shiddiat bilan o'tib borayotgan zamonda yoshlarni axborot xurujlaridan asrash uchun o'g'il-qizlar hayotida badiiy va ilmiy asarlar, gazeta va jurnal mutolaasini to'g'ri shakllantirish samarali natijalarga olib keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. To'xliyev B., Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" asari, –T., 1991.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish va sohani rivojlantirishni yangi bosqichga ko'tarish to'g'risida" PQ-3160 Qarori. 2017 yil 28-iyul. <https://lex.uz/ru/docs/-4071203>.
3. Baxtli bola ma'naviyati. Uzluksiz ma'naviy tarbiya trilogiyasi. II qism. 3-7 yoshli bolalarni ma'naviy tarbiyalash bo'yicha metodik qo'llanma. Tuzuvchi-mualliflar: A.Qodirov, M.Quronov va boshq. – Toshkent, "Ma'naviyat" nashriyoti, 2018. - 260 b.
4. <http://www.chidlitassn.org>
5. "G'uncha" va "Gulxan" jurnallari 2023-yil taxlami.

Mamajonov O‘tkirbek Tojiddinovich
Andijon davlat universiteti Matematika fakulteti
o‘quv ishlar bo‘yicha dekan o‘rinbosari
Andijon, O‘zbekiston

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNING MA‘NAVIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH TEKNOLOGIYASINI TAKOMILLASHTIRISH

Annotatsiya. Mazkur maqolada bo‘lajak o‘qituvchilarda ma‘naviy kompetentlikni rivojlantirish texnologiyasini takomillashtirishning dolzarbligi asoslangan, bo‘lajak o‘qituvchilarda ma‘naviy kompetentlikni rivojlantirishda pedagogik-psixologik xususiyatlarini aniqlashtirish, shaxsning ma‘naviy rivojlanish sohasi doirasida subyekt, shaxs va individuallik sifatida talabalarning yosh tavsifi bir tomondan, uning ma‘naviy kamolotida pedagogik-psixologik fanlarning o‘rni va rolini hamda talabalik yillari o‘z-o‘zini namoyon etishda aks etadigan faol axloqiy tanlov davri ekanligi alohida ajratib ko‘rsatilgan.

Kalit so‘zlar: ma‘naviyat, kompetentlik, submadaniyat, metod, kompetensiya, ma‘naviy kompetentlik, me‘yor, mas‘uliyat, vosita.

Мамаджонов Уткирбек Таджиддинович
Андижанский государственный университет
Заместитель декана по учебной работе математического факультета
Андижан, Узбекистан

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ТЕХНОЛОГИИ РАЗВИТИЯ ДУХОВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

Аннотация. В данной статье актуальность совершенствования технологии развития духовной компетентности у будущих учителей основана на выяснении педагогико-психологических особенностей развития духовной компетентности у будущих учителей, как субъекта, личности и индивидуальности в сфере личностно-духовной компетентности. В описании, с одной стороны, выделено место и роль педагогико-психологических наук в его духовной зрелости, а также то, что студенческие годы представляют собой период активного нравственного выбора, отражающегося в самовыражении.

Ключевые слова: духовность, компетентность, субкультура, метод, компетентность, духовная компетентность, норма, ответственность, инструмент.

Mamajonov Utkirbek Tajiddinovich
Andijan State University
Deputy Dean for Academic Affairs of the Faculty of Mathematics
Andijan, Uzbekistan

IMPROVING TECHNOLOGY FOR DEVELOPING SPIRITUAL COMPETENCE OF FUTURE TEACHERS

Abstract. In this article, the relevance of improving the technology for developing spiritual

competence in future teachers is based on elucidating the pedagogical and psychological features of the development of spiritual competence in future teachers as a subject, personality and individuality in the field of personal and spiritual competence. The description, on the one hand, highlights the place and role of pedagogical and psychological sciences in his spiritual maturity, as well as the fact that student years represent a period of active moral choice, reflected in self-expression.

Key words: spirituality, competence, subculture, method, competence, spiritual competence, norm, responsibility, tool.

KIRISH

Ta'lim modernizatsiyasi zamonaviy nazariya va amaliyot asosida tarbiyaning yangi modellarini yaratish jarayonidir. Zamonaviy ta'lim qadriyat jihatidan yaxlit voqelik bo'lib, bu inson shaxsiga samarali ta'sir ko'rsatish natijalarida aks etadi. U madaniyatlarning uzatuvchisi bo'lib qolmay, uni shakllantirish mexanizmiga aylana boradi.

Qadriyatlar – bu umumiy maqsadlar va ularga erishish vositalari bo'lib, bilimlar integratsiyasini ta'minlovchi fundamental me'yorlar vazifasini bajaradi, bu esa, individga hayotda muhim ahamiyat kasb etadigan holatlarda o'zini tutishning maqbul shaklini tanlashga yordam beradi. Qadriyatlar – ta'lim oluvchi ichki salohiyatining individual rivojlanishi hamda yangi sifatlar va qobiliyatlarning shakllanishi ko'rsatkichidir (inson faoliyatining ma'lum bir sohasida, xususan, kasbiy faoliyatda).

Jahon oily ta'limi jarayonida talabalarning bo'lajak kasbiy faoliyatining deontologik mexanizmlarini hamda ma'naviyat va madaniyat uyg'unligida shaxsiy va kasbiy ijtimoiy-lashtirish texnologiyalarini takomillashtirishga katta e'tibor qaratilmoqda. Shuningdek, talabalarda ijtimoiy-emotsional va ma'naviy-axloqiy malakalarni tarkib toptirish modellari, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari vositasida talabalar ma'naviy kompetentligining rivojlanishini tashxis etishning interaktiv tizimini ishlab chiqish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. AQSh, Fransiya, Buyuk Britaniya, Yaponiya kabi rivojlangan davlatlarda bo'lajak mutaxassislarda zamonaviy shaxsga xos fazilatlar majmuining ishlab chiqilganligini alohida e'tirof etish lozim.

Shu munosabat bilan, mamlakatimizda ma'naviy-ma'rifiy jarayonlarni tashkil etishning yaxlit tizimini yaratish, yoshlarni ma'naviy tahdidlardan himoya qilishning tashkiliy-amaliy va ilmiy-tadqiqiy jihatlarini takomillashtirish, mazkur yo'nalishda davlat tashkilotlari, fuqarolik jamiyati institutlari, ommaviy axborot vositalari hamda xususiy sektorning ijtimoiy hamkorligini samarali yo'lga qo'yishga katta ahamiyat qaratilmoqda.

ADABIYOTLAR SHARHI

“O'zbekiston Respublikasi oily ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi”da bo'lajak o'qituvchilarning ma'naviy kompetentligini rivojlantirish bilan bevosita bog'liq qator muhim yo'nalishlar belgilab berildi [1]:

- davlat va jamiyat oldida turgan muhim vazifalarni hal etishda mas'uliyatni o'z zimmasiga olishga qodir, yurtparvar, tashabbuskor, zamonaviy bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirgan, insoniy fazilatlarga ega yoshlarni professional kasb egasi sifatida tayyorlash, bu borada yangicha yondashuvlarni talab etadigan ta'lim-tarbiya usullaridan foydalanish;

– yoshlarning qonun hujjatlari mazmun-mohiyatidan xabardorligi, huquqiy ongi va madaniyatini rivojlantirish, ularda sog'lom turmush tarziga rioya etish, inson huquqlari, gender tengligi, tinchlik parvarlik va millatlar aro totuvlik, vijdon erkinligi, barcha millat va elatlarning tillari, urf-odatlari va an'analarini hurmat qilish kabi umuminsoniy qadri-

yatlar bilan birga milliy-axloqiy qadriyatlarni kamol toptirish, ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy faollik, mustahkam fuqarolik pozitsiyasini shakllantirish;

– talaba-yoshlarni turli axborot xurujlari, yot g'oyalar ta'siriga tushib qolishi, ular tomonidan ijtimoiy xavfli qilmishlar sodir etilishi holatlarining oldini olish, Vatanimiz istiqboli yo'lida birlashtirish maqsadida ta'lim-tarbiyaning ta'sirchan usullari, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan keng foydalanish, ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarni tashkil etishda ularning qiziqishini e'tiborga olish va tashabbuslarini qo'llab-quvvatlash.

Taniqli olim E.F. G'oziyev o'z tadqiqotlarida mustaqil tafakkurning rivojlanishi, bilim jarayonining qiziqarli tashkil etilishi talabalar faoliyatida yangi muvaffaqiyatlarga erishishning ijodiy manbai, deb hisoblaydi [7]. E. G'oziyev tadqiqotlarida talabalar-ning o'quv faoliyatini boshqarish xususiyatlari, o'quv faoliyatini rejalashtirish, o'zini-o'zi baholash, inson faoliyatini aniqlash, o'quv faoliyatini rejalashtirishni aniqlash, maqsad qo'ya olishni aniqlash, o'zini-o'zi nazorat qilishni aniqlash, bo'sh vaqtni aniqlash kabi tushunchalar haqida mulohazalar yuritiladi. Olim mazkur tushunchalarga aniqlik kiritish maqsadida o'quv faoliyatini boshqarishning diagnostik metodini ishlab chiqib, psixologiya fanining kam o'rganilgan sohalaridan biri bo'lgan o'qish faoliyatini boshqarish muammosining nazariy va amaliy tomonlarini yoritib beradi. Bu tushunchalarni aniqlash uchun olim shu tushunchalarga mos anketalardan foydalandi. Har bir anketada o'ndan ortiq savol bo'lib, ba'zan qo'shimcha savollar ham berilgan. Bunda, albatta, o'quvchilarning individual xususiyatlari hisobga olingan. Suhbatlarda esa tushunchalarning etimologiyasiga katta ahamiyat berilgan. Bunday tadbirlar o'quv faoliyatini boshqarishning tarkibiy qismlari bilan tanishtirishni osonlashtirgan.

Sietl universitetining ta'lim bo'yicha direktori, ma'naviyat kafedrasida dotsenti Valeri Lesnyakning ta'kidlashicha: "Ma'naviyat haqiqatni anglash, ko'p madaniyatli istiqbollari va mustahkam e'tiqod kabi jarayonlar bilan bog'liq hodisadir" [3].

Shuningdek, xorijlik olimlardan K.R. Anderson, R.D. Riz, M.J. Entoni, N. Olt, P. Xovard kabilar tomonidan ma'naviy mentorlik, bolalarning ma'naviy shakllanishi istiqbollari, butun hayot davomida ma'naviy yuksalish, ma'naviy shakllanishning psixologik modeli bilan bog'liqlikda "ma'naviyat" tushunchasiga izoh berib o'tilgan. Xorijiy adabiyotlar tahlili mazkur tushunchaga mualliflarning ko'proq din bilan bog'liqlikda yondashganligini ko'rsatadi [2].

TADDIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

O'zbekiston Respublikasida yoshlar, xususan, talabalar mamlakat ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, ma'naviy-mafkuraviy rivojining salohiyati, davlatchilik rivojining zaxira boyligi, uning kuch va quvvati sifatida baholanadi. Har bir mamlakat o'zining istiqboldagi gullab-yashnashini, xususan, talaba-yoshlar salohiyati va har tomonlama barkamol bo'lib shakllanishsiz tasavvur eta olmaydi. Talaba-yoshlar davlatni himoya qilish, uning kadrlar zaxirasini ta'minlash, iqtisodiyotni o'stirish, mamlakatni inqirozlardan asrash, uning ilmiy-texnik va innovatsion taraqqiyotini ta'minlashda asosiy boyluk va kuch hisoblanadi. Binobarin, butun mamlakat va jamiyatning kelgusi rivoji yoshlarda nechog'lik, innovatsion ongning shakllanganligi, ularning innovatsion jarayonlarga jalb etilganligiga bevosita bog'liqdir.

Yoshlar uchun bo'lg'usi kasbiy intilish (kelajakni xayol, tasavvur va istaklar orqali tasavvur qilish) va emotsional qoniqmaslikni yuzaga keltirib chiqaradigan mavjud holatga qo'shila olmaslik xos hisoblanadi.

Kompetensiyaviy yondashuv oily ta'lim tizimida tarbiya mazmunini va mutaxassis tayyorgarligining sifatini aniqlash uchun qo'llaniladi, ta'limning natijaviyligi va shaxsning

o'zaro uzviy aloqador fazilatlarini sifatida bitiruvchi tayyorligi sifatining integratsiyalashgan tavsifini ochib beradi.

Bizning nuqtayi nazarimizga ko'ra, umumkasbiy, kasbiy, umummadaniy kompetensiyalarni tarkib toptirish nuqtayi nazaridan kompetensiyaviy yondashuv talabalar va pedagoglarning kasbiy kompetentligi kasbiy va shaxsiy o'sishining asosi sifatida talqin qilinishi; umumkasbiy kompetensiyalarni ularning maxsus tashkil etilgan tarbiya jarayonida muvaffaqiyatli shakllantirilayotgan kompetensiyalarning boshqa guruhlari bilan o'zaro aloqasi, bir-biriga bog'liqligi, bir-birini to'ldirishi va boyitishi orqali aniqlanishidir.

Bo'lajak pedagoglarda umumkasbiy kompetensiyalarning shakllanishi asosini ularning auditoriyadan tashqari faoliyatining tashkil etilishi, shuningdek, oiliy pedagogik ta'lim didaktik tizimining tarbiyaviy salohiyatini oshirish orqali ko'rib chiqish lozim, degan xulosaga kelindi. Kompetensiyaviy yondashuvning mohiyati oliy pedagogik ta'lim tizimida tarbiya jarayonini innovatsion boshqarishda namoyon bo'lib, uning zamirida kompetensiyalarning – kasb sohibi bo'lmish shaxsning xususiyatlari va fazilatlarini shakllantirish yotadi. “Kompetensiya” va “kompetentlik” tushunchalari bir-biriga turlicha nisbatda biz ko'rib chiqayotgan kompetensiyaviy yondashuvning o'ziga xos ma'noga ega kategoriyalari sifatida namoyon bo'ladi.

Bizningcha, qachonki, fazilatlar qadriyatlar interiorizatsiyasi (ichki anglanganlik) darajasida namoyon bo'lsa, u holda mazkur jarayonga nisbatan “kompetensiya” tushunchasini qo'llash mumkin. Aniqrog'i, fazilatlarining motivatsion va kognitiv darajada namoyon bo'lishini kompetensiyaning shakllanganligi sifatida e'tirof etish o'rinli bo'lmaydi. Hayotiy va kasbiy ahamiyatga ega kompetensiyalar hamda kompetentliklar – kasb sohibi bo'lmish mutaxassisning muhim sifatleri majmuiga qarashlar, mamlakat va dunyo fuqarosiga umumiy davlat-ijtimoiy buyurtmasi bilan; davlat va jamiyatdagi iqtisodiy, ilmiy, ijtimoiy o'zgarishlar dinamikasi, insoniy salohiyatlar (intellektual, jismoniy, ma'naviy) bilan belgilanadi hamda kompetensiyalar va kompetentliklar shu qarashlar doirasida shakllanadi.

Tabiiyki, bo'lg'usi mutaxassislarning kasbiy sifatlarining axloqiy-estetik, ma'naviy kompetensiya nuqtayi nazaridan mazmun-mohiyatini qayta ko'rib chiqish ehtiyoji yuzaga keladi.

“Tayanch kompetensiyalar” atamasi ilk marta 1992-yilda Yevropa Kengashining “Yevropada o'rta ta'lim” loyihasida paydo bo'lgan. “Yevropa uchun asosiy kompetensiyalar” simpoziumi hujjatlarida zamonaviy bitiruvchilarning to'rtta asosiy kompetensiyalari ajratib ko'rsatilgan [5]:

1. Siyosiy va ijtimoiy kompetensiyalar (mas'uliyatni o'z zimmasiga olish, birgalikda qaror qabul qilishda qatnashish va nizolarni zo'ravonliksiz bartaraf etish qobiliyatlari).
2. Ko'p madaniyatli jamiyatdagi hayot bilan bog'liq kompetensiyalar (farqlarni qabul qilish, boshqalarga hurmat, o'zga madaniyat, til, din kishilari bilan birgalikda faoliyat yuritish qobiliyati).
3. Axborotlashgan jamiyat bilan bog'liq kompetensiyalar (yangi texnologiyalarga ega bo'lish, ularni qo'llash imkoniyatlarini tushunish, ommaviy axborot vositalari va reklamalar orqali tarqatilayotgan ma'lumotlarga tanqidiy munosabat).
4. Kasbiy tayyorlash negizida uzluksiz ta'lim asosi sifatida butun hayot davomida bilim olish qobiliyati.

Bizningcha, boshqa kompetentliklarga qaraganda, fuqarolik kompetentligi ma'naviylikka yaqin turadi. Mazkur kompetentlikni uning tarkibiy asoslari hisoblangan qator kompetensiyalar orqali ochib berish mumkin: tadqiqotchilik – mavjud ijtimoiy

vaziyatni tahlil etish va baholash bilan bog'liq qobiliyatlar; ijtimoiy tanlov – aniq ijtimoiy vaziyatda qaror tanlash va qabul qilishni amalga oshirish ko'nikmalari bilan bog'liq qobiliyatlar; ijtimoiy harakat – tanlov, qabul qilingan qarorni amalga oshirish bilan bog'liq qobiliyatlar; kommunikativ – eng avvalo, ijtimoiy muammolarni hal etishda boshqa kishilar (tolerantlik ham taalluqli) bilan o'zaro birgalikdagi harakatga qobiliyatlilik; o'quv – doimiy o'zgaruvchan sharoitlarda ta'lim olishni uzluksiz davom ettirish zaruriyati bilan bog'liq qobiliyatlar.

XULOSA

Bo'lajak pedagoglarda tayanch ma'naviy kompetentlikni rivojlantirishning dolzarb muammolari ilmiy adabiyotlar sharhi asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

1. Bo'lajak pedagoglarda tayanch ma'naviy kompetentlikning kompetensiyaviy yondashuv tizimidagi o'rnini aniqlash maqsadida o'rganilgan ilmiy adabiyotlar tahlili mazkur pedagogik voqelikni ijtimoiy hamda ma'naviy-axloqiy qadriyatlar bilan o'zaro uyg'un munosabatlar, qadriyat va me'yorlarning turli tizimlari ichki birligini anglash uchun insonning o'z ma'naviy olamini uzluksiz rivojlantirib borishi bilan bog'liq qator o'ziga xos belgilarga ega qadriyatli - dunyoqarashga doir subkompetentlik sifatida talqin qilish imkonini berdi.

2. Ayrim kompetentliklar qator boshqa kompetensiyalarga bo'linadi, yoki ular subkompetentlik deb nomlanadi. Kompetensiyaviy yondashuvni har tomonlama tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, kompetentlikni tasniflash uchun asos sifatida inson faoliyati sohasi xizmat qiladi. Qaysiki, inson ma'lum bir sohada kompetent bo'lishi mumkin, bir paytning o'zida barcha sohalarda kompetent bo'lishi mumkin emas. Kompetentlik shunchaki bilimlar emas, ularning chuqur o'zlashtirganligi, ko'nikmalarning o'zi emas, ularni rivojlantirishga ongli intilish, shuningdek, malakalarga ega bo'lish emas, nostandart vaziyatlarda ularni qo'llay olish qobiliyatini, yanada aniqroq qilib aytganda, bilim, ko'nikma va malakalarni hayotiy faoliyat jarayonida ijodiy qo'llay olishni talab etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847-son Farmoni // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 09.10.2019 y., 06/19/5847/3887 – son.

2. Anderson K.R. va R. D. Reese (2019). Ma'naviy murabbiylik: Yo'nalish izlash va berish uchun qo'llanma. Downers Grove, IL, InterVarsity Press.

3. Valeriya Lesnyak. Ma'naviy shakllanishning yaxlit modeli: har doim jarayonda. // Reflektiv amaliyot: Vazirlikda shakllantirish va nazorat qilish. ISSN 2325-2855. 2020

4. Raven J. Zamonaviy jamiyatda kompetensiya. Aniqlash, ishlab chiqish va amalga oshirish. – M., 2012. – 280 b.

5. Slobodchikov V.I., Isayev E.I. Psixologik antropologiya asoslari. Inson taraqqiyoti psixologiyasi: Ontogenezda subyektiv voqelikning rivojlanishi: Universitetlar uchun darslik. – M.: Maktab matbuoti, 2020. – 416 b.

6. Pedagogik ensiklopedik lug'at. – M.: Buyuk Rus Ensiklopediyasi, 2013. – 171 b.

7. G'oziyev E. Psixologiya: (Yosh davrlari psixologiyasi). – Toshkent: O'qituvchi, 2014. –244 b.

8. Abulxanova-Slavskaya K.A. Hayot strategiyasi. – M.: Mysl, 2011. – B.29.

Po'lotov Foziljon Usibjonovich
*Maktabgacha ta'lim tashkilotlari direktor va mutaxassislarini
qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish instituti
Maktabgacha va musiqiy ta'lim kafedrasida katta o'qituvchisi
Toshkent, O'zbekiston*

МАКТАБГА ТАЙЙОРЛОВ ГУРУHI БОЛАЛАРИНИ ИЖДИЙ РИВОЖЛАНТИРИШДА НОАН'АНАВИЙ ТАСВИРИЙ ВОСИТАЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ

Аннотация. Ushbu maqolada maktabga tayyorlov guruhi bolalarini ijodiy rivojlantirishda turli xil tasviriy vositalardan foydalanish va uning afzalliklari yoritilgan hamda undan foydalanish usullari ko'rsatib o'tilgan.

Калит so'zlar: ijod, tasviriy faoliyat, obraz, mo'yqalam, akvarel, trafaret.

Пулотов Фозилжон Усибжонович
*Старший преподаватель кафедры дошкольного и музыкального образования
Института переподготовки и повышения квалификации директоров и специ-
алистов дошкольных образовательных организаций
Ташкент, Узбекистан*

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ НЕТРАДИЦИОННЫХ ИЗОБРАЗИ- ТЕЛЬНЫХ СРЕДСТВ В ТВОРЧЕСКОМ РАЗВИТИИ ДЛЯ ДЕТЕЙ ПОДГОТОВИТЕЛЬНОЙ ГРУППЫ К ШКОЛЕ

Аннотация. В данной статье освещается использование и преимущества различных изобразительных средств в творческом развитии детей подготовительной группы к школе, а также показаны способы их использования.

Ключевые слова: творчество, изобразительная деятельность, образ, кисть, акварель, трафарет.

Pulotov Foziljon Usibjonovich
*Senior teacher at the Department of Preschool and Music Education of the institute
for retraining and advanced training of preschool education personnel and manager
Tashkent, Uzbekistan*

THE USE OF NON-TRADITIONAL ART MEANS IN THE CREATIVE DEVELOPMENT OF CHILDREN OF PREPARATORY GROUP

Abstract. In this article, the use of various art and its advantages in the creative development of children of the preparatory group for preschool is explained, and the methods of its use are shown.

Key words: creativity, art activity, image, brush, watercolor, stencil

Mamlakatimizda maktabgacha ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish, ilg'or xorijiy tajribalarni hisobga olgan holda samarali ta'lim va tarbiya shakllari hamda usullarini joriy etishga qaratilgan maktabgacha ta'limning innovatsion tizimini tashkil etish bo'yicha keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida "maktabgacha yoshdagi bolalarni har tomonlama intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy jihatdan rivojlanishi uchun shart-sharoitlar yaratish, maktabgacha ta'lim tizimiga innovatsiyalarni, ilg'or pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish" kabi ustuvor vazifalar belgilangan. Bu vazifalarni amalga oshirish maktabgacha yoshdagi bolalarni davlat talablariga muvofiq tasviriy faoliyat vositasida ijodiy rivojlantirish bo'yicha ta'lim berish dasturlarini ishlab chiqish hamda bolalarni ijodiy rivojlantirish texnologiyalarini kompetensiyaviy yondashuv asosida rivojlantirish dolzarbligini ko'rsatmoqda.

Jumladan, bolalarni ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish va tasvirlash ko'nikmalarini shakllantirishda maktabgacha ta'lim tashkilotlaridagi "San'at" rivojlanish markazida olib boriladigan tasviriy faoliyatning o'rni biqiyosdir. Xususan, bugungi kunga qadar maktabgacha ta'lim tashkilotlarida tasviriy faoliyat vositalari orqali maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirish va badiiy ijodi muammolari bilan ko'pgina olimlar va pedagoglar shug'ullanganlar. Ayniqsa, V.B. Kosminskaya, L.A. Paramonova, T.V. Koroleva, T.G. Kazakova, T.S. Komarova kabi olimlarning tadqiqotlari alohida ahamiyat kasb etadi.

V.B. Kosminskayaning fikriga ko'ra, badiiy ijod, «bu atrofdagi voqelikni anglash va aks ettirishning murakkab jarayonidir», ya'ni «bolalar atrofdagi dunyo bilan tanishib, uni o'z faoliyatlarida - o'yinlarda, rasm chizishda, buyum yasashda aks ettirishga harakat qilishadi».

L.A. Paramonova bolaning ijodiy faoliyatiga ta'rif berar ekan, bola atrofdagi narsalar va hodisalarni anglash jarayonida ko'plab «kashfiyotlar» qiladi va ba'zida asl ijodiy mahsulotni yaratadi, deb hisoblaydi. Ijodkorlik kashfiyotlari va mahsulotlarining yangiligi subyektivdir, bola buni o'zi uchun qiladi, bu uning ijodiy faoliyatining birinchi muhim xususiyatidir. Bolalarning badiiy ijodining yana bir xususiyati, bu hissiy javob, bolalarning materiallar bilan tajriba o'tkazish, rasm va syujetda yoki dekorativ kompozitsiyada obraz yaratishda turli xil ifoda vositalarini izlash, topish, sinash va birlashtirish istagi, deb hisoblaydi.

T.S. Komarova maktabga tayyorlov guruhi bolalarining badiiy ijodini «bolaning avvalo o'zi uchun ahamiyatli bo'lgan subyektiv yangi mahsulotni yaratishi; yaratilayotgan obrazni yangi usulda tavsiflovchi, allaqachon ma'lum bo'lgan, ilgari foydalanilmagan detallarga qo'shimcha kiritish; syujet elementlarini o'ylab topish; yangi vaziyatda tasvirlashning o'rganilgan usullardan yoki ifodali vositalardan foydalanish; tasvirning turli xil variantlarini yaratish, har bir narsada tashabbus ko'rsatish» bilan xarakterlaydi.

Shuningdek T.S. Komarova maktabgacha yoshdagi bolalarning badiiy va ijodiy qobiliyatlarini shakllantirish, ularning to'laqonli estetik va intellektual rivojlanishi uchun quyidagi shart-sharoitlar bo'lish lozimligini ta'kidlaydi:

- rasm chizish, buyum yasash, aplikatsiya, yig'ish, teatr va musiqiy faoliyatga ustuvor e'tibor berilishi kerak. Chunki bu nafaqat bolalar shaxsini har tomonlama rivojlantirishga yordam beradi, balki hissiy farovonlik muhitini yaratishga imkon beradi va bolalar hayotini qiziqarli mazmun bilan to'ldiradi;

- ta'limning tarkibiy qismi bolalar uchun qiziq bo'lishi, badiiy-ijodiy qobiliyatlarini

shakllantirishi, san'at turlarini birlashtirish asosida qurilishi, bolalar bilan ishlashning turli uslub va usullaridan foydalanishi kerak;

- guruh xonalarida badiiy va estetik rivojlanish muhitini yaratish kerak (xonani bolalar bilan birgalikda bezash va ularning rasmlari, yasagan buyumlari, applikat-siyalaridan foydalanish tavsiya etiladi);
- o'qitish shakllari, vositalari va usullarini, bolalarga beriladigan ish uchun mate-riallarni turkumlashtirish zarur.

Tayyorlov guruhi bolalarini estetik sohasiga chuqurroq ta'sir ko'rsatish maqsadida she'riyat, musiqa, qo'shiq yozishning ifodali imkoniyatlaridan foydalangan holda quvonch, ajablanish va zavqlanish hissini uyg'otadigan yorqin, rang-barang badiiy asarlarning tasviriy faoliyatining mashg'ulotlardagi namoyishini ushbu shartlarga qo'shish bolalarni ijodiy rivojlanishini samarali bo'lishini ta'minlaydi.

Mashg'ulotlarda bolalar bilan ishlashning xilma-xilligi, chiroyli va turli materiallar, takrorlanmaydigan vazifalar bolalar e'tiborini tortadi, ularning ijodiy tasavvurlarini va o'zini o'zi ifoda etish istagini faollashtiradi.

T.V. Koroleva tasviriy faoliyatni «bola tomonidan atrofdagi dunyoning muayyan obrazli anglanishi», deb ta'riflaydi.

T.S. Komarova fikricha, tasviriy faoliyat - bu «murakkab badiiy faoliyat. Uni o'zlashtirish uchun inson xususiyatlarining butun majmuasini, har xil hissiy va hissiy-harakatli fazilatlarini, bilim, ko'nikma va malakalarni rivojlantirish zarur. Faqat shu holatdagina faoliyatni rivojlantirishni muvaffaqiyatli amalga oshirish va unga nisbatan qobiliyatlarni shakllantirish ta'minlanadi».

T.G. Kazakova tasviriy faoliyatning quyidagi vazifalarini belgilaydi: 1) bolalarda san'at va hayotdagi go'zallikni idrok etish, his qilish, tushunish qobiliyatini rivojlantirish; 2) bolalarning go'zallikni yaratishda ishtirok etish istagini targ'ib qilish; 3) badiiy ijod bilan tanishtirish; 4) badiiy-ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish.

O'zini ijodda erkin va ixtiyoriy ifoda etish imkoniyati bolaning an'anaviy tasviriy usul-lar va vositalardan foydalangan holda chizishning eng oddiy ko'nikma va malakalariga ega bo'lishini anglatadi. Tasviriy faoliyatning an'anaviy vositalariga esa rang, shakl va kompozitsiya kiradi. Ularning yordami bilan mashg'ulotlarda tayyorlov guruhi bolalari o'zlari yaratgan obrazlarda, ijtimoiy va tabiiy olam hodisalarining xarakterli xususiyatla-rini yetkazishni o'rganadilar. Tayyorlov guruhi bolalari asta-sekin, tasvirning kayfiyatini va bolaning tasvirlangan obyektga bo'lgan hissiy munosabatini yetkazadigan turli xil rang tuslarini o'zlashtiradilar. Masalan: bolalar salbiy qahramonlarni sovuq ranglarda, ijobiyalarini yorqin ranglarda tasvirlashga harakat qiladilar.

T.G. Kazakovaning tadqiqotlari asosida, maktabgacha ta'lim tashkilotlari pedagog-lari amaliyotida eng ko'p uchraydigan tasviriy faoliyatning noan'anaviy vositalari va usullarini tavsiflaymiz:

1. Qattiq, yarim quruq mo'yqalam bilan silkitish.

Tasvirga ega bo'lish uchun bola mo'yqalamni guashga botiradi va uni vertikal holda ushlab qog'ozga uradi. Ish paytida mo'yqalam suvga botirilmaydi.

Shunday qilib, butun varaq, kontur yoki shablon to'ldiriladi. Bu orqali momikli yoki tikanli sirt fakturasiga ega bo'lamiz. Bu yerda ifodaviylik vositasi sifatida bo'yoqning fakturaviyligi va rang yuzaga keladi. Materiallar: qattiq mo'yqalam, guash, har qanday rang va o'lchamdagi qog'oz, momiq yoki tikanli hayvonning qirqilgan silueti.

2. Barmoqchalar bilan rasm chizish.

Tasvirga ega bo'lish uchun bola barmog'ini guashga botiradi va qog'ozga nuqtalar,

dog'chalar qo'yadi. Har bir barmoqchaqa turli xil rangdagi bo'yoq olinadi. Ishdan keyin barmoqlar salfetka bilan artiladi, keyin guash osongina yuviladi. Ifodalash vositalari bo'lib dog', nuqta, qisqa chiziq va rang xizmat qiladi. Materiallar: guashli idishlar, har xil rangdagi qalin qog'oz, mayda varaqlar, salfetkalar.

3. Kartoshkadan tayyorlangan muhrlar bilan iz qoldirish.

Tasvirga ega bo'lish uchun bola muhrchani siyohli yostiqchaga bosadi va qog'ozga bosib iz qoldiradi. Boshqa rangni olish uchun likopcha ham, muhrcha ham o'zgartiriladi. Ifoda vositasi bo'lib dog', faktura va rang xizmat qiladi. Materiallar: guash bilan singdirilgan yupqa yostiqcha to'shalgan likopcha yoki plastik quticha, har xil rang va o'lchamdagi qalin qog'oz, kartoshkadan tayyorlangan muhrchalar.

4. Penoplast bilan iz qoldirish.

Tasvirga ega bo'lish uchun bola penoplastni bo'yoqli yostiqchaga bosadi va qog'ozga bosib iz qoldiradi. Boshqa rangni olish uchun likopcha ham, penoplast ham o'zgartiriladi. Ifoda vositasi bo'lib dog', faktura va rang xizmat qiladi. Materiallar: guash bilan singdirilgan yupqa yostiqcha to'shalgan likopcha yoki plastik quticha, har xil rang va o'lchamdagi qalin qog'oz, penoplast bo'lakchalari.

5. Lastik bilan iz qoldirish.

Tasvirga ega bo'lish uchun bola lastikni bo'yoqli yostiqchaga bosadi va qog'ozga bosib iz qoldiradi. Boshqa rangni olish uchun likopcha ham, lastik ham o'zgartiriladi. Ifoda vositasi bo'lib dog', faktura va rang xizmat qiladi. Materiallar: guash bilan singdirilgan yupqa yostiqcha to'shalgan likopcha yoki plastik quticha, har xil rang va o'lchamdagi qalin qog'oz, lastik bo'lakchalari (tarbiyachi ularni pichoq yoki ustara tig'i yordamida lastikka chizilgan rasmni kesib o'zi yasashi mumkin).

6. G'ijimlangan qog'oz bilan iz qoldirish.

Tasvirga ega bo'lish uchun bola g'ijimlangan qog'ozni bo'yoqli yostiqchaga bosadi va qog'ozga bosib iz qoldiradi. Boshqa rangni olish uchun likopcha ham, g'ijimlangan qog'oz ham o'zgartiriladi. Ifoda vositasi bo'lib dog', faktura va rang xizmat qiladi. Materiallar: guash bilan singdirilgan yupqa yostiqcha to'shalgan likopcha yoki plastik quticha, har xil rang va o'lchamdagi qalin qog'oz, g'ijimlangan qog'oz bo'lakchalari.

7. Sham + akvarel.

Tasvirga ega bo'lish uchun bola sham bilan qog'ozga chizadi. Keyin varaqni bir yoki bir nechta rangda akvarel bilan bo'yaydi. Sham bilan chizilgan rasm oqligicha qoladi. Ifoda vositasi bo'lib rang, chiziq, dog' va faktura xizmat qiladi. Materiallar: sham, qalin qog'oz, akvarel, mo'yqalamlar.

8. Trafaret bilan muhrlash.

Tasvirga ega bo'lish uchun bola porolonli tamponni siyohli yostiqcha ustiga bosadi va trafaret yordamida qog'ozga iz qoldiradi. Rangni o'zgartirish uchun boshqa tampon va trafaretni olinadi. Ifoda vositasi bo'lib rang, dog' va faktura xizmat qiladi. Materiallar: guash bilan singdirilgan ingichka porolondan yasalgan shtamp yostiqchasi, har xil rangdagi qalin qog'oz, porolonli tampon (kvadratning o'rtasiga mato yoki porolonli sharik qo'yiladi va kvadratning burchaklari ip bilan bog'lanadi), shaffof plyonkadan tayyorlangan trafaretlar.

9. Predmetli monotipiya.

Tasvirga ega bo'lish uchun bola varaqni ikki buklaydi va uning yarmiga tasvirlanayotgan narsaning yarmini chizadi (obyektlar simmetrik tanlanadi). Predmetning har bir qismini chizib bo'lgandan so'ng, bo'yoq qurimasidan varaq yana ikki buklanib uning izi hosil qilinadi. Keyin rasmga bir nechta bezaklarni chizib varaqni buklagandan

so'ng tasvirni bezash mumkin. Ifoda vositalari bo'lib dog', monotipiya texnikasida hosil qilingan fakturali yuza, rang va simmetriya xizmat qiladi. Materiallar: har xil rangdagi qalin qog'oz, mo'yqalamlar, guash yoki akvarel.

10. Naycha bilan klyaksografiya.

Tasvirga ega bo'lish uchun bola bo'yoqni plastik qoshiq bilan yig'ib, varaqqa quyib, mayda dog' (tomchi) hosil qiladi. Keyin naychadan shunday puflashi kerakki, bunda uning uchi rang dog'iga ham, qog'ozga ham tegmasligi lozim. Bu harakat kerakli tasvir hosil bo'lguncha takrorlanadi. Yetishmayotgan kamchiliklari chiziladi. Ifoda vositalari dog' hisoblanadi. Materiallar: qog'oz, siyoh yoki likopchada suyultirilgan guash, plastik qoshiqcha, naycha.

11. Barglar izi.

Tasvirga ega bo'lish uchun bola daraxt bargini har xil rangdagi bo'yoqlar bilan qoplaydi, so'ngra uning izini olish uchun uni bo'yalgan tomoni bilan qog'ozga bosadi. Har safar yangi barg olinadi. Barglarning poyalarini mo'yqalam bilan bo'yash mumkin. Ifoda vositalari rang va faktura hisoblanadi. Materiallar: qog'oz, turli xil daraxtlarning tushgan barglari, guash, mo'yqalamlar.

12. Bosma naqsh.

Tasvirga ega bo'lish uchun bola predmetning g'adir-budir qilingan tomonini varaq ostiga qo'yadi (masalan: tangalar) va unga oddiy qalamlar bilan chizadi. Ifoda vositalari rang va faktura hisoblanadi. Materiallar: yupqa qog'oz, oddiy yoki rangli qalamlar, yuzasi g'adir-budir qilingan predmetlar.

13. Akvarel bo'rchalari.

Tasvirga ega bo'lish uchun bola shimgich yordamida qog'ozni suv bilan namlaydi, so'ngra unga bo'rchalar bilan chizadi. Bo'rning uchi va yoni bilan chizish uslubidan foydalanish mumkin. Quriganida qog'oz yana namlanadi. Ifoda vositalari nuqta, rang va chiziqdir. Materiallar: qalin qog'oz, akvarel bo'rchalari, shimgich, likopchada suv.

14. Sanchish.

Tasvirga ega bo'lish uchun bola qalamning to'mtoq uchini kvadrat qog'oz o'rtasiga qo'yadi va kvadrat qirralarini aylanma harakat bilan qalamga o'rab oladi. Kvadrat chetini qalamdan siljimasligi uchun barmog'i bilan ushlab turib, bola uni yelimga botiradi. Keyin u kvadratchani qalam bilan bosib, asosga yopishtiradi. Shundan keyingina u qalamni chiqarib oladi, o'ralgan kvadrat esa qog'ozda qoladi. Qog'ozning kerakli miqdordagi maydoni o'ralgan kvadratchalar bilan to'ldirilguncha bu harakat ko'p marta takrorlanadi. Ifoda vositalari faktura va hajmdir. Materiallar: ikki tomonlama rangli to'rtburchak shakldagi qog'ozlar (2x2 sm), jurnal va gazeta qog'oz (masalan, tipratikan ignalari uchun), qalam, likopchada PVA yelim, asos uchun qattiq qog'oz yoki rangli karton.

15. Rangli grattaj.

Tasvirga ega bo'lish uchun bola butun qog'oz varag'ini rangli qalam yoki mumli bo'rchalar bilan bo'yaydi, so'ngra uni mum qatlami bilan qoplaydi va unga suyuq sovunli tush suradi. Quriganidan so'ng, rasmni tayoqcha bilan qiradi. Ifoda vositalari shtrix, rang va chiziqdir. Materiallar: rangli karton yoki qalin oq qog'oz, mumli bo'rchalar yoki rangli qalamlar, sham, keng mo'yqalam, qora tush, suyuq sovun (har bir osh qoshiq tush uchun bir tomchi).

16. Manzara monotipi.

Tasviriy faoliyat, xususan, rasm chizish bolaning barkamol shaxs sifatida shakllanishida, uning aqliy, jismoniy, axloqiy, estetik rivojlanishida eng muhim omil hisoblanadi. Tasviriy faoliyat vositasida tarbiyachi ushbu mashg'ulotlarni tayyorlov guruhi bolalari

uchun yanada qiziqarli qilish maqsadida estetik rivojlanayotgan predmet-fazoviy muhitni yaratishi, o'qitishning zamonaviy usullari, shakllari va vositalarini qo'llay olishi, turli xil san'at turlarining imkoniyatlaridan foydalana olishi kerak.

An'anaviy bo'lmagan rasm chizish usullaridan foydalangan holda mashg'ulotlar (grattaj, klyaksografiya, monotipiya, shakarob, iz qoldirish, bosma naqsh va boshqalar) bolalarning bevosita qiziqishini uyg'otadi, faol mustaqil badiiy-ijodiy faoliyatga nisbatan motivatsiya uyg'otadi, bolalarning stereotipik fikrlash standartlarini yengishga yordam beradi, tasavvur va xayolotni ochib beradi.

An'anaviy tasviriy vositalar (rang, shakl, kompozitsiya) bilan bir qatorda, bolalar noan'anaviy ifodali vositalar va uslublar (dog'lar, nuqtalar, ranglarning fakturasi, hayoliy siluetlar) bilan tanishadilar va ulardan o'zlarining original badiiy obrazlarini yaratishda foydalanadilar.

Mashg'ulotlarda rasm chizish uchun noan'anaviy materiallardan: qog'oz, kokteyl naychalari, parafinli sham, porolon, penoplast, taroq, tish cho'tkasi va ipdan foydalanish maktabgacha yoshdagi katta bolalarning atrof-muhit predmetlari va ularning xususiyatlari xilma-xilligi haqidagi bilimlarini boyitadi, bu xilma-xillikni ifodalashning tasviriy vositalari ham har xilligini amaliy faoliyatda malakalarini o'zlashtira boradilar.

Tasviriy faoliyatning noan'anaviy uslublaridan tasviriy ifodaviy vosita sifatida foydalanish, mashg'ulotlarda nafaqat bolalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga, balki bolalarni ijodiy faol bo'lishga, o'ziga bo'lgan ishonchni oshirishga, o'zi va atrof olam bilan ichki uyg'unlikka erishishga asos bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Комарова, Т.С. Что такое изобразительное творчество ребенка / Т.С. Комарова // Дошкольное воспитание. - 1991. - № 9. - С. 58 - 61.
2. Комарова, Т.С. Изобразительная деятельность в детском саду. Обучение и творчество / Т.С. Комарова. - М.: Педагогика, 1990. - 144 с. 146
3. Казакова, Т.Г. Изобразительная деятельность и художественное развитие дошкольников / Т.Г. Казакова. - М.: Педагогика, 1983. - 112 с.
4. A.Sulaymonov, G.Amirova. Tasvirdagi rang-baranglik. Tasviriy faoliyat vosita-sida maktabgacha yoshdagi bolalarni mantiqiy fikrlash elementlarini shakllantirish.// Maktabgacha ta'lim jurnali. 2016, 9-son
5. Shodmonova Sh. Maktabgacha ta'lim pedagogikasi. – T.: Fan va texnologiya, 2008. - 160 b.

Har qanday mamlakat taraqqiyotining ta'lim, ilm-fan, ma'rifat bilan bevosita bog'liqligi asrlar davomida o'z tasdig'ini topgan va ayni paytda yanada e'tibor markaziga aylanayotgan haqiqat va yechimini ortga surib bo'lmaydigan hayotiy ehtiyojdir. Shu bois O'zbekiston Respublikasida davlat va jamiyat taraqqiyotiga uzviy aloqador soha bo'lgan ta'lim, uning sifati va mazmunini takomillashtirish hukumatning maxsus qarorlari [1], doimo o'zgarib boruvchi zamon talablari, kasb-hunarga o'rgatish, ta'lim-tarbiya jarayoniga kompetensiyaviy yondashuv, innovatsion g'oyalarga tayanilgan ilm-fan yutuqlari asosida yo'lga qo'yilmoqda, takomillashtirilmoqda.

Yurtboshimiz tashabbusi bilan qabul qilingan Taraqqiyot strategiyasi davlat va jamiyat qurilishidagi yetakchi, ustuvor sohalarni isloh qilishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etdi [2]. Prezidentimiz Sh.M. Mirziyoyevning "Yoshlarimizning mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma'naviy salohiyatga ega bo'lib, dunyo miqyosida o'z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo'sh kelmaydigan insonlar bo'lib kamol topishi, baxtli bo'lishi uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etamiz" [3,146], degan fikrlari yurtimizda yoshlarga berilayotgan e'tiborning yorqin namunasidir.

Ta'limda o'qitiladigan barcha fanlardan davlat standartlari – DTSning malaka talablari bo'yicha tarbiyalanuvchi/o'quvchi shaxsida shakllantirilajak o'z-o'zini jismoniy, ma'naviy, ruhiy, intellektual va kreativ rivojlantirish; kamolotga intilish, mustaqil o'qib-o'rganish kabi me'yorlarga alohida e'tibor qaratilgan. Xususan, til va nutq bilan bog'liq mashg'ulotlarda nutqiy kommunikativ kompetensiyasini muntazam oshirib borish; o'z bilimi, xatti-harakatini baholash va mustaqil qaror qabul qilish kompetensiyasini egallash, til imkoniyatlaridan foydalangan holda fikrni to'g'ri, ravon bayon eta olish qobiliyatini rivojlantirish ustuvor vazifa sifatida belgilangan.

Ma'lumki, kompetensiya har qanday soha, kasb va faoliyatda samara, natijadorlikni ta'minlovchi omil sanaladi. Shunday ekan bu o'rinda kompetensiya o'zi nima ekanligi to'g'risida to'xtalib o'tish o'rinli bo'ladi.

Kompetensiya tushunchasi lotincha "competentia" so'zidan kelib chiqqan bo'lib, izohli lug'atda "qonunan ega", "haqdor" degan ma'noni anglatadi, umumiste'molda keng ishlatiladigan "qobiliyat", "ko'nikma," "iqtidor" tushunchalariga yaqin turadi [4]. Rus olimlaridan O.I. Okulovskiy kompetensiyalar va kompetensiyaviy ta'lim xususida fikr yuritib, "Kompetensiya – bilim, malaka va shaxsiy fazilatlariga asoslangan holda muayyan yo'nalishda muvaffaqiyatli faoliyat olib borish ko'nikmasi" [5] tarzida ta'rif beradi. E. G'oziyev esa «kompetensiya» tushunchasini kompetentlikka yaqin, uyg'un tarzda izohlaydi: «...bilim, ko'nikma, malaka, qadriyat, boshqa shaxsiy sifatlar, ijobiy natijalarning faoliyatdagi ko'rinishi» [6]. Aslida kompetensiya va kompetentlik o'zaro bog'liq, yaqin tushunchalar bo'lsa-da, oralarida mazmunga ko'ra farqlik jihatlar bor.

Kompetentlik atamasi muayyan turdagi kompetensiyaga ega, izlanishga layoqatli, o'z sohasini biladigan, uni boshqalarga taqdim etishni o'rinlatadigan "mahorat sohibi" ma'nolarini beradi [4,91]. M.Ochilovning fikricha: «kompetentlik – bilim asosida, ishning ko'zini bilib, faoliyat yuritishdir» [7,41].

Tilimizdagi "ep" (eplilik), "uddaburonlik" kabi tushunchalarni bu so'zga ma'nodosh sifatida qo'llanishini qayd etmoq darkor. Muayyan hunar, bilim va ko'nikmalarga ega bo'lib, ularni hayotning turli vaziyatlarda qo'llay olgan kishilarga nisbatan "epli" sifati (e'tirofi) qo'llanadi. Xalqimiz orasida alqov bilan aytiladigan "Epli kelin – sepli kelin" maqoli ham notanish muhit va sharoitda bilganlariga tayanib, har ishni hammaga manzur tarzda o'rinlatadigan, vaziyat taqozo qilganda ijodiy yondashib yaratuvchanlik salohi-

yatini ko'rsata olgan, ya'ni hayotiy kompetensiyaga ega kelinlarga nisbatan qo'llanadi. Yanada oddiy til bilan tushuntirsa, kompetensiya ma'lum bir soha, faoliyat bo'yicha shaxsda mavjud bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar yig'indisi bo'lsa, kompetentlik ana shu bilganlarini amaliy jihatda qo'llay bilishdir.

Ta'limga kompetensiyaviy yondashuv talabi tarbiyalanuvchi, o'quvchilarda ilmga chanqoqlik, izlanuvchanlik, yangilik yaratishga intilish xislatlarini tarbiyalaydi.

Kompetensiyalarni shakllantirishga yo'naltirilgan ta'lim tarbiyalanuvchi va o'quvchilarda egallangan bilim, ko'nikma va malakalarni o'z shaxsiy, kasbiy va ijtimoiy faoliyatlarida amaliy qo'llay olish kompetensiyalarini shakllantirishga yo'naltirilgan ta'limdir. Nazariya va amaliyotda tayanch (umumiy) hamda fanga oid (xususiy) kompetensiyalar farqlanadi.

Tayanch kompetensiyalar ta'lim muassasalarida olib boriladigan barcha mashg'ulot, o'quv predmetlari uchun umumiy, ularning barchasida shakllantirilishiga e'tibor beriladigan kompetensiyalardir.

O'zbekiston ta'lim tizimida tayanch kompetensiyalar oltita qilib belgilangan:

1. Kommunikativ kompetensiya:

- jamiyatda o'zaro muloqotga kirishish uchun ona tili va birorta xorijiy tilni mukammal o'zlashtirish hamda muloqotda samarali foydalana olish;
- o'z fikrini og'zaki va yozma tarzda aniq va tushunarli bayon qila olish, mavzudan kelib chiqib savollarni mantiqan to'g'ri qo'ya olish va javob berish;
- ijtimoiy moslashuvchanlik, o'zaro muloqotda muomala madaniyatiga amal qilish, jamoaviy hamkorlikda ishlay olish;
- muloqotda suhbatdosh fikrini hurmat qilgan holda o'z pozitsiyasini himoya qila bilish, uni ishontira bilish;
- turli ziddiyatli vaziyatlarda o'z ehtiroslarini boshqarish, muammo va kelishmovchiliklarni hal etishda zarur (konstruktiv) bo'lgan qarorlarni qabul qila olish.

2. Axborot bilan ishlash kompetensiyasi:

- mavjud axborot manbalaridan (internet, televizor, radio (audio-video yozuv) telefon, kompyuter, elektron pochta va boshq.) foydalana olish;
- media vositalaridan zarur bo'lgan axborotlarni izlab topa olish, saralash, qayta ishlash, uzatish, saqlash, xavfsizligini ta'minlash va foydalanishda media-madaniyatiga rioya qilish;
- ma'lumotlar bazasini yarata olish, asosiylarini tanlay olish va ularni tahlil qila bilish;
- kundalik faoliyatida uchraydigan hujjatlar bilan ishlay olish (oddiy tabriknomalar yoza olish, anketalarni to'ldirish, mehmonxona ro'yxatida o'zi to'g'risidagi ma'lumotlarni qayd eta olishi va boshq.)

3. Shaxs sifatida o'z-o'zini rivojlantirish kompetensiyasi:

- shaxs sifatida doimiy ravishda o'z-o'zini rivojlantirish, jismoniy, ma'naviy, ruhiy va intellektual kamolotga intilish;
- hayot davomida o'qib o'rganish, bilim, tajribani mustaqil ravishda muntazam oshirib borish;
- o'z xatti-harakatini adekvat baholash, o'zini nazorat qila bilish, halollik, to'g'rilik kabi sifatlarga ega bo'lish;
- o'qib-o'rganganlari va hayot tajribasidan foydalangan holda kundalik turmushda uchraydigan muammolarni hal eta olish.

4. Ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasi:

- jamiyatda bo'layotgan voqea, hodisa va jarayonlarga daxldorlikni his etish va ishtirok etish;

– o‘zining fuqarolik burch va huquqlarini bilishi, unga rioya qilish (ya‘ni xaridor, saylovchi, mijoz, ishlab chiqaruvchi sifatida faoliyat yurita olish);

– mehnat va fuqarolik munosabatlarida muomala, iqtisodiy, huquqiy madaniyatga ega bo‘lish;

– kasbiy mavqeyining o‘shishiga intilish bilan jamiyat va oilasi manfaatlari uchun xizmat qilish, yordamga muhtojlarga saxovatli bo‘lish.

5. Umummadaniy kompetensiyalar:

– vatanga sadoqatli, insonlarga mehr-oqibatli hamda umuminsoniy va milliy qadriyatlarga e‘tiqodli bo‘lish;

– badiiy va san‘at asarlarini tushunish, ta‘sirlana olish;

– orasta kiyinish, yurish-turishda madaniy me‘yorlarga va sog‘lom turmush tarziga amal qilish;

– umumbashariy ahamiyatga ega bo‘lgan qadriyatlarni (urf-odatlar, marosimlar, milliy-madaniy an‘analar va h.k.) bilish, unga hurmat bilan munosabatda bo‘lish;

– o‘zgalarga nisbatan mehr-muruvvat, saxiylik, o‘zgalarning dunyoqarashi, diniy e‘tiqodi, milliy va etnik xususiyatlari, an‘ana va marosimlarini hurmat qilish;

– xalqining tarixiy, ma‘naviy va madaniy merosini avaylab asrash, jamiyatda o‘rnatilgan odob-axloq qoidalariga rioya qilish.

6. Matematik savodxonlik, fan va texnika yangiliklaridan xabardor bo‘lish hamda foydalanish kompetensiyasi:

– aniq hisob-kitoblarga asoslangan holda shaxsiy, oilaviy, kasbiy va iqtisodiy rejalarini tuza olish;

– shaxsiy, ijtimoiy va iqtisodiy munosabatlarda hisob-kitob bilan ish yuritish;

– kundalik faoliyatda turli formula, model, chizma, grafik va diagrammalarni o‘qiy olish va foydalanish;

– inson mehnatini yengillashtiradigan, mehnat unumdorligini oshiradigan va qulay shart-sharoitga olib keladigan fan va texnika yangiliklaridan xabardor bo‘lish hamda foydalana olish [8].

Bu kompetensiyalar bilan bog‘liq dastlabki bilim va ko‘nikmalar maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida shakllantiriladi. Ular bolalarga maktabga kelgunga qadar tadrijiy (darajalab, asta-sekin oddiydan murakkab qarab) singdirib borilsa, ta‘limning keyingi bosqichlarida to‘laqonli shakllanishiga zamin yaratadi. Shuning uchun tarbiyachilar kompetensiyalardan ko‘zlangan (ya‘ni yuqorida sanab o‘tilgan) pirovard natijalarni yaxshi bilishlari va ularga mo‘ljallangan holda ish ko‘rishlari lozim. Masalan, kommunikativ kompetensiyalarda umumiy o‘rta ta‘lim bitiruvchilar uchun beshta banddan iborat vazifalar belgilangan. Maktabgacha ta‘lim ana shu besh vazifani amalga oshirish uchun o‘z bosqichida bolajonlarda qanday bilim va ko‘nikmalarni, dastlabki malakalarni shakllantirishni belgilab olishi lozim.

1. Maktabgacha ta‘limda kommunikativ kompetensiya ko‘nikmalari:

– jamiyatda (oila MTT, ko‘cha-ko‘yda) boshqalar bilan zaruriy va qoniqarli darajada ona tili orqali o‘zaro muloqotga kirishish va birorta xorijiy tilda ibtidoiy (boshlang‘ich) fikr almashishni ta‘minlaydigan lig‘at boyligiga va gap tuzish uchun so‘zlarni bog‘lay olish ko‘nikmalariga ega bo‘lish;

– o‘z fikrini og‘zaki tarzda tushunarli bayon qila olish, maqsaddan kelib chiqib savollar qo‘ya olish va javob berish;

– ijtimoiy moslashuvchanlik, o‘zaro muloqotda muomala-munosabat qoidalariga rioya qilish, o‘yin va ta‘lim olish jarayonlarida jamoaviy hamkor bo‘lib ishlay olish;

– muloqotda suhbatdosh fikrini tinglay bilish, o'z pozitsiyasini himoya qilish, unga boshqalarni ishontira bilish;

– turli ziddiyatli vaziyatlarda o'zini boshqara bilish, boshqalarga dalda berish, yupatish, noo'rin xatti-harakatlarni ko'rganda e'tiroz bildirish.

2. Maktabgacha ta'limda axborot bilan ishlash kompetensiyasiga oid ko'nikmalar:

– yosh xususiyatlariga ko'ra axborot manbalarini bir-biridan farqlash, ularning hayotdagi amaliy ahamiyatini idrok qilish;

– televizor, radio, telefon kabi axborot manbalaridan foydalanish bo'yicha dastlabki tasavvur, tushunchalarga va amaliy ko'nikmalarga ega bo'lish;

– o'z shaxsiga oid (ismi, familiyasi, oila a'zolari, yashash manzili va b.) ma'lumotlarni bilishi va ularni aniq aytib bera olish.

3. Maktabgacha ta'limda shaxs sifatida o'z-o'zini rivojlantirish kompetensiyasi bo'yicha ko'nikmalar:

– shaxsiy gigiyenaga oid tushunchalarni bilish va rioya qilish, o'z salomatligini asrashni tushunish, sog'lomlikka intilish, maqtagan xulqqa va odobga ega bo'lish;

– tabiat va jamiyatdagi o'zgarishlarni ilg'ash, yangi bilim, ma'lumot va tushunchalarni o'zlashtirishga qiziqish bildirish;

– o'z xatti-harakatini baholay olish, o'zini nazorat qila bilish, odoblilik, rostgo'ylik, g'ayrarililik, sabrlilik va rahmdillik kabi sifatlarga ega bo'lish;

– o'rganganlari va hayot tajribasidan foydalangan holda kundalik turmushda uchraydigan muammolarni yoshiga mos ravishda hal eta olish.

4. Maktabgacha ta'limda ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasi bo'yicha ko'nikmalar:

– o'zi mansub bo'lgan mikro muhit sharoitida (oilada, MTT va ular tevaragidagi hududlarda) bo'layotgan voqea, hodisa va jarayonlarga daxldorlikni his etish va ishtirok etish;

– shaxs sifatida o'zi ishtirok etayotgan muhitga ko'ra ijtimoiy statusi (oilada farzand, aka, opa, uka, singil; MTTda tarbiyalanuvchi, o'rtoq va b.)ni bilish va shundan kelib chiqqan holda o'z burchlarini ado etish;

– o'zi qatnashayotgan mikro muhit sharoitida yoshiga mos yumushlarni bajarish iste'mol madaniyatining dastlabki ko'nikmalariga ega bo'lish;

– ro'zg'or ishlarida kattalarga yordamlashish, kichiklarga qo'lidan kelgancha ko'maklashish va ularga ibrat bo'lish.

5. Maktabgacha ta'limda umummadaniy kompetensiyasi bo'yicha ko'nikmalar:

– o'zi yashayotgan Vatan haqida tushunchaga ega bo'lish, Vatan ramzlarini tanish, milliy mansubligini anglash;

– yoshiga mos badiiy va san'at asarlarini tushunish, ta'sirlana olish;

– orasta kiyinishning farqiga borish, yurish-turishda odob me'yorlarga va sog'lom turmush tarziga amal qilish;

– mamlakatda nishonlanadigan umumxalq va milliy bayramlar, marosimlar, urf-odatlarining asosiylarini bilish, ularga hurmat bilan munosabatda bo'lish;

– o'zga jins, millat va din vakillariga nisbatan hurmat va tushunishlik munosabatida bo'lish;

– mamlakat va millat tarixidagi buyuk siymolarni, poytaxt va boshqa yirik shaharlarni bilish, milliy boylik manbalari haqida ilk tushunchalarga ega bo'lish.

6. Maktabgacha ta'limda matematik savodxonlik, fan va texnika yangiliklaridan xabardor bo'lish hamda foydalanish kompetensiyasi bo'yicha ko'nikmalar:

– yoshiga mos ravishda yaqin va uzoq vaqtga mo'ljallangan rejalarini tuza olish (Men ertaga/ tong otganda/kechqurunqilaman; Men katta bo'lsam ...);

– isrof, tejamkorlik tushunchalarini idrok qilish va hayotiy vaziyatlarda ularga rioya etish;

– mashinalar va boshqa texnik vositalarning turi, markasi kabi farqli jihatlarini farqlash;

– kundalik hayotda duch keladigan yo'l belgilari, svetofor chiroqlari va boshqa shartli belgilarni ajrata olish va ularga amal qilish.

Xususiy kompetensiyalar alohida olingan har bir fan (mashg'ulot) doirasida shakllantiriladigan bilim, ko'nikma, malakalar yig'indisi sanaladi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlaridagi har bir faoliyat markazi, musiqa hamda jismoniy tarbiya mashg'ulotlarida bolalarga singdirilishi ko'zlangan ko'nikmalar "Ilk qadam" davlat dasturi hamda maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yiladigan davlat talablarida aks etgan. Jumladan, bolalar nutqiga nisbatan talablar va ko'zlangan marralar "Til ba nutq" faoliyat markazi mashg'ulotlarida amaliy jihatdan ado etiladi.

Bugungi kunda xoh ona tili bo'lsin, xoh xorijiy til, ta'limda kompetensiyaviy yondashuv, ya'ni tarbiyalanuvchi va o'quvchilarda nutqiy kompetensiyalarni shakllantirish va rivojlantirish yetakchi maqsad sifatida belgilanmoqda. Bu talab maktabgacha ta'lim tizimiga ham tegishlidir. Mazkur yoshdagi bolalar nutqining rivojlanganlik ko'rsatkichi ularda maktab ta'limigacha bo'lgan davrda shakllangan nutqiy kompetensiyalar bilan belgilanadi.

Nutqiy kompetensiya deganda, muloqotning muayyan vaziyatlarida verbal, ya'ni nutqiy hamda noverbal, ya'ni nutqiy bo'lmagan (mimika, ishoralar, harakatlar) vositalar hamda ohangni birgalikda qo'llagan holda ona tilidan amaliy foydalanish layoqati tushuniladi.

Bolaning nutqiy kompetensiyasi leksik, grammatik, fonetik, dialogik, monologik, kommunikativ komponentlarni o'z ichiga oladi. Leksik kompetensiya yoshga doir muayyan so'zlar zaxirasining mavjudligini, leksemalarni yetarli darajada ishlatish qobiliyatini, majoziy ifodalarni, maqollarni, so'zlarni, frazeologik iboralarni o'rinli ishlatishni nazarda tutadi. Bolaning yetarli darajada lug'at boyligiga ega bo'lishi unga kattalar va tengdoshlar bilan osonlik bilan muloqotga kirishish, eshitganlarini tushunish hamda har qanday mavzuda suhbatni davom ettirishga imkon beradi.

Grammatik kompetensiya turli grammatik shakllarni hosil qilish va nutqda ularni to'g'ri qo'llash ko'nikmalarini egallashni nazarda tutadi. Bu kompetensiyaning qamrov doirasi deyarli barcha grammatik shakllar, sintaksis va so'z yasashini o'z ichiga olgan nutqning morfologik tuzilishidir. Nutqning grammatik jihatdan shakllangan bo'lishi bolalarda sintaktik birliklardan o'rinli va to'g'ri foydalanish, muloqotning muayyan sharoitlarida til vositalarini ongli tanlay bilish qobiliyatlarini yuzaga keltiradi.

Fonetik kompetensiya uchun esa nutqning fonetik va orfoepik qoidalariga rioya etish, nutqning tovushlar bilan bog'liq ifoda vositalari (temp, tembr, ovoz kuchi, urg'u) ni o'zlashtirish muhim sanaladi.

Dialogik kompetentlik atrofidagi odamlar bilan konstruktiv muloqotni ta'minlaydigan dialogik ko'nikmalarni shakllantirishni ko'zlasa, monologik kompetentlik turli mazmundagi fikrlarni yaxlit mazmuniy bog'liqlikda mustaqil tarzda bayon qilishdir.

Yuqorida sanalgan komponentlarni o'zaro bog'liqlikda uyg'unlashtirib, aniq ijtimoiy-maishiy vaziyatlarda sharoit va muhitdan kelib chiqib fikr almashish maqsadida qo'llash kommunikativ kompetentlikni hosil qiladi.

Mazkur komponentlar: muloqotning leksik, grammatik, fonetik, dialogik hamda monologik layoqat ko'rsatkichlari nutqiy kompetensiyaning to'rtta asosiy shaklini yuzaga

keltiradi. Ular tinglab tushunish, o'qib tushunish, so'zlash va yozish kompetensiyalaridir. Ularni shakllantirish nafaqat til o'rgatish amaliyotida, balki ta'lim bosqichlarida ta'lim mazmunini o'zlashtirish, ya'ni barcha fanlar asoslarini egallashda birlamchi omillardan sanaladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Umumiy o'rta ta'lim to'g'risidagi nizomni tasdiqlash to'g'risida"gi 2017-yil 15-martdagi 140-son qarori. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Umumiy o'rta ta'limning davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash to'g'risida" gi 2017-yil 6-aprel, 187-sonli qarori. Elektron manba: www.lex.uz/doks/

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 28.01.2022 yildagi "2022 – 2026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son Farmoni. <https://lex.uz/docs/5841063>.

3. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. – Toshkent: O'zbekiston, 2017.

4. Словарь иностранных слов. – Москва: Русский язык, 1988.

5. Окуловский О.И. Компетенции и компетентностный подход в обучении // Молодой ученый. – Москва, 2012. – №12.

6. G'oziyev E. O'qituvchining muomala madaniyatida psixologik jihatlar. –Xalq ta'limi, 2013, –№ 3.

7. Ochilov M. O'qituvchi odobi va nazokati.– T.: O'qituvchi, 2008.

8. <https://fayllar.org/tayanch-kompetensiyalar.html>

Qozaqova Sayyora Sobitxon qizi
*Namangan Davlat Universiteti,
Maktabgacha ta'lim metodikasi kafedrası o'qituvchisi
Namangan, O'zbekiston*

MAKTABGACHA KATTA YOSHDAGI BOLALARNI HIKOYA TUZISHGA O'RGATISH ORQALI BOG'LANISHLI NUTQINI RIVOJLANTIRISH

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyalanuvchilari maktab o'quv dasturini muvaffaqiyatli o'zlashtirishi uchun, ularda suhbat qurish, o'z fikrlarini izchil ifodalash va muayyan mavzu bo'yicha qisqa matn tuzish kabi ko'nikmalarni rivojlantirish kerakligi, shu sababli ham maktabgacha katta yoshdagi bolalarni hikoya tuzishga o'rgatish orqali bog'lanishli nutqini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega ekanligi xususida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: nutq, monolog nutq, bog'lanishli nutq, hikoya, ijodiy hikoya, tasviriy hikoya, syujetli hikoya.

Козакова Сайёра Собитхановна
*Наманганский Государственный Университет,
преподаватель кафедры методики дошкольного образования
Наманган, Узбекистан*

РАЗВИТИЕ СВЯЗНОЙ РЕЧИ ДЕТЕЙ СТАРШЕГО ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА ЧЕРЕЗ ОБУЧЕНИЕ ПОСТРОЕНИЮ РАССКАЗА

Аннотация. В данной статье для того, чтобы дошкольникам успешно освоить школьную программу, им необходимо развивать такие навыки, как беседа, связанное изложение своих мыслей, написание небольшого текста на определенную тему. развивать связную речь, обучая дошкольников сочинению рассказов.

Ключевые слова: речь, монологическая речь, связная речь, рассказ, творческий рассказ, изобразительный рассказ, сюжетный рассказ.

Kozakova Sayyora Sobitkhanovna
*Namangan State University,
teacher of Departments of Preschool Education Methodology
Namangan, Uzbekistan*

DEVELOPING CONNECTED SPEECH THROUGH TEACHING PRESCHOOL CHILDREN TO COMPOSE STORY

Abstract. In this article, in order for preschoolers to successfully master the school curriculum, they need to develop skills such as conversation, coherent expression of their thoughts,

and writing a short text on a specific topic. It is thought that it is important to develop connected speech by teaching preschool children to write stories.

Key words: speech, monologue speech, connected speech, story, creative story, pictorial story, plot story.

KIRISH

Maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiyalash va o'qitishning asosiy vazifalaridan biri nutq va og'zaki muloqotni rivojlantirishdir. Ona tilini bilish nafaqat gapni to'g'ri tuzish, balki har qanday vadea yoki hodisalar ketma-ketligi haqida gapira olish qobiliyatidir. Bu izchil nutq bolaga ijtimoiy va shaxsiy salohiyatni to'liq ro'yobga chiqarishga imkon beradi, chunki izchil nutq odamlar o'rtasidagi muloqot va o'zaro ta'sirning asosi bo'lib, ularsiz shaxsning normal aqliy rivojlanishi va faoliyati mumkin emas. Maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyalanuvchilari maktab o'quv dasturini muvaffaqiyatli o'zlashtirishi uchun ularda, masalan, suhbat qurish, o'z fikrlarini izchil ifodalash va muayyan mavzu bo'yicha qisqa matn tuzish kabi ko'nikmalarni rivojlantirish kerak. Shunday qilib, matn bilan malakali ishlash qobiliyati inson uchun asosiy ko'nikmalardan biridir. Shunga asoslanib, hozirgi vaqtda maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyachilari oldida maktabgacha yoshdagi bolalarda izchil nutqni shakllantirishning asosiy vazifasi turibdi, bu esa o'z navbatida matnни idrok etish, uni takrorlash va o'z hikoyalarini yaratish qobiliyatini nazarda tutadi. Shu sababli ham maktabgacha katta yoshdagi bolalarning bog'lanishli nutqini rivojlantirish uchun ularni hikoya tuzishga o'rgatish muhim ahamiyatga ega.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Muvofiq nutqni rivojlantirish masalalari har doim ham dolzarb bo'lib kelgan va ko'plab tadqiqotchilar uning muammolari bilan shug'ullanishgan: L.S. Vygotskiy, S.L. Rubinshteyn, F.A. Soxin, V.V. Gerbova, E.P. Korotkova, V.I. Loginova va boshqalar. Ularning ta'kidlashicha, maktabgacha katta yoshda bolaning eng muhim aqliy jarayonlari eng jadal rivojlanadi, ular orasida kognitiv jarayonlar asosiy o'rinni egallaydi. Ular izchil nutqni yanada shakllantirishga va maktabda muvaffaqiyatli o'qishga hissa qo'shadilar. Maktabgacha katta yoshdagi bolalarda izchil nutqni shakllantirishning uslubiy asoslarining amaliy jihati yetarlicha ochilmaganligi sababli, qobiliyatlarni shakllantirishning psixologik shartlariga oid ko'plab nuqtayi nazarlar tez o'zgarib turadi.

E.A. Flerina [8] o'z tadqiqotlarida jonli so'z bilan ishlashga katta ahamiyat bergan. U o'z tadqiqotlarida bolalarning ertak aytib berishlari fikrlash va nutq qobiliyatlarini rivojlantiradi, deb hisoblagan. U hikoyadagi silliq, izchil nutq orqali bola uni mantiqiy va bog'lanishli qurishini ta'kidlab o'tgan. Tarbiyachi hikoya qilish uchun matn tanlashda aniq ko'rsatmalar bergan taqdirdagina, ya'ni ma'lum bir mavzu, yagona syujet chizig'i, sodda, ammo jarangdor, ritmik, rang-barang til kabilarga ega bo'ladi. Shunday vaziyatdagina hikoya tuzish va uni qayta aytib berish bolaga qiyinchilik tug'dirmaydi.

A.M. Leushina [7] maktabgacha yoshdagi bolalarda izchil nutqni shakllantirish muammosini rivojlantirishga katta hissa qo'shgan bo'lib, u bolalarga ijodiy hikoya qilishni o'rgatish bo'yicha ko'rsatmalar ishlab chiqqan. Katta maktabgacha yoshda, olimning fikriga ko'ra, bolalar ifoda rejasini tuzishda ishtirok etishlari va ijodiy fikrni rag'batlantirish uchun fikrni boshqarishlari mumkin. Uning ta'kidlashicha, bolaning hissiyligi ifodali til vositalaridan ongli ravishda foydalanish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi. Ammo buning uchun maxsus ish olib borish va bolani so'zda ma'lum bir badiiy mazmuni ifodalash usullari bilan qurollantirish kerak bo'ladi.

L.A. Penevskaya bog'lanishli nutqqa o'rgatish vositasi sifatida hikoya tuzish va uni

qayta hikoya qilishga bag'ishlangan maxsus tadqiqotida bolalar hikoyalarida ijodkorlikni faollashtirishga e'tibor qaratdi. Muvaffaqiyatli nutqning asosiy fazilatlarini orasida u tashkiliylikni ta'minlaydigan va nutqning ta'sirchanligi uchun zarur shart bo'lgan bayon qilishning ma'nosini tushunishga imkon beradigan izchillikni ajratib ko'rsatadi.

Shuningdek, hikoya qilishga o'rgatish masalalari olimlar tomonidan turli yo'nalishlarda o'rganilgan: qayta hikoya qilishga o'rgatish metodikasi R.I. Gabova, E.F. Lukina tomonidan, ijodiy hikoya qilishga o'rgatish A.M. Borodich [6], E.P. Korotkova, N.A. Orlanova tomonidan, bog'langan nutqning turli tomonlari N.F. Vinogradova [5], L.V. Voroshnina, N.I. Kuzina va boshqalar tomonidan tadqiq etilgan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ushbu maqolada maktabgacha katta yoshdagi bolalarni hikoya tuzishga o'rgatish orqali bog'lanishli nutqini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega ekanligi xususida fikr yuritilgan. Mazkur maqolada muammoga doir me'yoriy-huquqiy hujjatlar, pedagogik-psixologik va metodik adabiyotlarni o'rganish, tizimli-struktur tahlil, kuzatish, suhbat, maxsus pedagogik-psixologik metodikalar usullaridan foydalanilgan.

TAHLILLAR VA NATIJALAR

Hozirgi vaqtda nutqni aloqa va madaniyat vositasi sifatida o'zlashtirish, faol so'z boyligini boyitish, izchil, grammatik jihatdan to'g'ri dialogik va monolog nutqni rivojlantirish, tovush va intonatsiya madaniyatini rivojlantirish, fonemik eshitish vazifalari "Ilk qadam" davlat o'quv dasturida aks ettirilgan [1]. Amalda, bog'lanishli nutqni rivojlantirish vazifalarini faqat ma'lum bir yosh davrining yetakchi faoliyatini hisobga olgan holda amalga oshirish mumkin. Maktabgacha yoshdagi bolalikda asosiy faoliyat o'yindir, shuning uchun bog'lanishli nutqni rivojlantirish bo'yicha ishlarni rejalashtirishda o'yinga asoslangan mashq, topshiriq va boshqalar turlaridan foydalanish mumkin.

Katta maktabgacha yoshdagi bolalarda bog'lanishli monologik nutq yaxshilana boradi. Ular kattalarning yordamisiz qisqa ertak, hikoya, animatsion filmning ma'nosini yetkazishi va o'zlari guvohi bo'lgan biror bir voqea yoki hodisalarni so'zlab berishlari mumkin. O'zining bayonoti to'g'ri tushunilishini ta'minlashga intilib, maktabgacha tarbiyachi o'z hikoyasining tafsilotlarini katta zavq bilan tushuntiradi va uning alohida qismlarini ataylab takrorlaydi. U nafaqat bir necha kun oldin sodir bo'lgan voqealar haqida, balki ancha oldin sodir bo'lgan voqealar haqida ham gapirishga qodir (masalan, yozgi uyda quyosh botgani, butun oila birgalikda baliq tutgani, suvda suzgani, qushlarning uchganini tomosha qilgani haqida gapiradi).

Shuningdek, bu yoshda bola agar u unga tanish bo'lgan narsalarni ko'rsatsa, rasmning ma'nosini mustaqil ravishda aniqlay oladi. Ammo rasm asosida hikoya tuzayotganda u ko'pincha diqqatini asosan asosiy tafsilotlarga qaratadi va ko'pincha ikkinchi darajali, unchalik muhim bo'lmagan narsalarni tashlab yuboradi.

Kattaroq maktabgacha yoshda artikulyar apparatlarning mushaklari yaxshi mustahkamlanadi va bolalar o'z ona tilidagi barcha tovushlarni istisnosiz to'g'ri talaffuz qiladilar. Tengdoshlar va katta yoshlilar bilan muloqot qilishda bolalar o'rtacha ovoz balandligidan foydalanadilar, lekin kerak bo'lganda ular balandroq gapirishga tayyor bo'ladilar, ya'ni tinglovchiga masofani va nutqning tabiatini hisobga olgan holda nutq hajmini solishtirishlari mumkin. Kundalik muloqotda bolalar o'rtacha sur'atdan foydalanadilar, lekin takrorlashda ularning nutqi ko'pincha uzoq ikkilanishlar va pauzalar tufayli sekinlashadi. Ammo kino tomosha qilish yoki ertak o'qish taassurotiga ega bo'lgan bola nutq jarayonida har doim ham o'z nutqini boshqara olmaydi va odatdagidan balandroq va tezroq gapiradi. Nutqning ravshanligi va tushunariligi bolaning

qanchalik tez gapirishiga bog'liq. Tez gapiradigan bolalar yomon gapiradilar. Shunday qilib, hayotning oltinchi yilining oxiriga kelib, bolalar nutq rivojlanishining ancha yuqori darajasiga erishadilar.

Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqining ifodaliligini oshirishda va bog'lanishli nutqini rivojlantirishda teatr va o'yin faoliyatining o'рни beqiyosdir. Teatr va o'yin bolalarning hissiy muloqot qilish qobiliyatini rivojlantiradir, nutqning boshqa ko'nikmalari va qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Ular qayta hikoya qilish, ijodiy hikoya qilish, dramatisatsiya o'yinlari orqali jummalarni to'g'ri tuzishni, kerakli intonatsiyadan foydalanishni, rolli muloqot ko'rinishlarini o'rganadilar. Bu yerda bolalar ilgari olingan nutq qobiliyatlaridan foydalanish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Ammo bunday ish faqat 5-7 yoshli o'quvchilarning izchil nutqini rivojlantirish bo'yicha ishlarning umumiy tizimiga bir nechta sohalarida kiritilgan taqdirdagina samarali bo'ladi. Ularga guruhda rivojlanayotgan subyekt-makon muhitini yaratish; o'yin mashqlari, eskizlar va teatr va o'yin faoliyatining vazifalari siklini; turli shakllarda o'quv faoliyatini rejalashtirishni; dam olishni; o'quvchilarning oilalari bilan o'zaro munosabatlarni tashkil etish kabilar kiradi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ta'lim-tarbiya dasturida bolalarni hikoya tuzish va uni qayta hikoya qilishga o'rgatish bo'yicha har bir yosh guruhlariga ish vazifalari va mazmuni belgilab berilgan. Kichik guruh bolalarini tanish hikoya va ertaklarni (tarbiyachining savollari va kitobdagi rasmlar yordamida, keyinchalik mustaqil) so'zlab berishga o'rgatiladi, o'yinchoq, buyum va rasm mazmuni bo'yicha hikoyani (3-4 gapdan iborat) takrorlash ko'nikmasi tarbiyalanadi, tanish ertaklardan olingan parchalarni sahnalashtirishda qatnashishga o'rgatiladi.

O'rta guruhlarda hikoya qilishga o'rgatish vazifalari va ularning mazmuni ancha murakkablashadi. Ushbu guruh bolalari birinchi yarim yillikda tanish hikoya va ertaklarni mustaqil holda qayta hikoya qilishga, asar qahramonlarining suhbatini ifodali so'zlab berishga o'rgatiladi. Mashg'ulotlarda birinchi marta o'qib berilgan kichik ertak va hikoyalarning mazmunini qayta hikoya qilishga, o'rtoqlari hikoya qilayotganda e'tibor bilan tinglashga, o'yinchoqlar, turli buyumlar va yil fasllarini tavsiflovchi (avval tarbiyachining savollari, so'ngra namuna va reja asosida) hikoya tuzishga o'rgatiladi.

Ikkinchi yarim yillikda bolalarga tanish ertak va hikoyalarni tinglashni, ularda ishtirok etuvchi personajlarning gaplarini, o'ziga xos xususiyatlarini tushunishni, asar mazmunini hikoya qilayotgan o'rtoqlarining nutqini diqqat bilan eshitishni, asar matnini buzib hikoya qilgan joylarini payqashni o'rgatish davom ettiriladi.

Maktabga tayyoriyov guruhlar uchun "Nutq o'stirish" bo'limida o'quvchilarni badiiy adabiyotni hikoya qilib berishga o'rgatish yuzasidan olib boriladigan ishlar, ularning mazmuni quyidagicha belgilangan: Birinchi yarim yillik badiiy asarlarni qayta hikoya qilish malakasini o'stirish. Adabiy asarlarni mazmunli, mantiqiy izchillikda, aniq va tasviriy, ifodali hikoya qilishga o'rgatish.

Tarbiyachi qayta hikoya qilishni o'rgatayotganda bolalar diqqatini, ayniqsa, ertakning boshlanmasi, takrorlanib kelayotgan parchalarga, xulosa qismiga, hikoyalardagi qahramonlarning o'zaro nutqi kabilarga qaratishi lozim. Bolalar asar voqealarini so'zlayotganda ovoz ohangining xilma-xil turini (so'roq, his-hayajon, hayratlanish, iltimos) qo'llay bilishlariga erishiladi. Bolalarga o'yinchoqlar va buyumlar haqida hikoya tuzishni o'rgatayotganda o'yinchoqlarni ta'riflab berishga, ularning o'ziga xos xususiyatlarini ko'rsatuvchi belgilarni (rangi, shakli, qanday o'unalishi va boshqalar) aniq so'zlar orqali ifodalashga o'rgatiladi. Ijodiy hikoya qilishda tarbiyalanuvchilarni tarbiyachi tomonidan belgilangan hikoya yoki ertakni nihoyasiga yetkazishga, qisqa,

lo'nda jumlarlar tu-zishga, tasviriy vositalardan foydalanishga o'rgatiladi. Bolalarning shaxsiy tajribalari va tarbiyachi taklif etgan hayotiy mavzular asosida mantiqiy rivojlanib boruvchi hikoya yoki ertak tuzish qobiliyatlari rivojlanadi: "Quvonchli kun", "Xafa bo'lgan kunim", "Mehmonda", "Bizning oila", "Eng yaqin o'rtog'im", "Dam olish kuni", "Dadamga qarashdim", "Qo'g'irchoq teatriga bordim" va boshqalar.

Bolalarni tuzayotgan hikoya yoki ertaklarida ishtirok etuvchi qahramonlarning ruhiy kechinmalarini bilishga o'rgatish lozim. Bolalarga suratlar bo'yicha hikoya tuzishni o'rgatayotganda, avvalo, ularning mustaqil fikrlashlariga, suratda tasvirlangan voqealarga o'z munosabatlarini bildirishlariga imkon yaratish kerak. Shu bilan birga, rasmda aks ettirilgan mavzuli voqeaga qarab ilgari nima bo'lgani va keyin nima bo'lishi kerakligi haqida fikr yuritishga undash. Tabiat manzaralari aks ettirilgan suratga qarab, undagi go'zallikni, nafislikni ifodalay oladigan tasviriy so'zlar, o'xshatish va sifatlashlar ishtirokida gap tuzishga o'rgatib borish ham amalga oshiriladi.

XULOSALAR

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, hikoya tuzish jarayonida tarbiyalanuvchilarni tarbiyachi tomonidan belgilangan hikoya yoki ertakni nihoyasiga yetkazishga, qisqa, lo'nda jumlarlar tuzishga, tasviriy vositalardan foydalanishga o'rgatib borish lozim. Bolalarning shaxsiy tajribalari va tarbiyachi taklif etgan hayotiy mavzular asosida mantiqiy rivojlanib boruvchi hikoya yoki ertak tuzish qobiliyatlarini rivojlantirish zarur. Shuningdek, bolalarga suratlar bo'yicha hikoya tuzishni o'rgatayotganda, avvalo, ularning mustaqil fikrlashlariga, suratda tasvirlangan voqealarga o'z munosabatlarini bildirishlariga imkon yaratish kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. "Ilk qadam" (takomillashtirilgan ikkinchi nashri) Davlat o'quv dasturi. – Toshkent, 2022.
2. Тихеева, Е.И. Развитие речи детей (раннего и до школьного возраста) – М.: Просвещение, 2003
3. Галкина, И.А. Индивидуальный подход в развитии связной монологической речи детей старшего дошкольного возраста // Вектор науки Тольяттинского государственного университета. Серия: Педагогика, психология. 2013. № 2 (13). С. 69-71
4. Korotkova, E. P. Maktabgacha yoshdagi bolalarni hikoya qilishga o'rgatish. – M. : Ma'rifat, 1982. - 128 b.
5. Vinogradova, N. F. Bolalar, kattalar va atrofdagi dunyo / - M. : Ta'lim, 1993. - 128 b.
6. Borodich, A. M. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun nutqni rivojlantirish usullari. - M. : Pedagogika, 1982. - 361 b.
7. Leushina, A. M. Maktabgacha pedagogika. - L.: Uchpedgiz, 1945. - 363 b.
8. Flerina, E. A. Maktabgacha yoshdagi bolaning estetik tarbiyasi - M. : APN RSFSR, 1961. - 334 p.
9. Soloviyeva, O. I. Bolalar bog'chasida ona tilini o'rgatishning nutqni rivojlantirish usullari. - M. : Ta'lim, 1966. - 176 b.

Абдусаматова Наргиза Джамолидиновна
Наманганский государственный университет (PhD), доцент

ИННОВАЦИОННЫЕ МЕТОДЫ ПОДГОТОВКИ К ШКОЛЬНОМУ ОБУЧЕНИЮ НА ОСНОВЕ ИНТЕГРАТИВНОГО ПОДХОДА К ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Аннотация. в статье говорится о целях и задачах развития детей с раннего возраста, зная, что игровая деятельность является важным средством развития детей с раннего возраста в дошкольном обучении и воспитании.

Ключевые слова. дошкольный возраст, игра, раннее развитие, интеграция, воспитатель, родители, компетентность

Абдусаматова Наргиза Жамолидиновна
Наманган давлат университети (PhD), доцент

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR FAOLIYATIGA INTEGRATIV YONDASHUV ASOSIDA MAKTAB TA'LIMIGA TAYYORLASHNING INNOVATSION USULLARI

Annotatsiya. Maqolada maktabgacha yoshdagi bolalar faoliyatiga integrativ yondashuv asosida maktab ta'limiga tayyorlashning nazariy asoslari, shuningdek, innovatsion usullari xususida fikr yuritilgan

Tayanch tushunchalar. maktabgacha ёш, ўйин, эрта ривожланиш, тарбиячи, ота-оналар, компетенция.

Abdusamatova Nargiza Jamolidinovna
Namangan State University (PhD), associate professor

INNOVATIVE METHODS OF PREPARATION FOR SCHOOL TEACHING BASED ON AN INTEGRATIVE APPROACH TO THE ACTIVITIES OF PRESCHOOL CHILDREN

Abstract. The article mentions the goals and tasks of developing children from an early age, knowing that play activities are an important means of developing children from an early age in preschool education and upbringing.

Basic concepts. preschool age, play, early development, educator, parents, competence.

KIRISH

“O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish kontsepsiyasi”da “Maktabgacha yoshdagi bolalarni intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy jihatdan har tomonlama rivojlantirish uchun sharoitlar yaratish”[1] ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilandi.

Ustuvor yo‘nalishda maktabgacha ta’limda rivojlantiruvchi muhitning innovatsion texnologiyalari va modullarini ishlab chiqish, bolaning kelgusida o‘zini muvaffaqiyatli

namoyon qilishi uchun asos sifatida ijtimoiy-emotsional ko'nikmalarni rivojlantirish maqsadida olib borilishi zarur bo'lgan ta'lim-tarbiya jarayoni bolalarni erta yoshdan rivojlantirishga integrativ yondashish eng maqbul yo'llardan biri bo'lishi mumkinligiga asos bo'ladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017- yil 30- sentyabrdagi "Maktabgacha ta'lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" PF-5198-son farmonida ta'kidlagandek, "Maktabgacha ta'lim sohasi uzluksiz ta'lim tizimining birlamchi bo'g'ini hisoblanib, u har tomonlama sog'lom va barkamol bola shaxsini tarbiyalash va maktabga tayyorlashda g'oyat muhim ahamiyat kasb etadi[2].

ВВЕДЕНИЕ

В «Концепции развития системы дошкольного образования Республики Узбекистан до 2030 года» «Создание условий для интеллектуального, нравственного, эстетического и физического развития детей дошкольного возраста во всех аспектах» [1] определено как один из приоритетов.

Разработка инновационных технологий и модулей развивающей среды в дошкольном образовании как приоритетный образовательный процесс, который необходимо осуществлять с целью развития социально-эмоциональных навыков как основы успешного самовыражения ребенка в будущем. исходя из того, что интегративный подход к развитию молодежи может быть одним из наиболее подходящих путей.

Как сказано в Указе Президента Республики Узбекистан от 30 сентября 2017 года № ПУ- 5198 «О мерах по коренному совершенствованию управления системой дошкольного образования», «Сфера дошкольного образования является важнейшей частью Система непрерывного образования будучи ребенком, он чрезвычайно важен для воспитания здорового и всесторонне развитого ребенка и подготовки его к школе [2].

Оснащение организаций дошкольного образования различными играми, игрушками, мебелью, оборудованием и другими техническими и реабилитационными средствами в соответствии с государственным стандартом дошкольного образования и обучения[3] создает основу для создания среды, способствующей развитию детей с раннего возраста.

Повышение уровня современных государственных требований и стандартов дошкольного образования определено новыми нормативными документами, задающими вектор развития, соответствующий современным научным представлениям, ожиданиям родителей, представлениям социума о том, каким должно быть дошкольное образования сегодня.

МЕТОДЫ

Анализ, педагогическое наблюдение, интервью, моделирование, проектирование, диагностика, проверка педагогического опыта, интеграция данных информации, сравнение, сопоставление, экспертная оценка, обобщение и статистическая обработка в научных исследованиях.

МЕТОДОЛОГИЯ И АНАЛИЗ ЛИТЕРАТУРЫ

С введением Государственных образовательных стандартов в ДОО, особое внимание уделяется принципу интеграции образовательных областей.

По мнению многочисленных исследователей, интегрированное обучение

способствует формированию у детей целостной картины мира, дает возможность реализовать творческие способности, развивает коммуникативные навыки и умение свободно делиться впечатлениями.

Интеграция - процесс, или действие, имеющий своим результатом целостность: объединение, соединение, восстановление единства.

Интеграция – это связь между содержательными компонентами образования и развития ребенка; [4]

Интеграция в образовании - это соединение по принципу семиотической противоположности в пределах учебного предмета (внутрипредметная интеграция) или целостного образовательного пространства (межпредметная интеграция), нескольких знаковых областей и осуществление между ними условно-адекватных переводов.

Процесс интеграции (от лат. *integratio* - соединение, восстановление) представляет собой объединение в единое целое ранее разрозненных частей и элементов системы на основе их взаимозависимости и взаимодополняемости. Интеграция является сложным междисциплинарным научным понятием, употребляемым в целом ряде гуманитарных наук: философия, социология, психология, педагогика и др. Под интеграцией в педагогическом процессе исследователи понимают одну из сторон процесса развития, связанную с объединением в целое ранее разрозненных частей. Этот процесс может проходить как в рамках уже сложившейся системы, так в рамках новой системы. Сущность процесса интеграции - качественные преобразования внутри каждого элемента, входящего в систему. Принцип интеграции предполагает взаимосвязь всех компонентов процесса обучения, всех элементов системы, связь между системами, он является ведущим при разработке целеполагания, определения содержания обучения, его форм и методов. Интегративный подход означает реализацию принципа интеграции в любом компоненте педагогического процесса, обеспечивает целостность и системность педагогического процесса. Интегративные процессы являются процессами качественного преобразования отдельных элементов системы или всей системы. Многие исследования в отечественной дидактике и в теории воспитания опираются на вышеперечисленные положения при разработке конкретных путей совершенствования образовательного процесса.

Интеграция образовательных областей - это форма организации образовательного процесса в ДОО, в основе которой лежит основополагающий принцип развития современного дошкольного образования, предложенный Государственными образовательными стандартами (ГОС).

В методической литературе по дошкольному образованию нет четкого определения особенностей комбинированных, комплексных и интегрированных видов занятий.

Н. Е. Васюкова, О. И. Чехонина дают следующую характеристику данным видам занятий:

Комбинированное - сочетание разных видов деятельности или нескольких дидактических задач, не имеющих логических связей между собой (после рисования идет подвижная игра).

Комплексное - реализация задач средствами разных видов деятельности при ассоциативных связях между ними (беседа о правилах пожарной безопасности переходит в рисование плаката по теме). При этом один вид деятельности

доминирует, а второй его дополняет, создает эмоциональный настрой.

Интегрированные - соединяют знания из разных образовательных областей на равноправной основе, дополняя друг друга (рассматривание такого понятия как «настроение» через произведения музыки, литературы, живописи).

Требования к структуре интегрированных занятий:

- Четкость, компактность, сжатость учебного материала.
- Продуманность и логическая взаимосвязь изучаемого материала разделов программы на каждом занятии.

- Взаимообусловленность, взаимосвязанность материала интегрируемых предметов на каждом этапе занятия.

- Большая информационная емкость учебного материала, используемого на занятии.

- Систематичность и доступность изложения материала.

- Необходимость соблюдения временных рамок занятия.

Закономерности интегрированного занятия:

- все занятие подчинено авторскому замыслу;

- занятие составляет единое целое, этапы занятия – фрагменты целого;

- этапы и компоненты занятия находятся в логико-структурной зависимости;

- отобранный для занятия дидактический материал соответствует замыслу;

- цепочка сведений организована как «данное» и «новое» и отражает не только структурную, но и смысловую связанность.

Соблюдение этих закономерностей позволяет рассматривать занятие как научно - деловое построение, в котором важны:

- комплекс знаний и умений и свободное оперирование ими;

- соотношение изученного и изучаемого;

- соединение отдельных зачетов в один общий.

В нашей стране проводится множество исследований по вопросам всестороннего развития детей дошкольного возраста во всех аспектах в процессе их разнообразной деятельности.

В исследованиях М. Н. Кучкаровой [5] исследовались пути и методы организации тематической деятельности, проводимой по модели государственной учебной программы «Первый шаг», упоминались студенты педагогического и методического профиля.

Научные исследования М.Ж.Турдиевой [6] связаны с вопросом использования инновационных методов в развитии творческих способностей детей дошкольного возраста.

М.М. Бердыева [7] исследует вопрос развития интеллектуальных способностей воспитанников дошкольных образовательных организаций на основе педагогического сопровождения с теоретической и практической точки зрения.

АНАЛИЗ И РЕЗУЛЬТАТЫ

Технология интегрированного подхода образовательной деятельности нестандартна, интересна. Она способствует развитию потенциала самих воспитанников, побуждает их к активному познанию окружающей действительности, осмыслению и нахождению причинно-следственных связей, развитию логики, мышления, коммуникативных способностей.

Мир, окружающий детей, познается ими в своем многообразии и единстве. Интеграция дает возможность для самореализации, самовыражения, творчества педагога, раскрытия его способностей.

Она может проходить по следующим направлениям:

музыка + познавательное развитие (ФЭМП);

речевое развитие (развитие речи, обучение грамоте) + познавательное развитие (ФЦКМ) + музыка;

речевое развитие (развитие речи)+ музыка +художественно-эстетическое развитие (рисование) + художественная литература;

познавательное развитие (экспериментально-исследовательская деятельность, ознакомление с окружающим) + художественно-эстетическое развитие;

(аппликация) + речевое развитие (обучение грамоте, развитие речи).

Например: в сочетании музыкального содержания с математическим и обучением грамоте, совместно с музыкальным руководителем была организована образовательная деятельность на темы: «Путешествие в страну Математики», «В гостях у Букварика», «Спешим на помощь цифрам».

Это положенные на музыку считалки, песенки, отражающие содержание математических единиц, временных и пространственных отношений, что благотворно влияет на эмоциональное состояние детей.

Организационно-педагогические условия развития самостоятельной деятельности детей дошкольных образовательных организаций, а также их подготовки к школе по направлениям развития детей (физическому, социально-эмоциональному, речевому, коммуникативному, чтению, письму, развитию познавательных процессов) совершенствуется на основе приоритизации творчества в деятельности групп на основе интегративно-вариативных программ формирования основных компетенций: коммуникативной, игровой, социальной, познавательной.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В заключение следует отметить, что технология интеграции организованной образовательной деятельности детей дошкольного возраста может быть различной, однако в любом случае необходимо проявление творческой активности детей. Это одно из важных условий при ее проведении для развития детских способностей. Иными словами, ребенок-дошкольник «целостен», поэтому и формирование целостной картины мира, как одной из главных задач дошкольного образования должно осуществляться адекватными для него способами: не расчленением, не разделением на отдельные составляющие, а интегративно, то есть через взаимодействие, взаимопроникновение, «пронизывание» образовательных областей. Благодаря этому мы также достигаем положительных результатов в подготовке детей к школьному обучению.

ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Постановление Президента Республики Узбекистан от 8 мая 2019 года № ПП- 4312 «Об утверждении концепции развития системы дошкольного образования Республики Узбекистан до 2030 года»

2. Указ Президента Республики Узбекистан от 30 сентября 2017 года № ПУ-5198 «О мерах по коренному совершенствованию управления системой дошкольного образования»

4. ПОСТАНОВЛЕНИЕ КАБИНЕТА МИНИСТРОВ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН «ОБ УТВЕРЖДЕНИИ ГОСУДАРСТВЕННОГО СТАНДАРТА ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ И ВОСПИТАНИЯ» г. Ташкент, 22 декабря 2020 г., № 802

5. Quchqorova M.N. "Ilk qadam" davlat o'quv dasturi na'munasida o'tkaziladigan mavzuli faoliyatlarni tashkil etish. O'quv qo'llanma. "Bookmanu print" nashriyoti. 2022 yil.

6. Turdieva.M.J. Maktabgacha yoshdagi bolalardning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishning innovatsion metodlari.Uslubiy qo'llanma. Buxoro. "Durdona" nashriyoti. 2022 yil.

7. Berdiyeva M.M. Maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilarini pedagogik qo'llab-quvvatlash asosida intellektual imkoniyatlarini rivojlantirish: Ped. fanl. bo'yicha fals. dok. (PhD) ...diss. avtoref. – Toshkent, 2020. –46 b.

8. Samadov.S.S. Maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishining yosh xususiyatlari va jismoniy tarbiya mashg'ulotlari. Science and Education» Scientific Journal / ISSN 2181-0842 May 2022 / Volume 3 Issue 5.

Xolboyeva Gulnora Ulashovna
*Termiz davlat pedagogika Instituti,
Maktabgacha ta'lim metodikasi kafedrası o'qituvchisi
Termiz, O'zbekiston*

RIVOJLANTIRUVCHI-RAQAMLI TEKNOLOGIYALAR VOSITASIDA BOLALARNI MAKTAB TA'LIMIGA TAYYORGARLIGINI BAHOLASH

Annotatsiya. Maqolada maktabga tayyorlov guruhi bolalarini maktab ta'limiga tayyorgarligini baholashda rivojlantiruvchi-raqamli ta'lim texnologiyalaridan foydalanish mazmuni, didaktik tamoyillari, usullari hamda bolalarni maktab ta'limiga tayyorgarligini baholashda raqamli ta'lim texnologiyalarining pedagogik imkoniyatlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: raqamli texnologiyalar, maktab ta'limi, rivojlanayotgan texnologiyalar, tayyorgarlik guruhleri

Холбаева Гульнара Улашовна
*Термезский Государственный педагогический институт,
преподаватель кафедры Методика дошкольного образования,
Термез, Узбекистан*

ОЦЕНКА ПОДГОТОВКИ ДЕТЕЙ К ШКОЛЬНОМУ ОБРАЗОВАНИЮ С ПОМОЩЬЮ СРЕДСТВ РАЗВИВАЮЩИХ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Аннотация. В статье описаны содержание, дидактические принципы, методы использования развивающе-цифровых образовательных технологий при оценке готовности детей подготовительной группы к школьному обучению, а также педагогические возможности цифровых образовательных технологий при оценке готовности детей к школьному обучению.

Ключевые слова: цифровые технологии, школьное образование, развивающие технологии, подготовительные группы

Khalbaeva Gulnara Ulashovna
*Termez State Pedagogical Institute,
department of Methods of Preschool Education, teacher
Termez, Uzbekistan*

ASSESSMENT OF CHILDREN'S PREPARATION FOR SCHOOL EDUCATION BY MEANS OF DEVELOP- ING DIGITAL TECHNOLOGIES

Abstract. The article describes the content, didactic principles, methods of using developmental digital educational technologies in assessing the readiness of children in the preparatory group for schooling, as well as the pedagogical possibilities of digital educational technologies in assessing the readiness of children for schooling

Key words: digital technologies, school education, developing technologies, preparatory groups.

Замонавий мактабгача таълимнинг асосий тенденцияларидан бири ўқитишда кўпроқ ахборот шаклидан изланиш, тарбияланувчиларнинг мустақил ишлари, имкониятларидан кенг фойдаланиш асосида ўқитишнинг ҳамкорликдаги фаол метод ва шаклларига ўтишни кўзда тутди. Бу эса тарбияланувчиларнинг индивидуаллиги, ўзига хослиги ва эҳтиёжлари доирасидан келиб чиқиб, мактабгача таълим ташкилотларидаги таълим-тарбия жараёнларини ташкил этишга инновацион ёндашувни шакллантириш, ривожлантирувчи таълим муҳитини яратиш эҳтиёжини вужудга келтирди.

Ривожлантирувчи таълим бу болага таълим жараёнини субъекти сифатида қарайдиган педагогик тизимдир. У индивидуал имкониятларидан келиб чиқиб, унинг ривожланишига имкон беришга йўналганлиги билан аниқ тавсиялар берувчи, ўқитувчи имкониятларига таянувчи анъанавий методикадан фарқ қилади. Унинг моҳиятини таълим-тарбия жараёнини шахсга йўналганлик асосида лойиҳалаш ва тизимли бошқариш ғояси ташкил этади. Бундай фаолият турида бола ўз тенгдошлари ва тарбиячиси билан ўзаро фаол “субъект ↔ субъект” муносабатларига киришади [5].

Маълумки, мактабга тайёрлов гуруҳи болалари билан олиб бориладиган машғулотлар мазмуни, шакли ва методлари тарбияланувчиларнинг мактаб таълимига тайёргарликларини шакллантиришга, уларнинг ижодий-тадқиқотчилик ва мустақил билиш фаолиятини ривожлантиришга хизмат қилиши, диагностик мақсадларга йўналтирилганлиги билан билан мактаб бошқа ёш гуруҳларидан ажралиб туради. Шу боис, мактабга тайёрлов гуруҳи болаларининг умумий мактаб таълимига тайёргарлигини баҳолашда ривожлантирувчи таълим технологиялари ва воситаларини тўғри танланиши алоҳида аҳамият касб этади [3].

Ривожлантирувчи таълим технологияларининг энг самарали шакллари билан – бу ишбилармонлик ўйинлари ҳисобланади.

Ўйинлар одатий ҳаётий вазиятларни тақлид қилиш имконини беради, ўйин давомида қизгин ақлий фаолият олиб борилади, назарий билим ва ўз амалий тажрибасидан фойдаланган ҳолда жамоавий равишда оптимал ечимларни излашади. Муайян вазиятларда ташкил этилган ишбилармонлик ўйинлари болаларни коммуникатив қобилиятини ривожлантиради, уни такомиллаштириш бўйича ечимларни топади ва когнитив билим ва кўникмаларини эгаллашда мустақил фикрлаш ва мустақил англаш имкониятини яратади. Ишбилармонлик ўйинидан олинган амалий кўникмалар болаларни мустақил ишлашда юзага келадиган хатоларини тўғрилаш имконини беради [5].

Бугунги кунда мактабгача таълим ташкилотларида ишбилармонлик ўйинлари кенг тарқалган бўлиб, бу ўйиннинг ижобий ва салбий томонлари мавжуд. Ижобий томони ишбилармонлик ўйинлари бола шахсини шакллантириш ва таълим-тарбия жараёнини такомиллаштириш воситаси сифатида ташкил этилади. Салбий томони ишбилармонлик ўйинининг моҳиятини, авваламбор, педагогик ҳодиса сифатида етарлича чуқур тушунмаслик билан боғлиқ, бунда асосийси ташқи шакл эмас, балки у орқали боланинг ривожланишига таъсир этувчи мураккаб психологик ва педагогик омиллардир.

Шуни ҳам таъкидлаш керакки, маҳаллий ва хорижий илмий адабиётларда ишбилармонлик ўйинининг умумий қабул қилинган тушунчаси йўқ. Бу унинг моҳияти, тузилиши ҳақида маълум бир фикрларнинг тарқалишига, атамалар ва исмнинг номувофиқлигига ва шунга мос равишда турли хил педагогик воситаларнинг

хилма-хиллигига олиб келади, бу муқаррар равишда уни қўллашда муайян қийинчиликларни келтириб чиқаради.

Ишбилармонлик ўйини - бу бола шахсининг мактабдаги таълимий фаолиятига хос бўлган муносабатлар тизимини моделлаштириш шакли ҳисобланади. Мактаб таълимига тайёргарлик жараёнида ишбилармонлик ўйини – бу келажакдаги контекстини мазмунли ва ижтимоий жиҳатдан қайта тиклашдан иборат. Шу билан бирга, бола когнитив билимлар билан бир қаторда алоҳида компетенцияни - махсус ўзаро муносабат, ўз ўзини бошқариш, коммуникатив қобилиятларига эга бўлади. Бинобарин, ишбилармонлик ўйинлари шахсий фазилатларни ривожлантиради, ижтимоийлашув жараёнини тезлаштиради. Ўйин давомида улар мактаб таълимидаги ҳаракатлар тизимини; ижтимоий ҳаракатлар тизимини, яъни гуруҳдаги муносабатларни ўзлаштирадилар.

Ишбилармонлик ўйини таълим муаммоларини шакллантириш ва ҳал қилишда, индивидуал ва қўшимча ечимларини қўллашда амалга оширилади. Ўйин қоидалари биргаликда, олдиндан ўйин фаолияти давомида белгиланади ёки ишлаб чиқилади. Ишбилармонлик ўйини мулоқот режимида олиб борилади, бу икки босқичли фаолиятдир, чунки у иккита мақсадга эришишга қаратилган: ўйин ва педагог.

Ишбилармонлик ўйинини ўтказиш жараёнида қуйидаги тарбиявий вазифалар ҳал этилади: боланинг фаоллиги ривожланади; маълумотларни таҳлил қилиш қобилияти шаклланади; креатив фикрлаши фаоллашади; ўйин шартларини баҳолаш қобилияти ва уларни солиштириш йўллари таҳлил қилади; оптимал ечимни топиш кўникмалари ривожланади.

Мактабга тайёрлов гуруҳи болалари билан ишбилармонлик ўйинини ташкил этиш тамойиллари қуйидагилардан иборат: вазиятни симуляция қилиш тамойили; муаммоли ўйин ва уни тўғри ташкил этиш тамойили; ролли ўйин фаолиятини биргаликда ташкил этиш тамойили; диалогик алоқа тамойили. Ушбу ўзаро боғлиқ тамойиллар ишбилармонлик ўйинининг маълум бир концепциясини ташкил қилади ва ривожланиш босқичида ҳам, уни амалга ошириш босқичида ҳам кузатилиши зарур. Улардан камида биттасига риоя қилмаслик ёки етарли даражада ўрганмаслик ишбилармонлик ўйин натижаларига салбий таъсир қилади.

Сўнги йилларда мактабгача таълим ташкилотларидаги педагогик жараёнларда рақамли технологияларнинг ўрни сезиларли ортиб бормоқда. Рақамли технологиялар (мобил иловалар, медиамаҳсулотлар, болалар ТВ ва бошқ.) - болаларда билим, кўникмаларни ўзлаштиришда янги имкониятларни яратиб, ҳиссий-ижодий ривожланиш, ўқиш, ижтимоий муносабатлар, алгоритмик тафаккур, коммуникация, фаолиятни эркин лойihalаштириш, бошқариш, диққатни жамлаш, тезкорлик, импровизация каби кўникмаларни шакллантиришга хизмат қилади.

Тадқиқотчилар мактабгача таълим муассасаларининг таълим-тарбия жараёнларида инновацион технологиялардан, медиаишланмалардан, компьютер ўйинларидан фойдаланиш муаммоларини турли ёндашувлар асосида тадқиқ қилганлар [3; 4; 6; 7; 8]. Бир гуруҳ тадқиқотчилар компьютер ўйинлари болалар ривожланишига ижобий таъсир кўрсатади, деб ҳисобласалар, бошқалари компьютер ўйинларининг салбий жиҳатларини таъкидлайдилар. Шу билан бирга, яна бир гуруҳ тадқиқотчилар компьютер ўйинлари болага атрофидаги оламни моделлаштиришга, билимларни ўзлаштиришга, кўникмаларнинг шаклланиши ва малакаларнинг ҳосил бўлишига ёрдам беришини, шунингдек, болада абстракт-

мантиқий тафаккурнинг ривожланишига катта ҳисса қўшишини таъкидлайдилар.

Хусусан, Х.Нажмиддинова фикрига кўра, бугунги компьютерлаштириш ва технологиялаштириш даврида мактабгача ёшдаги болаларнинг таълим-тарбия жараёнида анъанавий педагогик усуллар ва воситалар билан бир қаторда компьютер технологияларидан, мультимедиа воситаларидан фойдаланиш болаларнинг гаджетлардан тўғри ва самарали фойдаланиш кўникмаларини эрта эгаллашларига сабаб бўлади [7]. Бу эса болаларнинг рақамли дунёда яшаш ва тўлақонли фаолият олиб бориш учун тайёргарлигини таъминлайди.

Иккинчи гуруҳ тадқиқотчилар эса болалар ҳаётига компьютер ўйинларининг киритилиши - бу ўта жиддий масала эканлигини, бу ёшдаги болаларнинг таълим-тарбиясида компьютер ўйинларидан фойдаланишда ота-оналар ва тарбиячи-педагогларнинг роли ва масъулияти жуда катта бўлиши лозимлигини айтиб, болалар компьютер ўйинларини катталарнинг назоратида ўйнашлари лозимлиги, улар болаларнинг ёши, қизиқиши ва таълим мақсадига кўра, компьютер ўйинларини танлаб, саралаб беришлари, компьютернинг ижобий ва салбий томонларини, у орқали юзага келиши мумкин бўлган фойдали ва зарарли оқибатларни мунтазам равишда тушунтириб боришлари кераклигини таъкидлайдилар.

Бизнинг фикримизча, рақамли технологияларга асосланган таълим муҳитига болалар мактабгача таълим ташкилотларидан тўғри ўргатиб борилганида, улардан меъёрида, ўринли ва самарали фойдаланилганда, машғулотлар маълум бир тартибда олиб борилганда ва эргономик талаблар бажарилганда компьютерли фаолият болаларнинг соғлигига салбий таъсир кўрсатмайди, аксинча, у замонавий илм-фан ютуқларини пухта ўзлаштириш, билим олиш, ақлий ривожланиш воситасига айланади.

Масалан, мактабгача таълим ташкилотларидаги педагогик жараёнларда фойдаланиш учун махсус ишлаб чиқилган таълимий (ўргатувчи) иловалар ва дастурлар (ABCmouse Early Learning Academy, Toca Life World, Khan Academy Kids ва бошқ.). Улар болаларга ҳарфларни, рақамларни, рангларни ўрганишда, шунингдек, математика, табиий фанлар, тил ўрганиш, креативликни ривожлантириш каби бошқа йўналишларда билимларни интеракти ўйин ва топшириқлар асосида тез ва осон ўзлаштириш имконини беради.

Виртуал музей педагогикаси - янги интегратив соҳа бўлиб, рақамли технологиялар воситасида музейшунослик, тарих, психология, санъатшунослик, табиий-STEAM фанлар каби соҳаларнинг бирлашмасига асосланган интерактив платформа ҳисобланади. Виртуал музей инновацион таълим технологияси сифатида мактабгача таълим ташкилотларида бола шахсини ҳар томонлама ривожланишига таъсир этувчи самарали восита саналади ва бунда виртуал реаллик болалар учун тадқиқотчилик, креативлик, илмий дунёқараш, техник тафаккур каби компетенцияларни шаклланишига ҳам имконият яратади.

Илмий-педагогик адабиётлар ва эмпирик кузатишларимиз давомида мактабгача таълим ташкилотларидаги педагогик жараёнларда рақамли ривожлантирувчи таълим технологияларидан фойдаланиш муайян дидактик тамойилларга асосланишини аниқлаштиради. Булар қуйидагилардир:

- ўқитишни индивидуаллаштириш, яъни илова ва дастурларни таклиф этишда ҳар бир боланининг ривожланиш даражаси, ёш хусусиятлари, қизиқишлари ва эҳтиёжларидан келиб чиқиш, вариативлик ва дифференциация имкониятлари;

- интерактивлик, яъни таълимий мақсадда танланаётган ҳар бир дастур ва

рақамли илова интерактив хусусиятга эга бўлиши, бунда таълим контентини ўзлаштириш жараёнида бола жараёнда бевосита иштирок этиши, таъсир эта олиши лозим;

- ўйинли ёндашув ва ҳаётийлик, рақамли технологиялар ўйин элементларига асосланган бўлиши ва болаларни эркин ривожланиши ва ўзлаштириш усун имконият яратиши, шунингдек, ҳар бир топшириқ ёки ўйин ҳаётий вазиятларга, табиатга, боланинг мавжуд тажрибасига боғлиқ бўлиши мақсадга мувофиқ;

- ижтимоий ҳамкорлик, болаларни ўзаро ҳамкорликка, катталар билан (тарбиячи, ота-онаси, яқинлари) бирга топшириқ ва вазифаларни бажариш, тажрибаларни ўзлаштиришга имконият яратиши лозим.

Хулоса сифатида айтиш мумкинки, рақамли технологиялари мактабга тайёрлов ёшидаги болаларни мактаб таълимига тайёргарлигини ривожлантиришда ва баҳолашдаги инновацион ёндашувлардан саналади, шу билан бирга улардан фойдаланишда болаларни ҳар томонлама ривожланиши учун хизмат қилувчи бошқа иш шакллари ва методлари билан биргаликдаги интеграция ва баланс таъминланиши лозим.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 майдаги ПҚ-4312-сон “Ўзбекистон Республикаси мактабгача таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепцияси” Қарори // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси- 10.05.2019 й., 07/19/4312/3106-сон.

2. Абдуллаева Н.Ш, Олти ёш болани мактабга тайёргарлигини билиш диагностикасининг мазмун моҳияти // Педагогика илмий-назарий ва амалий журнал, 2021й 3-сон, Б 83-87.

3. Ерефеева Т.И., Березина Ю.Ю. Подготовка детей к обучению в школе. Теория и практика/ Учебное пособие для студентов педагогических вузов. 2021., 81 стр.

4. Лисина М.И., Общение со взрослыми и психологическая подготовка детей к школе. – Кишнев: Штиинца, 2014. – 136 с.

5. Мирсолиева М.Т., Ишмухамедов Р.Ж. Ўқув жараёнида инновацион таълим технологияларидан фойдаланиш/ Методик қўлланма. – Тошкент: Фан ва технология, 2014.

6. Мўминова Н. Малака ошириш жараёнида мактабгача таълим ташкилоти тарбиячи-педагогларининг медиакомпетентлигини ривожлантириш // пед.ф.б.ф.д. илмий даражасини олиш учун ёзилган дисс. – Тошкент: МТМРМҚТМОИ, 2020. –127 бет.

7. Нажмиддинова Х.Ё. Мактабгача ёшдаги болаларнинг элементар математик тасаввурларини шакллантиришда мультимедиа технологияларидан фойдаланиш методикаси. Педагогика фанлари бўйича фан доктори (Dsc) диссертацияси автореферати. Тошкнт., 2021.70 б.

8. Тўйчиева И. Мактабгача таълим ташкилотларида тайёрлов гуруҳи болаларининг фикрлаш фаоллигини ривожлантириш // пед.ф.б.ф.д. илмий даражасини олиш учун ёзилган дисс. – Тошкент: МТМРМҚТМОИ, 2020. –194 бет.

Xujamberdiyeva Shahnoza Kupaysinovna
Namangan davlat universiteti Maktabgacha ta'lim metodikasi kafedrası
dotsenti, pedagogika fanlari doktori (DSc)
Namangan, O'zbekiston

МАКТАБГАЧА YOSHDAGI BOLALARNI BADIY ASARLAR BILAN TANISHISHGA QIZIQTIRISHNING AHAMIYATI

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarni badiiy asarlar bilan tanishtirish yo'llari, badiiy asarga qiziqtirish usullari, tarbiyachining bu boradagi o'rni va mahorati haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: badiiy adabiyot, nutqiy kompetensiyalar, estetik tarbiya, ertak, idrok etish, nutqning musiqiyiligi, ohangdorligi, adabiy resurs.

Xужамбердиева Шахноза Купайсиновна
Наманганский государственный университет,
Доцент кафедры методики дошкольного образования,
Доктор педагогических наук (DSc)
Наманган, Узбекистан

ЗНАЧИМОСТЬ ЗАИНТЕРЕСОВАНИЯ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНИКОВ В ЗНАКОМСТВЕ С ПРОИЗВЕДЕНИЯМИ ИСКУССТВА

Аннотация. В данной статье говорится о способах познакомить дошкольников с произведениями искусства, методах заинтересовать их произведениями искусства, роли и умениях воспитателей в этом отношении.

Ключевые слова: художественная литература, речевые компетенции, эстетическое воспитание, сказка, восприятие, музыкальность речи, мелодичность – литературный ресурс.

Khuzhamberdiyeva Shahnoza Kupaysinovna
Namangan State University,
Associate professor of the Department of Preschool Education Methodology
Doctor of Pedagogical Sciences (DSc)
Namangan, Uzbekistan

THE IMPORTANCE OF INTERESTING PRESCHOOL CHILDREN IN FAMILIARITY WITH WORKS OF ART

Abstract. This article talks about ways to introduce preschool children to works of art, methods of getting them interested in works of art, the role and skills of educators in this regard.

Key words: fiction, speech competences, aesthetic education, fairy tale, perception, musicality of speech, melodiousness is a literary resource.

KIRISH

Dunyoda maktabgacha yoshdagi bolalarni badiiy adabiyot namunalari bilan tanishtirish jarayonida ma'naviy-axloqiy tarbiyalashning pedagogik asoslarini takomillashtirish, ilk yosh davridan bolalarda nutqiy kompetensiyalarni shakllantirishning metodik tizimini ishlab chiqish, maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilarida o'qish va ona tili savodxonligini tarkib toptirish, tarbiyachilarni badiiy ta'lim jarayonlarini tashkil etishga tayyorlashning innovatsion modellarini loyihalashga doir qator ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Ayniqsa, maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishning muhim vositasi sifatida badiiy adabiyotdan foydalanishning axborot texnologiyalari bilan integratsiyasini ta'minlash, tarbiyalanuvchilarda kitob o'qishga qiziqish uyg'otishning didaktik imkoniyatlarini kengaytirish, bolalarning mustaqil va ijodiy tafakkurini rivojlantirishda bolalar adabiyotining sara namunalari tanlab olishning metodik tamoyillari va mezonlarini ishlab chiqish alohida dolzarflik kasb etadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Shaxsning shakllanishida badiiy va estetik tarbiyaning ahamiyati qadimgi Yunonistonning pedagogik nazariyasida o'z aksini topgan edi. Platon o'qilgan manba asosida olingan hissiyotlarni yosh bolalar tarbiyasining ichki asosi deb hisoblagan. U tarbiya vositasi sifatida o'yinlarga, bolalarga adabiy asarlar va afsonalarni o'qish va aytib berishga alohida ahamiyat bergan. Aristotel bolalar uchun ertaklarni tinglash foydali ekanligini, ularga nutqni ham o'rgatish kerakligini yozgan. Kvintilianning ta'kidlashicha, maktabgacha yoshda bolalarda badiiy so'z, ritm, nutqning ifodaliligi va mimika tuyg'usini ularni kichikligidanoq boshlab rivojlantirish zarurdir. V.G. Belinskiy bolalarning yoshlik davridanoq badiiy adabiyotga qiziqirish zarurligiga alohida ahamiyat bergan hamda mazkur adabiyotlardan ular estetik tarbiya vositasi sifatida foydalanish zarur, deb hisoblagan. Uning bolalar yozuvchilari va bolalar kitoblari haqidagi ko'plab bayonotlari bugungi kunda ham dolzarbligicha qolmoqda. V.G. Belinskiy "O'qish haqida bir necha so'z" sharhida bolalarga xalq ertaklarini o'qishni tavsiya qildi. Uning bolalar kitoblari tili haqidagi ko'rsatmalari ham qimmatli bo'lib, unda soddalik, ravshanlik, ifodalilik va obrazli taqdimotni ajratib ko'rsatdi. V.G. Belinskiyning bolalar adabiyoti va bolalar mutolaasi haqidagi maqolalari bolalar uchun sifat jihatidan yangi asarlarning paydo bo'lishiga, shuningdek, bolalar adabiyotida yangi yo'nalishlarning qaror topishiga xizmat qildi.

L.N. Tolstoy bolalar o'qishlari orqali kuch va qobiliyatlarning uyg'un rivojlanishiga erishish mumkin deya hisoblagan. Uning bolalar uchun yozilgan "ABC", "O'qish uchun kitoblar" hamda bir qator hikoyalari hozir ham tarbiyalanuvchilarni aqliy, axloqiy va estetik tarbiyasiga xizmat qiladi.

K.D. Ushinskiy rasm va xalq, adabiy ijodiyot asarlari orqali maktabgacha yoshdagi bolalarning axloqiy, estetik tarbiyasini rivojlantirish hamda tarbiyachi tomonidan tarbiyalanuvchilarning his-tuyg'ularini majburlamasdan boshqarish kerakligini ta'kidladi. K.D. Ushinskiy o'zining "Mahalliy so'z" nashrida bolalar uchun ajoyib asarlarini jamlagan bo'lib, unda bolalarni aqliy, axloqiy va estetik tarbiyalash uchun xizmat qiluvchi soddagina, tushunarli, badiiy hikoyalari o'z aksini topgan.

Maktabgacha ta'lim nazariyasiga ulkan hissa qo'shgan K.D. Ushinskiy xalq ertaklarini bolalarni axloqiy va estetik tarbiyalashning samarali vositasi deb hisoblagan. U o'zining "Bolalarning aqliy va axloqiy tarbiyasi" kitobida maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiyalash uchun ochiq va foydali bo'lgan bir qator xalq ertaklarini taqdim etadi. E.N. Vodovozova ertak bolalarning bilim va kuzatishlariga asoslanishi, bolalarning boy

tasavvurlarini rivojlantirishi, bolalar nutqini boyitishga hissa qo'shishi, nutq burilishlari va xalq nutqining go'zalligini o'rganishga yordam berishini ta'kidladi. Bolalar adabiyoti umumiy adabiyotning bir qismidir, lekin alohida hodisa sifatida ajralib turadi.

L.S. Vigotskiy, S.L. Rubinshteyn, B.M. Teplov, A.V. Zaporozets, O.I. Nikiforova, E.A. Flerina, L.M. Gurovich va boshqa olimlarning asarlarida maktabgacha yoshdagi bolaning badiiy adabiyotni idrok etish xususiyatlari o'rganiladi. Badiiy adabiyot orqali bolalar ko'plab yangi so'zlarni, majoziy iboralarni o'rganib, o'z nutqlarini hissiy va she'riy lug'atlar bilan boyitib boradilar. Adabiyot bolalarga taqqoslash, metafora, epitet va boshqa majoziy ifoda vositalaridan foydalangan holda, eshitgan narsalariga o'z munosabatini bildirishga yordam beradi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarni badiiy asarlar bilan tanishtirish yo'llari, badiiy asarga qiziqtirish usullari, tarbiyachining bu boradagi o'rni va mahorati haqida so'z boradi. Mazkur maqolada muammoga doir me'yoriy-huquqiy hujjatlar, pedagogik-psixologik va metodik adabiyotlarni o'rganish, tizimli-struktur tahlil, kuzatish, suhbat, maxsus pedagogik-psixologik metodikalar, tajriba-sinov, matematik-statistik usullardan foydalanilgan.

TAHLILLAR VA NATIJALAR

Tarbiyachi tomonidan o'qib berilgan badiiy adabiyotlarni idrok etish davomida bola nutq va estetik rivojlanish o'rtasidagi bog'liqlik yaqqol ko'zga tashlanadi, til o'zining estetik vazifasida o'zlashtiriladi. Tilning obrazli, ifodali vositalariga egalik qilish adabiy asarni badiiy idrok etishning rivojlanishiga xizmat qiladi. Badiiy asarlar orqali adabiy tilning ajoyib namunalarini o'rganuvchi ongiga tezda kirib boradi, xususan, hikoyalarda bolalar tilning ixchamligi va aniqligini o'rganadilar; she'rlar orqali esa o'zbek nutqining musiqiyli, ohangdorligini his etadilar, ertaklardagi aniq syujet hamda ifodalilik orqali uning mazmunini yaqindan anglab yetadilar.

Bolalar adabiyoti uchun ilmiy va tabiiy mavzudagi kitoblar, o'simlik va hayvonot dunyosi haqidagi asarlar, shuningdek, ijtimoiy va axloqiy mavzularga bag'ishlangan asarlar beqiyos ahamiyatga ega.

Badiiy adabiyot orqali bolaning dunyoqarashi, intellektual salohiyati, fikrlash ko'nikmalari rivojlantirib boriladi, lekin bu bola ularga munosabat bildira olishi, ularni badiiy idrok etishi sharti bilan sodir bo'ladi. Psixologlar, o'qituvchilar, tilshunoslarning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, maktabgacha yoshdagi bolalar tomonidan turli janrdagi adabiy asarlarni idrok etish muammosi murakkab va ko'p qirrali. Bunday holda, bola tasvirlangan voqealarda sodda ishtirok etishdan estetik idrok etishning murakkab shakllarigacha bo'lgan murakkab yo'lni bosib o'tadi. Badiiy adabiyotdagi ijobiy bosh qahramonlar bolalarda mehribonlik, hammadlik xislatlarini shakllantirish uchun juda muhimdir. Bolalardagi badiiy adabiyotga bo'lgan kuchli va barqaror qiziqish paydo bo'lishi aytilgan va o'qilgan narsalarga e'tiborini rivojlantirishga yordam beradi. Maktabgacha yoshdagi bolalar bilan ishlash nuqtayi nazaridan ta'lim tizimining ehtiyojlari vaqt o'tishi bilan yetuklashdi. Shu yoshdagi o'qib berilgan adabiyotlar orqali tarbiyalanuvchilarning insoniy tuyg'ularning sinteziga va atrofda sodir bo'layotgan jarayonlarda ishtirok etish istagini faollashishiga yordam beradi. Asarlarning bosh qahramonlari bilan turli his-tuyg'ularni boshdan kechirgan bolalarda atrofda odamlarning kayfiyatiga e'tibor qaratiladi. Bundan tashqari, bolalarda mehr-oqibat va halollik, insof va fuqarolik mas'uliyati ham tarbiyalanib boradi.

Bolaning ichki dunyosi asarlarni o'zlashtirish jarayonida rivojlanadi. Badiiy til bolaga

ona nutqining barcha tovushlarini qabul qilishga yordam beradi, atrofdagi dunyoni estetik idrok etish jarayonini tezlashtiradi va axloqiy g'oyalarni to'plash va mustahkamlashga yordam beradi. Badiiy adabiyotga kirish ko'p hollarda erta bosqichda folklor miniatyuralari – bolalar qofiyalari va qo'shiqlari bilan amalga oshiriladi. Shundan so'ng bolalarni xalq ertaklari bilan tanishtirib boriladi. Insonparvarlikning chuqur saviyasi, ijobiy axloqiy yo'nalish, jonli hazil, majoziy tilning boyligi – barcha asarlarning asosiy xususiyatlari sanaladi. Bolalarga yozuvchining ertak, hikoya va she'rlari taqdim etiladi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalar turli xil ertak qahramonlari obrazlarini gavdalantiradilar.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilarini kognitiv, axloqiy va estetik jihatdan tarbiyalash maqsadida joriy etilgan “Mantiqiy fikrlashni o'rganamiz”, “Aqlli bolajon”, “Bobomning ertaklari”, “O'zbek xalq ertaklari” hamda boshqa bir qator badiiy adabiyot namunalarini animatsiyali, tasvirli elektron ko'rinishda taqdim etilishi tarbiyachi va tarbiyalanuvchilar uchun bir qator qulayliklarni yaratadi.

Elektron badiiy adabiyotlar bilim oluvchilarning tasavvurini kengaytirishga, dastlabki bilimlarini rivojlantirish va chuqurlashtirishga, tanishtiruv jarayonini qo'shimcha ma'lumotlar bilan ta'minlashga mo'ljallangan bo'lib, animatsiyali, ovozli, tasvirli va rasmi ko'rinishga ega bo'lganligi bilan an'anaviy manbalardan farq qiladi.

Elektron badiiy adabiyotlarni bolalar ongiga yetkazishda tasvir (illyustratsiya) va namoyish (demonstratsiya) metodlarning o'rni beqiyosdir. Bizga ma'lumki, illyustratsiya o'rganilayotgan asar mazmuniga doir hodisalar va jarayonlarning ramziy ko'rinishlarini – chizma, rasm, fotosurat, yassi modellar va boshqalar yordamida ko'rsatishga imkon beradi. Namoyish (demonstratsiya) metodi orqali esa o'rganilayotgan obyektning harakat dinamikasini ochib berishda qo'l keladi va ayni chog'da predmetning tashqi ko'rinishi va ichki tuzilishi haqida to'laqonli ma'lumot berishda keng qo'llaniladi. Tabiiy obyektlarni namoyish qilishda odatda uning tashqi ko'rinishiga e'tibor qaratiladi, so'ngra ichki tuzilishi yoki alohida xususiyatlarini o'rganishga o'tiladi. Ko'rsatish ko'p holatlarda o'rganilayotgan obyektlarning subyekt yoki chizmasi yordamida kuzatiladi.

MTTda bolalarga badiiy adabiyotni tanishtirish jarayonini samarali tashkil etish uchun qator mezonlarni ham ajratib ko'rsatdik. Bular:

1. Bolalar kitobining g'oyaviy-mafkuraviy jihatdan bola yoshiga va milliy qadriyatlarga mos bo'lishi. Bu mezon adabiyotning axloqiy tarbiya vazifalariga, Vatanga, odamlarga, tabiatga bo'lgan muhabbatni tarbiyalashga muvofiqlikni belgilaydi. Qahramonning axloqiy xatti-harakati kitobning g'oyaviy-mafkuraviy xususiyatini belgilaydi.

2. Badiiy jihatdan hayotiy va jozibador bo'lishi. Ya'ni badiiylkdir. Mazkur mezon asar mazmuni va uning shaklan uyg'unligini ko'zda tutadi. Bundan tashqari asarning tili, nutqiy bezalishi, ohangdorligi kabilar ham mazkur mezonni tashkil etuvchi sifatlardandir.

3. Adabiy asarning bolalarning yoshi, hayotiy tajribasi va psixologik xususiyatlariga mosligi. Asarni tanlashda bolalarning diqqati, xotirasi, fikrlash xususiyatlari, qiziqishlari doirasi hisobga olinadi.

4. Asar syujetida ko'ngilochar epizodlarning borligi, kompozitsiyaning soddaligi, ravshanligi, predmetlar bilan boyitilganligi. Bu mezon asarning bola tomonidan o'zlashtirilishini ta'minlashda alohida o'rin egallaydi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni badiiy asarlar bilan tanishtirish mashg'ulotlarida lingvomadaniy, anroposentrik, psixolingvistik kabi yondashuvlar yosh xususiyatlar va pedagogik ta'sirning gender tamoyillariga yo'nalganlikda uyg'unlashadi. Natijada mashg'ulot davomida usul, texnologiya va vositalarning kontekstual-integral produktivligi oshadi. Adabiy tur va janrlarning korrelyatsiyasi barqarorligiga erishiladi.

XULOSALAR

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarni badiiy adabiyot bilan tanishtirish ijtimoiy-psixologik, tashkiliy-metodik xususiyatga ega jarayondir. Bu jarayon o'z mazmun-mohiyatiga ko'ra bolalar dunyoqarashini asarlarda ilgari surilgan g'oyalar orqali rivojlantirishni ko'zda tutadi.

Amaliyotdagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, pedagoglar aynan nutq o'stirish, badiiy adabiyot bilan tanishtirish mashg'ulotlaridagina badiiy asar bilan alohida tanishtirish ishlarini olib borishadi. Agarda boshqa turdagi mashg'ulotlarda, masalan, yasash-qurish mashg'ulotida yasalayotgan hayvonni qaysi ertakda uchrashi va u nimalar qilganini suhbat davomida aytirishga e'tibor qaratilsa, mashg'ulotlararo integratsiya va jarayonning hayot bilan bog'liqligi ta'minlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Xodjajev B.X. Umumiy pedagogika. Pedagogika ta'lim sohasi bakalavriat ta'lim yo'nalishlari uchun darslik. - Toshkent.: "Sano-standart" nashriyoti, 2017. 416-b.
2. Maxmudova D.M. Maktabgacha yoshdagi bolalarni ertaklar vositasida kitobxonlikka tayyorlashning pedagogik mexanizmlari. "Zamonaviy dunyoda pedagogika va psixologiya" nomli ilmiy, masofaviy, onlayn konferensiya. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7214533>.
3. Флерина Е. А. Изобразительное творчество детей дошкольного возраста. М., Гос. уч. пед. изд-во Минпроса РСФСР, 1956.-е. 160.
4. Grosheva I.V. va boshqalar. O'yin orqali ta'lim olish. Metodik qo'llanma. - Toshkent, 2020.
5. Abduraximova D.A. Xalq og'zaki ijodi namunalari vositasida maktabgacha yoshdagi bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash tizimini takomillashtirish. Avtoref. p.f.d.(DSc). -T.:2020. -74 b.
6. Водовозова Е.Н. Умственное и нравственное воспитание детей от первого проявления сознания до школьного возраста. СПб., 1901.-с. 319-322.
7. Выготский Л.С. Психология развития человека. — М.: Изд-во Смысл; Эксмо, 2005. — 1136 с.
8. Рубинштейн, С. Л. Основы общей психологии – Издательство: Питер, 2002 г., 720 стр.
9. Теплов Б. М. Проблемы индивидуальных различий. — М., 1961. (2-е изд. 1965) 140 стр.
10. И.Белинский В.Г., Чернышевский Н., Добролюбов Н.А. О детской литературе. М., Просвещение, - с. 8.
11. Л.Н.Толстой. Болалик дунёси ... 1996.

Xujamberdiyeva Shahnoza Kupaysinovna
Namangan davlat universiteti
Maktabgacha ta'lim metodikasi kafedrası dotsenti,
pedagogika fanlari doktori (DSc)
Namangan, O'zbekiston

МАКТАБГАЧА YOSHDAGI BOLALARNI BADIY ASARLAR BILAN TANISHTIRISHDA ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALARNING O'RNI

Annotatsiya. Ushbu maqolada MTTda badiiy asarlar bilan tanishtirish bosqichlari, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarni badiiy adabiyot bilan tanishtirish jarayoni maktab ta'limi mazmuni bilan optimallashtirish holda olib borilishi maqsadga muvofiq ekanligi, bolalarda badiiy adabiyot bilan tanishish orqali maktabda o'qitiladigan o'quv fanlarini o'zlashtirish uchun kerakli nutqiy zaxira shakllantirilishi, bu borada esa zamonaviy texnologiyalarning o'rni beqiyos ekanligi haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: badiiy adabiyot, badiiy asarlar bilan tanishtirish bosqichlari, nutqiy kompetensiyalar, estetik tarbiya, ertak, idrok etish, nutqning musiqiyliigi, ohangdorligi, adabiy resurs.

Хужамбердиева Шахноза Купайсиновна
Наманганский государственный университет,
доцент кафедры Методика дошкольного образования,
доктор педагогических наук (DSc)
Наманган, Узбекистан

РОЛЬ СОВРЕМЕННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ПРИ ОЗНАКОМЛЕНИИ ДОШКОЛЬНИКОВ С ХУДОЖЕСТВЕННЫМИ ПРОИЗВЕДЕНИЯМИ

Аннотация. В данной статье рассматриваются этапы приобщения детей к художественным произведениям в МТТ, то, что процесс приобщения детей к художественной литературе в дошкольных организациях должен осуществляться оптимально с учетом содержания школьного образования, учебных предметов, преподаваемых в школе. путем знакомства детей с художественной литературой. Говорят, что формируется необходимый речевой резерв для усвоения, и в этом отношении роль современных технологий неоспорима.

Ключевые слова: художественная литература, этапы приобщения к художественному произведению, речевые компетенции, эстетическое воспитание, сказка, восприятие, музыкальность речи, мелодичность, литературный ресурс.

Khuzhamberdiyeva Shahnoza Kupaysinovna
Namangan State University,
associate professor of the Department of Preschool Education Methodology
Doctor of Pedagogical Sciences (DSc)
Namangan, Uzbekistan

PRESCHOOL CHILDREN WITH ARTISTIC WORKS ROLE OF MODERN TECHNOLOGIES IN INTRODUCTION

Abstract. In this article, the stages of introduction to works of art in MTT, the fact that the process of introducing children to fiction in pre-school organizations should be carried out optimally with the content of school education, the educational subjects taught at school by introducing children to fiction It is said that the necessary speech reserve is formed for mastering, and in this regard, the role of modern technologies is incomparable.

Key words: artistic literature, stages of introduction to artistic works, speech competence, aesthetic education, fairy tale, perception, musicality of speech, melodiousness, literary resource.

KIRISH

Mamlakatimizda maktabgacha yoshdagi bolalarni intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy rivojlanishi uchun qulay shart-sharoitlar yaratish, bolalarning sifatli maktabgacha ta'lim olish qamrovini oshirish, maktabgacha ta'lim tizimiga innovatsion pedagogik hamda axborot texnologiyalarini joriy etish imkoniyatlarini yanada kengaytirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. "O'quv va o'quv-metodik adabiyotlarning yangi avlodini yaratish va nashr etishni tashkil qilish, raqamli ta'lim resurslari, uydan turib masofaviy ta'lim berish va ota-onalar bilimini oshirish texnologiyalarini joriy etish, maktabgacha yoshdagi bolalarni erta rivojlantirish sohasida ilmiy tadqiqotlar olib borish, ilg'or ilmiy ishlanmalar va texnologiyalarni maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyatiga integratsiya qilish" [1] kabi vazifalar maktabgacha ta'lim tizimiga ilg'or pedagogika va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etishning ustuvor yo'nalishlarini o'zida aks ettiradi. Bu esa maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni badiiy asarlar bilan tanishtirishning pedagogik-psixologik va metodik xususiyatlarini aniqlashtirish, katta va tayyorlov guruhi bolalarining badiiy adabiyotlar bilan ishlashga o'rgatishning metodik asoslarini takomillashtirishni taqozo etadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Maktabgacha yoshdagi bolalarni badiiy asarlar bilan tanishtirishga doir ilmiy izlanishlar jahon miqyosidagi yirik ilmiy markazlar va oliy ta'lim muassasalarida, jumladan, Kaliforniya san'at instituti (AQSh), Chikago san'at instituti maktabi (AQSh), Marburg universiteti (Germaniya), Seyka universiteti (Yaponiya), Koreya Milliy san'at universiteti (Janubiy Koreya), Qozon Federal universiteti (Rossiya), Namangan davlat universitetida (O'zbekiston)da olib borilmoqda.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni badiiy asarlar bilan tanishtirish bo'yicha jahonda qator ilmiy tadqiqot ishlari olib borilib, quyidagi ilmiy natijalar olingan: maktabgacha ta'lim tashkilotlarida xilma-xil faoliyat turlari ("Notice, Respond and Engage" – "xabar ber, javob ber, ishtirok et"); ko'nikmalarni rivojlantirish ("Develop Skills"– "ko'nikmalarni rivojlantir"); o'z tajribasini yaratish va ifoda etishga ("Create, Develop, and Express" – "yarat, rivojlantir, aks ettir") asoslangan badiiy ta'lim standarti ishlab chiqilgan (Kaliforniya san'at instituti); maktabgacha yoshdagi bolalarning badiiy matn va rasmlar ustida ishlashga doir ijodiy faoliyatini tashkil etish texnologiyalari takomillashtirilgan (Chikago san'at instituti maktabi); ilk yoshdan bolalarni dizayn fikrlash va badiiy tafakkur yuritishga o'rgatishning didaktik modellari ishlab chiqilgan (Marburg universiteti); badiiy asarlarni mustaqil sahnalashtirish bo'yicha ijodiy faoliyatni tashkil etish orqali bolalarni milliy ruhda tarbiyalashning pedagogik mexanizmlari takomillashtirilgan (Seyka

universiteti); badiiy asarlar vositasida bolalarda ijodiy fikrlashni shakllantirish va kitobga hurmat hissini tarbiyalashning samarali shakllari ishlab chiqilgan (Koreya Milliy san'at universiteti); "O'lkashunoslik markazi" tarbiyachilari uchun bolalarning badiiy asarlarga qiziqtirish bo'yicha mobil metodik guruhlar faoliyatini tashkil etish texnologiyasi takomillashtirilgan (Qozon Federal universiteti); nutq o'stirish va maktabgacha ta'limda ifodali o'qish metodikasini takomillashtirishning didaktik ta'minoti ishlab chiqilgan (Namangan davlat universiteti).

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur maqolada muammoga doir me'yoriy-huquqiy hujjatlar, pedagogik-psixologik va metodik adabiyotlarni o'rganish, tizimli-struktur tahlil, kuzatish, suhbat, maxsus pedagogik-psixologik metodikalar, tajriba-sinov, matematik-statistik usullaridan foydalanilgan.

TAHLILLAR VA NATIJALAR

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarni badiiy adabiyot bilan tanishtirish jarayoni maktab ta'limi mazmuni bilan optimallashtirilgan holda olib borilishi maqsadga muvofiqdir. Chunki bolalarda badiiy adabiyot bilan tanishish orqali maktabda o'qitiladigan o'quv fanlarini o'zlashtirish uchun kerakli nutqiy zaxira shakllantiriladi. Ular atrofdagilar bilan muloqotga tayyor bo'ladilar. Bundan tashqari o'z fikrini asoslashga va nutqiy jozibador tarzda yetkazishga o'rganadilar. Sanab o'tilgan ko'nikmalarga erishish uchun badiiy adabiyot va nutq o'stirish mashg'ulotlari interfaol usullar va texnologiyalar asosida tashkil etilishi kerak. Har qanday mashg'ulotda kitobning mohiyati va bola shaxsining shakllanishiga ijtimoiy-madaniy ta'sirini pedagog anglamog'i lozim.

Ma'lumki, kitob bolani insoniy tuyg'ular, quvonch va iztiroblar, munosabatlar, motivlar, fikrlar, harakatlar, xarakterlar olami bilan tanishtiradi. Eng muhimi, insonga nazar solish, uni ko'rish va tushunish, o'zida insoniylikni tarbiyalashga o'rgatadi. Kitob insoniy va ma'naviy qadriyatlarini ochib beradi, bolalarni aqliy, axloqiy va estetik tarbiyalashning kuchli, samarali vositasi bo'lib xizmat qiladi, bolaning nutqini rivojlantirish va boyitishda ulkan ta'sir ko'rsatadi. She'riy obrazlarda badiiy adabiyot bolaga jamiyat va tabiat hayotini, inson tuyg'ulari va munosabatlari olamini ochib, tushuntirib beradi. U his-tuyg'ularni boyitadi, tasavvurni rivojlantiradi va bolaga o'zbek adabiy tilining ajoyib namunalarini beradi.

Kitobga bo'lgan muhabbat bolaga o'z-o'zidan "kelmaydi". Kattalarning faol yordami kerak: pedagoglar, kitobxon bolalar va ota-onalar. Kitobda bolani asarni sevishtirishga o'rgatish bo'yicha tayyor ko'rsatmalar berilmagan.

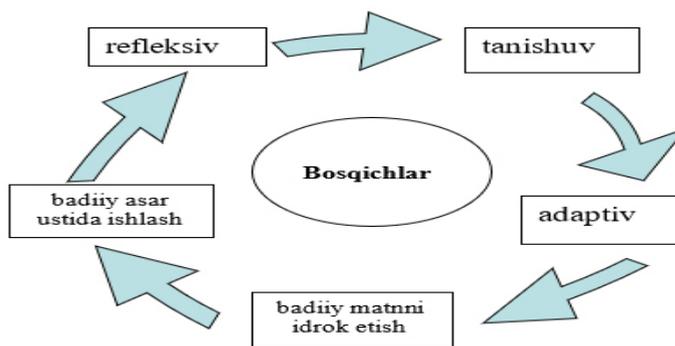
Maktabgacha yoshdagi bolaning o'ziga xos xususiyati shundaki, u o'qiy olmaydi. Ularda o'qishning o'rnini eshitish va ko'rish qoplaydi. Shu bilan birga, bolalar tinglash, rasmlarga qarash, eshitganlari haqida o'ylash, adabiy matnda nima sodir bo'layotganini boshdan kechirish kabi o'qish faoliyatining kichik shakllarida o'zini namoyon etadilar. Adabiy asarlarni tinglagan bola, uning ko'z oldida tasvirlangan voqealarni real ko'rmaydi. U o'z tajribasiga asoslanib, ularni taassurotlari yordamida aytib beradi. Badiiy adabiyot bilan tanishish, asar g'oyasi va qahramonlar harakatlarini anglash va farqlash maktabgacha ta'lim tashkilotida amalga oshiriladigan o'quv-pedagogik jarayon mahsulidir. Bunda tarbiyachi hal qiluvchi rol o'ynaydi. O'quv-pedagogik jarayonning samaradorligi mazkur badiiy asarlarni bola ongiga yetkazib berishdagi mahoratga ko'p jihatdan bog'liqdir. Tarbiyachi tomonidan mazkur faoliyatni qanday borishi avvaldan bashoratlanishiga, ta'limda sifat ko'rsatgichiga erishish kafolatlanadi.

Tadqiqot doirasida maktabgacha yoshdagi bolalarni badiiy asarlar bilan tanishti-

rish jarayonining uzviyligi va uzluksizligini ta'minlashda quyidagi bosqichlar asos qilib olindi (1-rasmga qarang).

Tanishuv bosqichi bevosita tarbiyachi bilan hamkorlikda olib boriluvchi bosqich hisoblanib, uning vazifasi o'rganiladigan asar bilan tanishtirishdan iboratdir. Bunda badiiy asar ifodali o'qish yordamida bolalarga yetkazib beriladi.

Adaptiv bosqich esa badiiy asar bilan tanishtirish jarayoniga bolalarning moslashishidir. Psixologik adabiyotlar tahliligiga ko'ra, adaptatsiya (lotincha adaptatio – moslanmoq, sozlanmoq) – tabiat yoki jamiyat hayotida, bolaning ma'naviy-ruhiy olamida kechadigan o'ziga xos jarayon bo'lib, biron-bir muhit yoki sharoitga, yangilikka moslashuvni anglatadi. Bola badiiy asar bilan tanishish jarayoniga moslashishi samarali kechishi guruhda yaratilgan badiiy-ijodiy muhitga ko'p jihatdan bog'liqdir. Badiiy-ijodiy muhit orqali asar mazmuni va undagi qahramonlarning ruhiy, ma'naviy holatini tezroq anglaydilar. Shu ma'noda har bir tarbiyachi MTTda har bir guruhning yosh xususiyatlariga mos muhitni yaratishi maqsadga muvofiqdir.

1-rasm. MTTda badiiy asarlar bilan tanishtirish bosqichlari

Badiiy matni idrok etish esa tanishtirilayotgan badiiy asarning asosiy mazmuni, ahamiyatini, asar qahramonlarining xususiyatlari, holatlarini bolalar tomonidan idrok etilishini xarakterlovchi bosqichdir.

Refleksiya bosqichi – bu badiiy asar mazmunini tushunish, anglash orqali bola uning mazmunini takrorlaydi, o'z faoliyatida aks ettiradi, kundalik hayotda duch keladigan real voqealarga solishtiradi, o'z harakatlari va holatlarini tahlil qiladi. O'z xarakteridagi xislatlarni tan olishi, baholashi va o'zi tomonidan nazorat qilinishiga erishish ham mazkur bosqichning muhim xususiyatlarini anglatadi.

Bola rasmlari ifodalarda va katta-katta harflarda o'zlashtirilgan ma'no orqali qahramonlarga nisbatan hissiy munosabatda bo'lishi, tasvirlangan voqealarni ko'rish va ularni boshidan kechirishi kerak. Kitobga mehr hissi shakllangan bolalar o'zlari eshitgan yoki ko'rgan narsalarining mazmunini osongina anglay oladilar. Bola o'z tasavvurida har qanday syujetni modellashtiradi, xursand yoki xafagarchiligini yuz ifodasida aks ettira oladi, shaxsiy fikrlarini bildirib, eshitgan asar bo'yicha yorqin tasavvurlarga ega bo'la oladi. Natijada u o'zini voqealar ishtirokchisidek his qiladi. Bolalikda tanishilgan kitob, kattalar o'qigan kitobdan ko'ra kuchliroq taassurot qoldiradi. Kattalarning vazifasi bolaga kitobdagi g'ayrioddiy narsalarni, tanishishga chorlaydigan zavqni ochib berish-

dir. Bundan tashqari bolani kitobga jalb qilish uchun, avvalo, adabiyotni o'zi sevishi, undan san'at asari sifatida zavqlanishi, o'z his-tuyg'ularini, kechinmalarini bolalarga yetkaza olishi kerak.

Badiiy asarlar qahramonlariga hamdard bo'lgan bolalar atrofda odamlarning kayfiyatini seza boshlaydilar. Ularda insoniy tuyg'ular uyg'ona boshlaydi. Ijtimoiy-madaniy munosabatlarda ishtirok etish, mehr-oqibat, adolatsizlikka qarshi norozilik ko'rsatish qobiliyati tarkib topadi.

Badiiy asarlar bilan tanishtirish nafaqat tarbiyachi tomonidan, balki bolalarning oila a'zolari tomonidan ham tashkil etiladi. Ota-onalarning badiiy asarlarni o'qishga qiziqishlari, farzandlari uchun kitob tanlab, xarid qilishlari boladagi ishtiyiqni uyg'otishda asosiy o'rin tutadi. Uyda va bolalar bog'chasida bolani badiiy adabiyot bilan tanishtirishning yagona tamoyili bola uchun jarayonni tabiiy, uning hayotining zarur qismiga aylantirishdir. Badiiy adabiyot bolalarning aqliy, axloqiy va estetik rivojlanishiga, ularning majoziy, grammatik jihatdan to'g'ri nutqini shakllantirishga katta ta'sir ko'rsatadi.

Hech kimga sir emaski, zamonaviy jamiyatda bolani kitobxonlikka qiziqtirish muammosi ko'proq e'tiborni talab qilmoqda. Ma'lumki, bugungi kun bolalari ko'proq vaqtini televizor va kompyuter ko'rishga sarflamoqda. Butun dunyoda an'anaviy kitobga bo'lgan qiziqish asta-sekin so'nib bormoqda. Bosma nashrlar ikkinchi darajali bo'lib, elektron kitoblarni o'qish uchun qurilmalarga ustuvorlik berilmoqda. U yoki bu asarni o'qish uchun bugungi kunda kutubxonaga yugurish shart emas – kitobni Internetda topish mumkin. Shuni inobatga olgan holda, bolalarni axborot manbasini to'g'ri tanlashga yo'naltirish, shuningdek, yosh avlod o'rtasida kitobxonlik nufuzi va “mutolaa qiluvchi shaxs” mavqeyini oshirish pedagog va ota-onalarning vazifalari hisoblanadi.

Bolalar bog'chasida bolalarga badiiy adabiyot bilan tanishtirish mashg'ulotining maqsad va vazifalari qanday? Bu savolga maktabgacha ta'lim davlat standarti va unga asoslangan “Ilk qadam” davlat o'quv dasturidan javob topish joiz. Mazkur hujjatlarda mashg'ulotning 2 ta yo'nalishi mujassam tarzda talqin etiladi:

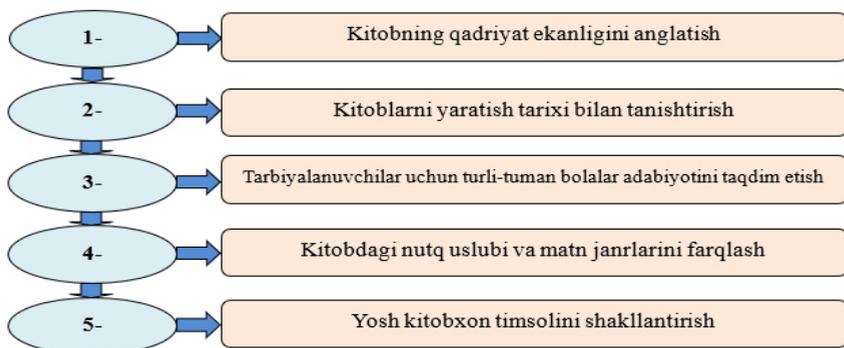
“Nutqni rivojlantirish” va “Badiiy adabiyot”

Nutqni rivojlantirish o'z mazmunida bolalarning nutqiy ko'nikmalarini rivojlantirishni ko'zda tutadi. “Badiiy adabiyot” nutqiy ko'nikmalar negizida kitobxonlik madaniyatini shakllantirishni ko'zda tutadi. Dasturda mashg'ulot “Badiiy adabiyot va nutqni rivojlantirish” deb nomlanadi. Mashg'ulot orqali bolalar adabiyoti bilan tanishtirish va matnlarni tinglab tushunishga, tovushli analitik-sintetik faoliyatni shakllantirish ishlari amalga oshiriladi. Bundan tashqari mazkur mashg'ulotda badiiy adabiyot va folklor turlari haqida elementar g'oyalar shakllantiriladi va san'at asarlari qahramonlariga hamdardlikni rag'batlantirish, bolalarning mustaqil ijodiy faoliyatini amalga oshirish (tasviriy, konstruktiv-namunali, musiqiy va boshqalar) kabi pedagogik jarayonlar olib boriladi.

Shunday qilib, maktabgacha yoshdagi bolalarni maktabgacha ta'limning davlat ta'lim standartiga muvofiq bolalar bog'chasida kitob madaniyati, bolalar adabiyoti bilan tanishtirish bolalar nutqini rivojlantirish vositasi bo'lib, bu bolalarning faol so'z boyligini boyitish, izchil dialog va monologga tayyorlaydi, nutq va nutqiy ifodalash ko'nikmalari rivojlantiriladi. Shundan kelib chiqqan holda, bolalar adabiyoti va nutq o'stirish masalalari bo'yicha eng mahoratli pedagog va motivator sifatida tarbiyachi faoliyat yuritishi talab etiladi. Tarbiyachi bolalarni kitobga qiziqтира oladigan, bolalar adabiyoti bo'yicha pedagogik jihatdan yuqori darajada ifodali o'qish qobiliyatiga ega bo'lishi kerak. U nafaqat bolalarni kitob bilan tanishtirish, ularda o'qish jarayoniga qiziqish uyg'otadi, asar mazmunini chuqur anglashga undaydi. Tarbiyachi oilaviy kitobxonlikni rivojlantirishda

maslahatchi vazifasini ham bajaradi. Eng muhim vazifasi sifatida maktabgacha ta'lim tashkilotlarida badiiy matn va rasmlar (illyustratsiyalar) bilan ishlash texnologiyasini bilishi va o'rinni qo'llashi hisoblanadi. Agarda tarbiyachi mos texnologiyani qo'llasa va vaziyatga qarab boyitsa, bolalarga kitobning qadriyat ekanligini anglatishi, kitoblarni yaratish tarixi bilan tanishtirishi, turli-tuman bolalar adabiyotini taqdim etishi, nutq uslubi va matn janrlarini farqlashga o'rgatishi, o'qish madaniyatini shakllantirishida kutilgan natijalar kafolatlanadi.

Tadqiqot doirasida oilalar va maktabgacha ta'lim tashkilotlarida badiiy adabiyot bilan tanishtirishning samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi "Bolalik va ilhom" mualliflik dasturi ishlab chiqildi. Dasturdan foydalanish bo'yicha oilalarga metodik tavsiyalar berildi. Oilalarda farzandni adabiyot bilan tanishtirishni erta yoshdan boshlash kerakligi ta'kidlandi. Tadqiqot doirasida ishlab chiqilgan "Bolalik va ilhom" mualliflik dasturi asosan bolalarni badiiy asarlar bilan tanishtirishga yaqindan yordam beruvchi bir qator innovatsion texnologiyalar bilan boyitilgandir (2-rasm).

2-rasm. Badiiy adabiyot bilan tanishtirish texnologiyasi bosqichlari

Xususan, badiiy adabiyot bilan tanishtirish texnologiyasi asosida badiiy asar mazmuni anglash va nutq, muloqot, o'qish va yozish ko'nikmalarini shakllantirishga doir bosqichlarni ajratishga muvaffaq bo'lindi.

Ushbu bosqichlardan shu jihat ma'lum bo'ldiki, har bir guruhlar uchun tavsiya etilayotgan mazkur texnologiya bosqichlari tarbiyalanuvchilarni badiiy asarlar bilan yaqindan tanishish imkonini berish bilan birga qadriyatli yondashuv tamoyillariga asoslanganligini yorqin isbotdir. Chunki har bir kitob o'z kitobxon qalbiga chinakam kirib bora olgandagina u qadriyarga aylana oladi. Kitobning qadriyat ekanligini anglagan kitobxon esa uning mashaqqatli uzoq mehnat jarayonida tayyor bo'lganligini ongli ravishda egallaydi. Har bir tanishtirilayotgan badiiy asarlar tarbiyalanuvchilarni adabiy ta'lim muhitiga kirib borishini ta'minlaydi. Tarbiyalanuvchi tomonidan turli-tuman bolalar adabiyotini taqdim etilishi ularning dunyoqarashini boyitib borish bilan bigra emotsional, irodaviy va intellektual qobiliyatlarini shakllantirib boradi.

XULOSALAR

Maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilarini kognitiv, axloqiy va estetik jihatdan tarbiyalash maqsadida joriy etilgan "Mantiqiy fikrlashni o'rganamiz", "Aqlli bolajon", "Bobomning ertaklari", "O'zbek xalq ertaklari" hamda boshqa bir qator badiiy adabiyot namunalari animatsiyali, tasvirli elektron ko'rinishda taqdim etilishi tarbiyachi va tarbiyalanuvchilar uchun bir qator qulayliklarni yaratadi.

Badiiy asarlar bolaning atrof-muhitga bo'lgan to'g'ri munosabatni shakllantirishga yordam beradi, real hayot omillarini umumlashtiradi, hayotni, insoniy his-tuyg'ular va munosabatlar dunyosini bilishga yordam beradi. U bolaning tafakkuri va tasavvurini rivojlantiradi, his-tuyg'ularini boyitadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning badiiy asarlarga ijobiy munosabatini, badiiy didini, kitoblar dunyosida xayolan harakat qilish qobiliyatini rivojlantirishda pedagogning metodik faoliyati, ya'ni bolalar yoshi va individual jihatlari inobatga olingan usul va vositalardan foydalanishi muhim omillardandir. Bolalarni badiiy asarlar bilan tanishtirishda og'zaki, ko'rgazmali va amaliy metodlardan samarali foydalanish tavsiya etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Xodjajev B.X. Umumiy pedagogika. Pedagogika ta'lim sohasi bakalavriat ta'lim yo'nalishlari uchun darslik "Sano-standart" nashriyoti - Toshkent.: 2017. 416-b.

2. Maxmudova D.M. Maktabgacha yoshdagi bolalarni ertaklar vositasida kitobxonlikka tayyorlashning pedagogik mexanizmlari. "Zamonaviy dunyoda pedagogika va psixologiya" nomli ilmiy, masofaviy, onlayn konferensiya. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7214533>.

3. Флерина Е. А. Изобразительное творчество детей дошкольного возраста. М.,Гос. уч. пед. изд-во Минпроса РСФСР, 1956.-е. 160.

4. Grosheva I.V. va boshqalar. O'yin orqali ta'lim olish. Metodik qo'llanma. - Toshkent, 2020.

5. Abduraximova D.A. Xalq og'zaki ijodi namunalari vositasida maktabgacha yoshdagi bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash tizimini takomillashtirish. Avtoref. p.f.d.(DSc). -T.:2020. -74 b.

6. Водовозова Е.Н. Умственное и нравственное воспитание детей от первого проявления сознания до школьного возраста. СПб.,1901.-с. 319-322.

7. Выготский Л.С. Психология развития человека. — М.: Изд-во Смысл; Эксмо, 2005. — 1136 с.

8. Рубинштейн, С. Л. Основы общей психологии – Издательство: Питер, 2002 г., 720 стр.

9. Теплов Б. М. Проблемы индивидуальных различий. — М., 1961. (2-е изд. 1965) 140 стр.

10. И.Белинский В.Г., Чернышевский Н., Добролюбов Н.А. О детской литературе. М., Просвещение, - с. 8.

Xushmatova Nilufar Axatovna
Qashqadaryo viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga
o'rgatish milliy markazi katta o'qituvchisi
Qashqadaryo, O'zbekiston

PROFESSIONAL TA'LIM JARAYONIDA TALABALARNING KOMPETENSIYAVIY YONDASHUVI

Annotatsiya. Mazkur maqolada bo'lajak mutaxassislarni kompetensiyaviy yondashuv asosida kasbiy madaniyatini rivojlantirishda asosiy tushunchalarning mazmun va mohiyati yoritilgan.

Kalit so'zlar: professional ta'lim, kompetensiya, kompetentlik, madaniyat, kasb, kasbiy madaniyat, kasbiy faoliyat, o'quv topshiriq, kasbiy kompetentlik.

Хушматова Нилуфар Ахатовна
Старший преподаватель
Кашкадарья, Узбекистан

КОМПЕТЕНТНОСТНЫЙ ПОДХОД СТУДЕНТОВ В ПРОЦЕССЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация. В данной статье раскрывается содержание и сущность основных понятий в развитии профессиональной культуры будущих специалистов на основе компетентного подхода.

Ключевые слова: профессиональное образование, компетентность, компетенция, культура, профессия, профессиональная культура, профессиональная деятельность, учебная задача, профессиональная компетентность.

Xushmatova Nilufar Axatovna
Senior Lecturer QVPYMO'MM
Uzbekistan

COMPETENT APPROACH OF STUDENTS IN THE PROCESS OF PROFESSIONAL EDUCATION

Abstract. This article reveals the content and essence of the basic concepts in the development of the professional culture of future specialists based on a competencybased approach.

Key words: professional education, competence, culture, profession, professional culture, professional activity, educational task, professional competence.

Kompetensiyaviy yondashuv mohiyatan ta'lim jarayoniga oid, hanuzgacha o'z yechimini topmagan bir qator muammolarni kasb ta'limi nazariyasi va amaliyoti uchun ahamiyatli bo'lgan texnologiyalar yordamida yechishga qaratilgan harakatni ifodalaydi. Shu jihatdan kompetensiyaviy yondashuv o'zida zamonaviy ta'limda yuz berayotgan innovatsion jarayonlarni aks ettiradi. Ushbu yondashuv ko'pgina rivojlangan davlatlar

ta'lim standartining umumiy konsepsiyasiga mos keladi. Binobarin, ta'lim mazmunini yangilash, uning sifatini nazorat qilish kompetensiyaviy yondashuv tizimiga o'tish bilan bevosita bog'liq.

Kompetentli yondashuv kasbiy ta'lim muassasalarida mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirish omili hisoblangan ta'lim mazmunini loyihalashning asosiy qoidalardan biridir. Ushbu yondashuv ta'lim jarayonining yaxlit holda ta'lim oluvchiga qaratilganini ko'zda tutadi. Kompetentli yondashuvi ta'lim sifatini baholash uchun ham juda muhim hisoblanadi, chunki ta'lim oluvchi tomonidan erishiladigan asosiy ta'limiy natija – kompetentlik hisoblanadi, uning asosiy ko'rsatkichlari esa, bir tomondan, ta'lim standartlarining me'yoriy talablariga muvofiqligi, ikkinchi tomondan, shaxsning va turli ijtimoiy guruhlarining ehtiyojlariga mosligidir.

Mazkur yondashuvda ta'lim jarayoniga emas, balki uning natijasiga, ta'limda o'qituvchi rolining o'zgarishi va shu bilan ta'limni tashkil etish, natijasini baholash metodlarining o'zgarishga e'tibor qaratiladi. Bundan tashqari, kompetensiyaviy yondashuv ta'limning amaliy yo'nalganligini kuchaytirishni nazarda tutadi. Egallangan bilimlarning ahamiyatini nazarda tutgan holda, ulardan amalda foydalanishga ko'proq urg'u beriladi.

Kompetensiyaviy yondashuv asosida kollej o'quvchilarining kasbiy madaniyatini rivojlantirishga yo'naltirilgan tadqiqotni olib borishda "madaniyat" hamda "kasbiy madaniyat" tushunchalarining pedagogik talqini ham o'rganildi. "Madaniyat" tushunchasi, uning nazariy talqini ham bir guruh tadqiqotchilarning e'tiborini o'ziga jalb etgan. Yarim asrdan ko'proq vaqt davomida "madaniyat" tushunchasi tayanch atama sifatida pedagogika, psixologiya, sotsiologiya va madaniyatshunoslik yo'nalishlarida tadqiq etib kelinayotganligiga qaramay, hanuzgacha uning yagona izohi bo'yicha bir to'xtamga kelinmagan.

Ijtimoiy iqtisodiy, madaniy o'zgarishlar, kishilik munosabatlarining izchil rivojlanishi, doimiy o'zgarib borishi natijasida kasb yoki hunar turlari shakllanadi. Yangi kasb yoki hunar turining shakllanishi o'z navbatida u bo'yicha faoliyat yurituvchi mutaxassisga ega bo'lish ehtiyojini yuzaga keltiradi. Mavjud ehtiyoj mutaxassisni tayyorlash mazmuni hamda mexanizmini yaratishni taqozo etadi. U yoki bu turdagi kasb yoki hunar bo'yicha mutaxassis tayyorlashga yo'naltirilgan ta'lim tizimining shakllanishi shu tarzda kechadi. Mutaxassisning kasbiy faoliyatga tayyorligi u tomonidan tegishli ta'lim dasturi talablarining o'zlashtirilishi, kasbiy bilim, kasbiy ahamiyatli sifatlariga egaligi, yakuniy davlat attestatsiyasi natijasi asosida belgilanadi.

Dastlab "kompetensiya" va "kompetentlik" tushunchalari nazariy jihatdan tahlil qilindi. Ishning muammosining xarakteridan kelib chiqqan holda, "kompetensiya" tushunchasini shunday ta'riflash mumkin: professional ta'lim talabalariga tegishli ta'lim dasturlari bo'yicha bilim, ko'nikma, malaka, ish tajribasini zarur darajada o'zlashtirishi asosida kasbiy faoliyat vazifalarini samarali bajara olish qobiliyati; ushbu qobiliyat negizida bitiruvchi tomonidan erishishi kutilayotgan, shuningdek, tegishli mezonlarga muvofiq baholanadigan yutuqlari.

"Kompetensiya o'z bilimlarini tinmay boyitib borishni, yangi axborotlarni o'rganishni, shu kun va davr talablarini his etishni, yangi bilimlarni izlab topish mahoratini, ularni qayta ishlashni hamda o'z amaliy faoliyatida qo'llashni talab qiladi. Kompetensiya egasi bo'lgan mutaxassis muammolarni echishda o'zi o'zlashtirib olgan, aynan shu sharoitga mos metod va yo'llardan foydalanishni yaxshi bilishi, hozirgi vaziyatga munosib bo'lgan metodlarni tanlab olib qo'llashi, to'g'ri kelmaydiganlarini rad etishi, masalaga tanqidiy ko'z bilan qarashi kabi ko'nikmalarga ega bo'ladi"

"Kompetensiya" tushunchasini yanada aniq va ravshan ta'riflash mumkin. Ammo

bu ish “kompetentlik” tushunchasining mohiyati tushunib olingandan so‘ng amalga oshiriladi. N.A.Qo‘ysinov shaxs qiyofasida yoritiladigan kompetentlikning tarkibiy asoslari bo‘lgan kompetensiyalarni uch asosiy guruhga ajratadi. Ya‘ni: o‘z-o‘ziga, shaxs sifatida, hayot faoliyati subyekti sifatida munosabatda bo‘ladigan kompetensiyalar; insonning boshqa odamlar bilan o‘zaro munosabatlariga taalluqli kompetensiyalar; insonning barcha turdagi va shakldagi faoliyatiga taalluqli kompetensiyalar .

Tadqiqotchilarning ta‘kidlashlaricha, kasbiy kompetentlikning tuzilmasi uch tarkibiy qism: mazmuniy, motivatsion va ijro etish (amalga oshirish)dan iborat. Yuqorida bildirilgan fikrlarga tayanib, kasbiy kompetentlik va uning nazariy tavsifi yuzasidan muayyan xulosaga kelish mumkin. Ya‘ni kasbiy kompetentlik – insonning ijtimoiy mehnat tizimidagi maxsus faoliyatini tavsiflovchi, baholovchi sifat bo‘lib, u quyidagilarni o‘z ichiga oladi: bajariladigan vazifalar va muammolar mohiyatini chuqur tushunish; tegishli sohada mavjud tajribani yaxshi bilish, uni yaxshi o‘zlashtirish; aniq joyda va aniq vaqtda tegishli vosita va harakat usullarini tanlay olish; erishiladigan natija uchun javobgarlik hissi; xatolardan xulosa chiqarish va maqsadga erishish jarayoniga tuzatishlar kiritish.

“Kompetensiya”, “kasbiy kompetentlik” tushunchalari “malaka” tushunchasi bilan chambarchas bog‘liqdir. Binobarin, shaxsga “malakali” degan atamani qo‘llaganda, uning mehnat funksiyalarini bajarishga tayyorligi nazarda tutiladi. Malakaviy xususiyatlar mutaxassisning ishlab chiqarish talablariga mos keluvchi kasbiy sifatlarini belgilaydi. Shuning uchun kasbiy kompetentli mutaxassis (mazkur o‘rinda tadqiqotda bitiruvchi) ushbu talabga javob berishi kerak.

Bayon qilingan fikr-mulohazalar o‘z navbatida “kompetensiyaviy yondashuv” tushunchasining mohiyatini yoritishga imkon beradi. Lug‘aviy jihatdan “yondashuv” tushunchasi “muayyan bir ishga ma‘lum nuqtayi nazardan qaramoq” ma‘nosini anglatadi. Tadqiqot obyektidan kelib chiqqan holda “kompetensiyaviy yondashuv” tushunchasi “kasbiy faoliyatga kompetensiyaviy nuqtayi nazardan qarash” degan mazmunni ifodalaydi. Bu o‘z navbatida “kompetensiya”, “kompetentlik” tushunchalarini ham pedagogik tavsifidan xabar bo‘lish lozimligini anglatadi.

R.A. Abuxayirovning e‘tiroficha, madaniyat inson hayot faoliyatini har tomonlama tavsiflaydi va shuning uchun u xilma-xil shaklda namoyon bo‘lishi mumkin. “Pedagogik atamalar lug‘ati”da esa tushuncha “jamiyat hamda inson ijodiy kuch va qobiliyatlari tarixiy taraqqiyotining muayyan darajasi” sifatida e‘tirof qilinadi. Darhaqiqat, ushbu tushuncha faoliyat natijasini, uning muayyan darajasini, shaxs tomonidan tashkil etiladigan kundalik, badiiy yoki kasbiy faoliyat mahsuli sifatida namoyon bo‘ladi.

“Kasbiy madaniyat” tushunchasi “shaxsning umumiy madaniyati” tushunchasi bilan birgalikda qarab o‘tiladigan yana bir yangi ma‘no kasb etganiga hali ko‘p vaqt bo‘lganicha yo‘q. Shaxsning umumiy madaniyati etnik, umumta‘lim, diniy va boshqa bilimlarni o‘z ichiga qamrab oladi, jamiyatning har bir a‘zosi qaysi kasbiy faoliyat bilan mashg‘ul bo‘lishidan qat‘i nazar ularni albatta egallashi va hayotiy faoliyatida ularga tayanishi zarur. Bunday holda, kasbiy madaniyat shunday bilimlar, ko‘nikmalar va malakalar majmuidan iborat bo‘ladiki, ular asosida har bir aniq mehnat mutaxassis o‘z kasbining ustasiga aylanadi va jahon standartlari talablari asosida ishlay oladi.

Shuni ham qayd etish joizki, shaxsning umumiy va kasbiy madaniyati bir-biriga juda mos kelavermasligi, deylik, kasbiy madaniyatni yuksak darajada egallagan mutaxassisning umumiy madaniyati siz kutgan darajada bo‘lmasligi, ya‘ni past bo‘lishi mumkin. Biroq madaniyatli inson garchand diplomga ega bo‘lmasa-da, ta‘lim-tarbiyasiz, ma‘rifatsiz bo‘lishi mumkin emas. Demak, kasbiy madaniyat kasbiy faoliyatga doir bilim,

ko'nikma, malakalarni o'zlashtirish natijasida orttirilgan tajriba, kasbiy kompetentlik esa ushbu tajribadan kasbiy faoliyat jarayonida foydalanishdir.

Yuqorida bayon etilgan fikrlarga tayangan holda kompetensiyaviy yondashuv asosida kollej o'quvchilarining kasbiy madaniyatini rivojlantirish muammosining kognitiv mohiyatini yoritishga xizmat qiladigan asosiy tayanch tushunchalarni pedagogik nuqtayi nazardan izohlash mumkin.

Talabalarning kasbiy madaniyatini rivojlantirish – tegishli ta'lim muassasasi o'quvchilarining yuqori darajada intellektual, psixologik, fiziologik, ma'naviy-axloqiy yetuk bo'lishlarini ta'minlash, ularda kasbiy faoliyatga ijobiy munosabatni shakllantirish, kasbiy kompetentlik sifatlariga ega bo'lishlariga erishish maqsadida tashkil etiladigan pedagogik jarayon.

Kompetensiyaviy yondashuv asosida talabalarning kasbiy madaniyatini rivojlantirish – talabalarning kasbiy kompetentlik sifatlarini tarbiyalash, kasbiy faoliyatga ijobiy munosabatni qaror toptirishning ustuvorligi asosida ularning yuqori darajada intellektual, psixologik, fiziologik, ma'naviy-axloqiy yetuk bo'lishlarini ta'minlashga yo'naltirilgan pedagogik jarayon. Mazkur jarayonning samarali tashkil etishishi uning tashkiliy, metodik va amaliy jihatdan to'g'ri, oqilona uyushtirilishiga bog'liq.

Shunday qilib, zamonaviy sharoitda mutaxassislarining kompetentlik sifatlariga ega bo'lishi ijtimoiy-pedagogik zaruriyat sifatida kun tartibiga qo'yilmoqda. Kuchli raqobatga asoslangan bozor munosabatlari ham mutaxassisning unga nisbatan bardoshli bo'lishini taqozo etadi. Kompetentlik sifatlariga ega bo'lgan mutaxassisgina kuchli raqobatga bardosh bera oladi. Shu sababli tadqiqot davrida kompetensiyaviy yondashish asosida kollej o'quvchilarining kasbiy madaniyatini rivojlantirish maqsadga muvofiq deb topildi. Kompetensiyaviy yondashuv o'z mohiyatiga ko'ra talabalarda bozor iqtisodiyoti sharoitida umumiy kasbiy tayyorgarlik va qobiliyatni rivojlantirish bilan birga ular tomonidan kasbiy bilim, ko'nikma, malaka hamda texnologiyalarni samarali o'zlashtirishni nazarda tutadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Муслимов Н.А. Касб таълими ўқитувчиларини касбий шакллантиришнинг назарий-методик асослари: пед.фан.докт. ...дис. – Т.: 2007. – 130-131-б.
2. Қўйсинов О.А. Компетентли ёндашув асосида бўлажак ўқитувчиларнинг касбий-педагогик ижодкорлигини ривожлантириш технологиялари: пед.фанл. бўйича докт. (DSc) ... дис. – Т.: 2019. – 25-б.
3. Маркова А.К. Психология профессионализма // <http://www.plib.ru/pedagogika/markova-psihologiya-professionalizma/index.html>.
4. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Е – М // Иккинчи жилд. 5 жилдли. Таҳр. ҳайъати: Э.Бегматов ва бошқ.
5. Имомов М. Професионал таълим муассасалари ўқувчиларининг касбий маданиятини компетенциявий ёндашув асосида ривожлантириш методикасини такомиллаштириш: пед.фанл. бўйича PhD ... дисс. – Тошкент: 2021. – 34-35-б.
6. Абухайилов Р.А. Меҳнат таълими ўқитувчисининг касбий педагогик маданияти: пед.фан. бўйича фалсафа доктори диссертацияси.

Usmonova Dilobar Elmurodovna
Katta o'qituvchi
QVPYMO'MM

PEDAGOGIK KONFLIKTLARNI BARTARAF ETISHDA PEDAGOGIK HAMKORLIK

Annotatsiya. Mazkur maqolada ta'lim-tarbiya jarayonida pedagogik konfliktlarning yuzaga kelishi sabablari va uni bartaraf etish uchun pedagogik hamkorlikdan foydalanishning mazmun va mohiyati yoritilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim-tarbiya, pedagogik konflikt, pedagogik hamkorlik, pedagogik jarayon, o'qituvchi va o'quvchi

Усмонова Дилобар Эльмуродовна
Старший преподаватель
QVPYMO'MM

УСТРАНЕНИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ КОНФЛИКТОВ ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО

Аннотация. В данной статье описаны причины возникновения педагогических конфликтов в процессе обучения, а также содержание и сущность использования педагогического сотрудничества для их устранения.

Ключевые слова: образование, педагогический конфликт, педагогическое сотрудничество, педагогический процесс, учитель и ученик.

Usmonova Dilobar Elmurodovna
Senior Lecturer
QVPYMO'MM

ELIMINATING PEDAGOGICAL CONFLICTS PEDAGOGICAL COOPERATION

Abstract. This article describes the causes of pedagogical conflicts in the process of education and the content and essence of using pedagogical cooperation to eliminate them.

Key words: education, pedagogical conflict, pedagogical cooperation, pedagogical process, teacher and student

Pedagogik konfliktologiya nazariyasi bilan shug'ullanuvchi mutaxassislar ta'lim jarayonini insonparvarlashtirilgan, shaxsga yo'naltirilgan modeli sifatida baholaydilar. Chunki pedagogik konfliktga asoslangan pedagogik jarayonning maqsadi o'quvchilarning individual-psixologik xususiyatlarini hisobga olgan hola ularning erkinliklari va huquqlarini hurmat qilish asosida ta'lim-tarbiyaviy ta'sir ko'rsatishni nazarda tutadi.

Ta'lim-tarbiya jarayonida pedagogik konfliktlarning yuzaga kelish turlari. Ta'lim-tarbiya jarayonida pedagogik konfliktlarning yuzaga kelishida: o'qituvchi-sinf jamoasi, o'qituvchi-kichik guruh, o'qituvchi katta guruh, o'qituvchi-o'quvchi, o'quvchi-o'quvchi, kichik guruh, kichik guruh-sinf kabi turlarida namoyon bo'ladi.

Pedagogik konfliktologiya fanini o'qitish texnologiyalaridan samarali foydalanishning o'ziga xos pedagogik-psixologik va uslubiy asoslari yaratilmoqda. Ular: DTS va ularga

muvofiq darajada o'zlashtirilishi talab qilinadigan yangi bilimlar hajmi asosida o'quv mashg'uloti ishtirokchilarning hamkorlikda ishlashlari uchun shart-sharoit belgilash va ulardan foydalanish imkoniyatlari, o'quv reja, o'quv dastur, o'quv materiallari, dars mavzusi, o'quv jarayoni modeli, texnologik xaritasi, dars ishlanmasi va h.k. hamkorlik muhitiga kirishadigan o'quvchilarning psixologik, yosh xususiyatlari va o'zlashtirish imkoniyatlarini hisobga olish, mashg'ulotlarda har bir o'quvchi uchun qulay, erkin, hissiy ko'tarinkilik muhitini yaratish, erkin muloqotni sifatli uyushtirishda dars mavzusi, mazmuni, qo'llanilayotgan tushunchalar, atamalar, ta'riflar, formulalar va boshqalarning o'quvchilar uchun tushunarli, qiziqarli bo'lishini ta'minlash, mashg'ulot uchun zarur didaktik, kognitiv, vizual vositalarni oldindan tayyorlash, muloqot usullari hamda zamonaviy axborot texnologiyalaridan samarali foydalanishni tashkil qilish.

Ta'kidlash kerakki, o'qituvchi hamda o'quvchilar orasidagi hamkorlik - ta'lim jarayonining asosini tashkil qilishi lozim. Pedagogik konfliktlar yechimini topishga asoslangan pedagogik jarayonning tarkibiy qismlari sifatida quyidagilarni ko'rsatish mumkin: ta'lim jarayonida qo'llaniladigan innovatsion usullar, insonparvarlikka asoslangan demokratik yondashuvlar, o'zaro ishchan muloqotga asoslangan dialog muhiti, ishchan pedagogik muhit.

Pedagogik konfliktlar yechimini topishda quyidagi interaktiv usullardan foydalanish muhim ahamiyatga ega, ya'ni o'quvchilarga axborotlarni jadal tarzda taqdim qilish, muammoli vaziyatlarni vujudga keltirish, izlanuvchanlikka asoslangan ijodiy muhit yaratish, samarali foydalanish, o'quvchilarni turli didaktik o'yinlarga jalb qilish singari. Pedagogik konfliktlar yechimini ta'minlashning maqsadli yo'nalishlari mavjud bo'lib, bular: pedagogik talabdan pedagogik bevosita va bilvosita muomala, muloqot va munosabatga o'tish o'quvchilarga erkin, hissiy, insoniy va shaxsiy yondashuv asosida ta'lim berish: o'zaro hamjihatlik, tushunish, anglash, qabul qilish, hamdardlik, ko'maklashish, ijobiy his-tuyg'ularni ifodalash muhitini ta'minlash.

Pedagogik konfliktlar yechimini topishga asoslangan ta'lim jarayoni o'ziga xos jihatlarga ega. Bularni quyida sanab o'tamiz:

1. O'quvchilarni faollashtiruvchi, rivojlantiruvchi didaktik majmualarga ega bo'lish. Mavjud didaktik majmualardan o'quv-biluv jarayonida keng foydalaniladi. Ushbu majmualar bilan ishlash o'quvchilarga quvonch bag'shlashi, ularda hayotiy ko'nikma va malakalarni shakllantirishga xizmat qilishi, o'quvchilarga o'quv materiallaridan erkin tanlov asosida foydalanish imkoniyatining berilishi, o'quv materiallari o'quvchilarning ehtiyojlari, izlanishlari, xohishlariga mos kelishi, o'quvchilarga har bir darsda yangi bilimlar bilan uchrashish imkoniyatini berishi, o'quv materiallari yordamida o'quvchilarning dunyoqarashi va tasavvurlari kengayishi, o'quv materiallari tarkibiga ta'limiy o'yinlarning singdirilishi, o'quv materialdan o'quvchilar ma'naviyatini yuksaltirishi, ularni mustaqil va tanqidiy fikr yuritishga o'rgatishi lozim.

2. O'quvchilar shaxsiga nisbatan insoniy yondashuvni ta'minlash. Bunda o'quvchilar bilan demokratik munosabatlarni o'rnatish shaxslararo do'stona munosabatlarni o'rnatishning muhim tamoyili bo'lib, bunday munosabat o'quv-biluv jarayoni samaradorligini ta'minlaydi. Buning zamirida har bir o'quvchini mustaqil shaxs sifatida tan olish, ularning huquqlarini hurmat qilish, his-tuyg'ularini tushunish, ularning qarorlarini e'tirof etish va unga ishonish, o'quvchilarning erkinliklari ta'minlanishi, a'lochilar bilan past o'zlashtiruvchi o'quvchilarning huquqlarini tenglashtirish, ularning bir-biriga ko'makdosh bo'lishini ta'minlash imkoniyati vujudga kelishi lozim.

3. Insonparvarlikka asoslangan hamjihatlik muhitini qaror toptirish. Pedagogik

konfliktlar yechimini topish o'quv-biluv jarayonida insonparvarlikka asoslangan pedagogik muhitni qaror toptirish ham alohida ahamiyatga ega. Insonparvarlik demokratik jamoaviy hamkorlik jarayonida o'quvchilarda mustahkam bilim, ko'nikma va malakalarni hosil qilish, ularga nisbatan muruvvatli, mehr-muhabbat va sadoqatli bo'lish, ularni ezgu ishlarga ruhlantirish, hamkorlik, o'zaro muomala va muloqotda pedagogik mahorat ko'rsatish, o'quvchilar orasida ijobiy muhitni qaror toptirish, ularning kamchiliklariga nisbatan bag'rikenglik bilan bardoshli munosabatda bo'lish lozim.

Demokratik munosabatda bo'lish maqsadga muvofiqdir. O'qituvchi hamda o'quvchilar orasidagi demokratik munosabatlar quyidagilarni ta'minlash imkonini beradi:

1. O'quvchi va o'qituvchi orasidagi munosabatlarni barqarorlashtirish.
2. Darsda hamjihatlikka asoslangan ijobiy muhitni vujudga keltirish.
3. O'quvchilarda erkin tanlov va o'z fikrini himoya qilish ko'nikmasini shakllantirish.
4. Pedagogik jarayonda o'qituvchi va o'quvchilar orasida o'zaro tenglikka asoslangan munosabatlarni qaror toptirish kabilar.

Pedagogik jihatdan o'z faoliyatini tashkil etish o'qituvchining o'z ichki imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishga layoqatligidir. Bu uning faoliyatiga insoniy mazmun beradi. Ichki imkoniyatlarni ro'yobga chiqarish muayyan tashabbuskorlikni talab qiladi. Ong tarkibining istiqboldagi faoliyatga ko'rsatadigan ta'sirini belgilash g'oyasi mustaqil bilim olish tajribasining shakllanishida pedagogikaga hamkorlik nazariyasiga oid tadqiqotlar orqali kirib kelgan. Bu o'z faoliyatini hamkorlik asosida amalga oshirish sohasidagi yondashuvga tayangan. Bu jarayonda o'qituvchi yangi sifat ko'rsatkichiga ega bo'lgan bilimlarni o'zlashtirishga ko'maklashadi.

Insoniy nuqtayi nazardan shaxsning o'z faoliyatini tashkil etishi pedagogik konfliktlar yechimini topishga oid asosiy tushunchalarni anglash imkonini beradi. Pedagogik konfliktologiya fani uyg'unlashgan didaktik jarayonlarni tahlil qilish va o'z faoliyatini tashkil qilish metodlarini izchil tatbiq etishga yo'naltirilgandir. Bu o'ta murakkab, ochiq, nomuntazam rivojlanuvchi tizim bo'lib, uning o'ziga xos jihati o'z faoliyatini mustaqil tashkil etishida namoyon bo'ladir. Mazkur tizimning ichki imkoniyati o'zida yangi sifatga ega bo'lgan hayot uchun zarur kelishuv jarayonini namoyon qilishidir.

Pedagogika fanida bunday tizimni shaxs ongini shakllantirishga yo'naltirilgan didaktik jarayon sifatida baholash mumkin. Unda amalga oshadigan ichki o'zgarishlar shaxs ongi strukturasi faoliyatini ta'minlaydi. Bu o'z navbatida, ta'lim-tarbiya sifatiga ta'sir ko'rsatadi. O'quvchi ongida yangicha, kuchliroq tarkibning vujudga kelishi uning yordamida bilimlar, axborotlar va tajribalarning o'zlashtirilishi bir qator shart-sharoitlarga amal qilishni taqozo qiladi:

1. Eski tizimlar inqiroz holatida bo'lib, tanqidiy holatni boshidan kechirishi, bunday vaziyatda eski tizim yangi vaziyatlarning talablariga bardosh bera olmaydi. Ta'lim tizimida bugungi kunda ham an'anaviy o'qitish jarayoni ustuvor o'rin egallab, shaxsga yo'naltirilgan hamkorlikka asoslangan ta'lim tizimiga o'z o'rnini bo'shatib bera olma-yapti.
2. Mazkur tizimda mavjud bo'lgan yangi sifatlar vujudga kelishining asosiy manbai unda joylashtirilgan ichki holatlardir. O'z faoliyatini mustaqil tarzda tashkil etish mexanizmini harakatga keltirish tashqi manbalar yordamida amalga oshirilishi lozim.
3. Tadrijiy taraqqiyot jarayonida yangi struktura va uni yo'naltiruvchi bo'shliqlar tasodifiy tarzda mustaqil yashashi, muayyan barqarorlikka erishish imkonini berishi kerak.
4. Ta'lim tizimida yangi sifatning shakllanishi hamkorlik tamoyillari va shartlari yordamida aniqlanishi lozim. Bu shuni anglatadiki, o'qituvchi hamda o'quvchilar orasidagi aniq hamkorlik ta'lim-tarbiyada birgalikda ijod qilishga asoslangan holda amalga

oshishi mumkin.

Bu jarayonda ularning mustaqil rivojlanishi va o'z faoliyatini tashkil etishi uchun tashqi oziqlantiruvchi vositalar vujudga keltiriladi. Bu amaliy tajribalar va xulq-atvorni shakllantirishga xizmat qiladigan dastlabki metodlar va usullar yordamidagina emas, balki pedagogik hamkorlik yordamida amalga oshiriladi.

Bugungi kunda ta'lim tizimida vujudga kelgan vaziyatni hamkorlik atamasi yordamida ifodalash mumkin. U eski strukturani buzishga xizmat qiladigan tanqidiy nuqtayi nazarga ega. Shu asosda mazkur tizimning yangi sifat bosqichiga ko'tarilishiga ishonch vujudga keladi. Uning ishonchli tarzda taraqqiy etishi o'ta murakkablik shakldagi yangicha rivojlanish imkoniyatiga egaligidadir. U nomuntazamlilik, ko'p variantlilik xususiyatiga ega bo'lib, bu jarayonda tizimning bir holatdan ikkinchi holatga o'tishini bashorat qilish mumkin emas. Chunki bu tizim o'zaro barqarorlik va tenglik xarakteriga ega emas, mazkur tizim ijodiy faoliyat ko'rsatish uchun ochiq hisoblanadi. Pedagogik ijodkorlik – o'qituvchiga xos xususiyat bo'lishi kerak. Uning o'ziga xos xususiyatlari yaxlit tarzda tarixiy, milliy, tabiiy, axloqiy omillarga bog'liq bo'lib, ijodkorlik o'zbek xalqining milliy xususiyati sifatida e'tirof etiladi. Ta'lim tarbiya o'quvchilarga ijtimoiy tajribani taqdim etish va xulq-atvor me'yorlarini tarkib toptirish jarayoni sifatida alohida qimmatga ega. Rivojlanish o'quvchilarda zarur sifatlarni shakllantiruvchi jarayon sifatida o'qituvchining monologik ta'siri natijasi hisoblanadi.

Yangi sifatlar - o'qituvchining ta'lim-tarbiya jarayonida mohiyatini yangicha tushunish ko'nikmasidir. Ta'lim-tarbiyaviy qadriyatlarni tushunish, o'qitish va rivojlantirish, davlat manfaatlarini, o'quvchi shaxsining qiziqishlari, imkoniyatlari, shaxsiyati, fikrlari va tafakkuri, tajribasidan kelib chiqqan holda amalga oshiriladi. Pedagogikaning asosiy g'oyalarini yangicha tushunish unga ko'proq shaxsiy mazmun-mohiyat berish, o'quvchilar bilan ular uchun tushunarli va qulay bo'lgan holatlarda ko'proq hamkorlik qilishga asoslanadi.

O'quvchi ongi ko'plab vazifalarni bajarib pedagogik hamkorlik doirasida uning tarkibiy qismi sifatida namoyon bo'ladi. Ular orasida eng muhimi obyektiv borliqni aks ettirish vazifasidir. Bu vazifaning kiritilishi pedagogik faoliyatni tashkil etishni cheklash uni o'quvchilarning imkoniyatlariga moslashtirishga asos bo'ladi. Pedagogik hamkorlik uchun inson ongiga bo'lgan nuqtayi nazarning o'zgarishi subyektga bo'lgani kabi funksional, quvvatni saqlash jihatidan muhim ahamiyatga ega. Shunga ko'ra, o'quvchi ongi nafaqat vazifa, balki mazmunga ega bo'lgan tizim sifatida faoliyat, atrof-muhitga nisbatan shaxsiy, qadriyatli munosabatlar, o'quv va xulq-atvor ko'rsatkichlari sifatida namoyon bo'ladi. Shuning uchun ham, ongning rivojlanganligi haqida fikr yuritish imkoniyati vujudga keladi.

Shaxsning sifatлари haqida nafaqat paydo bo'lgan vazifalar yig'indisi, balki uning namoyon bo'lish sifatлари haqida ham gapirish mumkin. Shakllantiruvchi yondashuv ta'lim-tarbiya jarayonini o'quvchi shaxsiga har tomonlama ta'sir ko'rsatish imkoniyati, ya'ni siyosiy, davlat nuqtayi nazaridan, iqtisodiy ta'sir ko'rsatish imkoniyati sifatida ham talqin qilishni taqozo qilmoqda. Bu alohida shaxsning manfaatlaridan yuqori bo'lgan qiziqishlar sifatida namoyon boiadi. Shu bilan birga, bunday ta'lim-tarbiyaning mavjud yo'nalishi, ongli faoliyat asoslari va xulq-atvor tajribasini shakllantirish o'zida ijobiy quvvatni mujassamlashtiradi. Bu, o'z navbatida, o'quvchi shaxsining istiqboldagi taraqqiyoti uchun boshlang'ch nuqta hisoblanadi.

Ta'lim oldida turgan ijtimoiy buyurtma shundan iboratki, o'quv-tarbiya jarayonida o'quvchilarning ijrochilik ko'nikmalarini shakllantirish bilan cheklanmaslik kerak. Vazi-

faning murakkabligi shundaki, ta'lim-tarbiya o'quvchilarda xulq-atvorning shaxsiy, ichki asoslarini shakllantirishi lozim. Bu amalda o'quvchining shaxsiy sifatlarini namoyon qilish imkonini berishi zarur. O'quvchining shaxsiy sifatleri - bu har bir kishida o'ziga xos tarzda hosil boladigan, uning umumiy qadriyatlarga bo'lgan munosabatini namoyon qiladigan, shaxsiy ahamiyatga ega bo'lgan sifatlaridir. Ular madaniyatlilik, ijodkorlik, erkinlik, mustaqillik, tanlov imkoniyatiga egalik, fidoiylilik, baynalmilallik, shaxsiy yaratuvchilik, bunyodkorlik, o'ziga xoslik, fuqarolik jamiyatiga mansublik, xaqqo'ylik, intizomlilik, hamjihatlilik, hamdardlik kabilar.

O'quvchining shaxsiy sifatleri unga xos bo'lgan ongli faoliyatning mazmun-mohiyati va darajasini belgilaydi. Shaxsiy tuzilmalar - bu o'quvchi ongining qadriyatlarga asoslangan tarkiblashgan mazmunidir. U o'quvchining hamkorlikdagi faoliyati va xulq-atvori orqali namoyon boiadi. Uning hamkorlikdagi muayyan faoliyatga ongli moslashishini ta'minlaydi. Mazkur faoliyat o'quvchini yo'naltiradi, boshqaradi, uning fikrlash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Uning qadriyatlar va madaniyatga bo'lgan munosabatini aniqlaydi. Shu bilan birga, o'quvchining bilimlari, tajribalari, hayotiy va kasbiy maqsadlarini ham ifodalaydi. O'quvchi o'z ongining faoliyati yordamidagina o'zining shaxslik sifatlarini namoyon qiladi. U o'zining shaxsiy fikrini ifodalash, xatti-harakatlarini boshqarish, o'z faoliyatini hamkorlik asosida tashkil etish, qabul qilingan talablarni astoydil bajarish va o'z faoliyatini shu talablarni amalga oshirishga sarflash o'quvchilar o'quv faoliyatining tarkibiy qismidir.

O'quvchining ongi uning atrof-muhitga bo'lgan munosabatini yo'naltiradi va nazorat qiladi. Bu jarayonda o'quvchi ongi haqiqatdan ham tashqi ta'sirlarni aks ettiradi va bu ta'sirlarga muayyan darajada javob qaytaradi. Ushbu hodisaning pedagogik mohiyati shundaki, u nafaqat ta'sir ko'rsatish, balki o'quvchi ongining mohiyatini ham ifodalaydi. Mazkur nazorat qiluvchi birlikning harakati qanchalik kuchli bo'lsa, ongning ma'naviy-axloqiy shakllanishi shunchalik yuqori bo'ladi. Ongning vaziyatlarni mustaqil tarzda nazorat qilish layoqati shaxsiy tuzilmalarning mujassamlashgan ko'rsatkichlarini vujudga keltiradi. Jumladan, tanqidiylik shaxsning o'zidan tashqarida va o'z vujudida o'zgarishlar va mantiqiy holatlarga baho berishi, mavjud tartibga nisbatan norozilik va shubhaning vujudga kelishi, qayta fikrlash jarayonlariga yo'naltirish va ularga tanqidiy baho berishni anglatadi.

Qat'iy tanqidiy nuqtayi nazar quyidagilardan iborat:

- o'z qarashlari, fikrlari, qadriyatli yo'nalishlarini o'ta ahamiyati (va boshqalar)da deb hisoblamasdan, balki tajribada ifodalangan fikrlar va qadriyatlarining tarkibiy qismi sifatida baholash ko'nikmasi;

- o'zining shaxsiy tashabbusiga ko'ra o'z g'oyalari sinab ko'rish va unga zid tarzda ilgari surilgan g'oyalardan himoya qila olish ko'nikmasi;

- muayyan salbiy hodisalarda ijobiy holatlarni topa olish ko'nikmasi;

- noto'g'ri va mayda tanqidlardan qochish ko'nikmasi;

- baribir, bizda hammasi yaxshi, degan aqidadan uzoqlashish ko'nikmasi;

- muayyan vaziyatlarda o'zini obyektiv baholay olish, salbiy omillar ta'siridan saqlanish ko'nikmasi;

- tarixiy tajribalarni tahlil qila olish, o'z ko'lamidan tashqariga chiqish, fikrlash, o'rganish, tahlil qilish;

- konstruksiyalash, o'zligiga sodiq qolish, o'z-o'ziga haqqoniy munosabatda bo'lish; voqealarning yashirin sabablarini aniqlay olish, o'xshatish, tenglashtirish, tahlil qilish, ularning asoslarini aniqlash, ijtimoiy, shaxsiy qadriyatlar, noaniq holatlarga nisbatan

yondashuvlarni namoyon qilish.

Bunday shaxsiy sifatlarni tarkib toptirish maqsadida o'quvchilar orasida hamkorlik muhitini vujudga keltirish ularda ijobiy sifatlarni shakllantirishga xizmat qiladi. O'quvchilarda ijodiy faoliyatni shakllantirish uchun qulay sharoit vujudga keltirilsa, ta'lim o'z oldiga qo'ygan maqsadga erishadi. Yangicha pedagogik tafakkur bilan bog'liq tarzda, o'z faoliyatini mustaqil tarzda tashkil etishga yo'naltirilgan pedagogik jarayonning asosiy tizimi, uning maqsadi, mazmuni, shaxsiy-qadriyatli mohiyat kasb etib, texnologik asosga ega boiadi. Hamkorlikka yo'naltirish asosida o'z-o'zini boshqarish tizimini tarkib toptiradi. Bu esa, pedagogik hamkorlikning umumiy hamda xususiy tamoyillari va yo'naltiruvchi sharoitlariga bog'liq. Pedagogik hamkorlikning dastlabki tamoyili insoniylik xarakteriga ega bo'lgan shaxsiy bilishga asoslangan onglikdir. Shunga ko'ra, hamkorlikka asoslangan ta'lim jarayoni uni tahlil etishda tadqiqotchilardan yangicha fikrlashni talab qiladi. O'qituvchilar va o'quvchilar ham ta'lim jarayonining faol subyektlariga aylanadilar. Buning uchun ta'lim-tarbiya jarayoni kuzatish maydoniga aylanishi lozim. Buning natijasida nazariy bilimlar va amaliy tajribalar o'qituvchidan o'quvchiga o'tkazilmasdan, mantiqiy tafakkurga tayangan holda o'zaro muloqot asosida bir-birlariga taqdim etiladi va o'zlashtiriladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. 2017-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasining «Xalq bilan muloqot va inson manfaatlari vili»da amalga oshirishga oid Davlat dasturi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947- son Farmoni.

2. Mirziyoyev Sh. M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik - har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2016-yil yakunlari va 2017-yil istiqbollariga bag'ishlangan majlisidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti nutqi. // «Xalq so'zi» gazetasi, 2017, 16-yanvar, № 11.

3. Mirziyoyev Sh. M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. - «O'zbekiston», 2017.

4. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017-vil, 6-son, 70-modda.

5. Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustuvorligi - inson manfaatlarini ta'minlash taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. - «O'zbekiston», 2017.

6. Toshkent Davlat iqtisodiyot universitetida «Ustoz-shogird» tizimi to'g'risidagi NIZOM. Ma'naviy-ma'rifiy ishlar va ijtimoiy himoya Kengashining 2005-yil 21-yanvar majlisi qarori bilan tasdiqlangan (2004-yil 25-avgust 87-02-1279-sonli modernomasi).

7. Abduqodirov A.A., Astanova F.A., Abduqodirova F.A. «Casestudy» uslubi: nazariya, amaliyot va tajriba. - T.: «Tafakkur qanoti», 2012.- 134 b. 8. Axmedova M.T.

Yuldashev Sodiq Norchayevich
Qarshi davlat universiteti dotsenti

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA ANALITIK TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI

Annotatsiya. Maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida analitik tafakkurni rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: analitik faoliyat, komponent, muammoli vaziyat, refleksiya, divergent.

Юлдашев Содик Норчаевич
Доцент Каршинского государственного университета

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ РАЗВИТИЯ АНАЛИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Аннотация. В статье рассматриваются педагогические условия развития аналитического мышления у учащихся младших классов.

Ключевые слова: аналитическая деятельность, компонент, проблемная ситуация, рефлексия, дивергент.

Yuldashev Sodiq Norchayevich
Assistant professor
Karshi State University

PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR THE DEVELOPMENT OF ANALYTICAL THINKING IN PRIMARY CLASS STUDENTS

Abstract. The article discusses the pedagogical conditions for the development of analytical thinking among primary school students.

Key words: analytical activity, component, problem situation, reflection, divergent.

Bugungi kunda yangilanish nafaqat bilimlarni o'zlashtirishga, balki ushbu o'zlashtirish usullariga, tasvirlar va fikrlash uslublariga, rasmiyatchilikni yengishga yo'naltirilgan ta'lim mazmuni va usullarini qurishning ekstensiv usulidan intensiv uslubigacha, bilim, insonning bilim kuchlari va ijodiy salohiyatini rivojlantirish, uning ma'naviy axloqiy sohasigacha kirib bormoqda.

Boshlang'ich ta'lim jarayonida analitik faoliyatni rivojlantirish asosida o'quvchi o'zining qobiliyatini baholash, yutuqlarini tahlil etish, shuningdek, fanga doir kompetentlik

darajasini oshirishga ta'sir ko'rsatadigan ta'lim natijalarini prognozlash imkoniyatiga ega bo'ladi. Boshlang'ich ta'lim jarayonida o'quvchilarni analitik tafakkurini rivojlantirishning taklif etilayotgan modeli o'z tarkibiga amaliy komponentlarni aks ettiradi.

O'quvchilarda analitik tafakkurni rivojlantirish zaruratini anglasa, tahlilga maqsadli kirishish, vazifalarni aniq belgilay olish, adabiy materialdan samarali foydalana olish kabi layoqatlarni shakllantirishni nazarda tutadi. Shuningdek, o'quvchilarda hissiy-estetik, emotsional-intellekt, baholash-aksiologik qobiliyatni rivojlantirishga ahamiyat qaratiladi.

Maqsadli komponent "bir butunlikdan iborat topshiriqning unsur va qismlari hamda bularning o'zaro munosabatlariga doir qonuniyatlarni topish, bir butunlikni o'zicha anglash mazmuni va vazifani o'ziga xosligi to'g'risidagi ilk tasavvur matniy va mantiqiy asoslar bilan isbotlash, oddiy taassurotdan ilmiy konsepsiya darajasiga ko'tarish, natijalarini tizimli yo'sinda umumlashtirish" layoqatlarini shakllantirishni nazarda tutadi. Bu esa ta'lim tamoyillari, analitik tafakkurni rivojlantirish bosqichlari hamda mezon darajalarini o'z ichiga oladi.

Faoliyatli komponent o'quvchilarda "kashf" etish, badiiy, hayotiy, ilmiy, falsafiy xulosalar yasash, tafakkuriy yuksalish, amaliy ko'nikmalar hosil qilish layoqatlarini shakllantirishni nazarda tutadi.

Ma'lumki, insondagi boshqa intellektual sifatlar singari analitik tafakkur ham o'z-o'zidan shakllanib qolmaydi. U tizimli amalga oshirilgan aqliy tadbirlar tufayli yuzaga chiqadi. Boshlang'ich ta'limda analitik tafakkurning analitik o'qishdan boshlanishi maqsadga muvofiq bo'ladi. Shuning uchun ham o'quvchilarga tahliliy o'qishni o'rgatish diqqat markazidagi didaktik tadbir sanalishi kerak.

Analitik o'qishning muhim ta'limiy vazifasi o'quvchilarda kommunikativ va tahliliy kompetentligining muhim belgisi bo'lmish badiiy asar qatlamlarida mavjud har qanday axborot turini topib, tahlil qila bilish ko'nikmasini shakllantirishdan iboratdir. Har bir kompetensiya tarkibida uni bilish va qo'llay olish ko'nikmasi ham mavjud bo'ladi.

Analitik o'qish jarayonida o'quvchilarda nafaqat tahlil, balki talqin (interpretatsion) kompetensiyasi ham shakllantirilishi kerak. Talqin kompetensiyasi o'quvchidagi fanlararo va oldindan shakllangan bilimlarni, badiiy tasvir vositalari haqidagi tushunchani, turli etnoslar ruhiyatiga doir tushunchalarga ega ekanlikni o'z ichiga oladi. Bu bilimlardan tashqari, interpretatsion kompetensiya o'quvchidan topshiriqdagi ko'rinib turgan va yashirin mazmun talqini, mahalliy koloritning tasvirdagi o'ni, matnning mazmun hamda yo'nalishiga baho berish, voqea va personajlar tasviriga munosabat bildirish, badiiy hamda axloqiy qimmatini belgilash ko'nikmasiga egalikni ham talab qiladi.

Analitik tafakkurni rivojlantirish o'quvchiga matnda aks etgan axborotni imkon boricha to'la va aniq tushunish hamda unga tanqidiy yondashishda namoyon bo'ladigan analitik tafakkur qilishni o'rgatishga qaratilgan bo'ladi. Shuningdek, o'quvchilarning analitik tafakkurini rivojlantirishda quyidagi tamoyillarga amal qilish maqsadga muvofiq.

Uzviylik tamoyili - o'quv maqsadlariga erishish imkoniyatini ta'minlash uchun o'quv rejasi va dasturlarni ishlab chiqishda tizimli yondashishni anglatadi; bunda fanlarning maqsadlariga ko'ra, o'quv rejadagi soatlar mosligi ta'minlanadi.

Texnologik tamoyili o'quvchilar tomonidan o'qitishning ko'zlangan natijalarga erishish kafolatini ta'minlovchi, o'qitish va bilimni o'zlashtirish jarayonini, tizimli modulli yondashuv asosida ro'yobga chiqarishni anglatadi, uning yordamida quyidagilar ta'minlanadi: maksimal aniqlashtirilgan o'quv maqsadlarni ishlab chiqish, ularni o'lchash va baholash mezonlarini tanlash; qo'yilgan o'quv maqsadlarga erishishga yo'naltirilgan o'quv jarayonini ishlab chiqish va aniq tasvirlash; o'quv maqsadlarini, butun o'quv

jarayonini o'qitish natijalariga kafolatli erishishga yo'naltirish; o'qitish natijalarini tezkor baholash va o'qitishga tuzatishlar kiritish; o'qitish natijalarini yakuniy baholash.

Muammoli tamoyil - muammoli vaziyatlar va mashg'ulotlarni amaliy yo'naltirilganligi bois o'quv materialini o'zlashtirish samaradorligini oshishga imkon beradi; mashg'ulotlar paytida gipoteza (faraz) qo'yiladi, uning asoslanganligi ko'rsatiladi va bu muammoning yechimi beriladi.

Motivatsiya (qiziqishni uyg'otish) tamoyili - ta'lim oluvchining o'quv-bilim olish faoliyatini rag'batlantirishdan iborat; tamoyilning vazifasi o'quv materialiga qiziqishni uyg'otish, bilim olishga rag'batlantirish, mashg'ulotlar paytida faol ijodiy fikrlashga da'vat etishdan iborat.

Faoliyatli tamoyil faoliyat mazmuniga muvofiq shakllanishini anglatadi; unga ko'ra modullar fan bo'yicha faoliyatli yondashuv yoki tizimli faoliyat yondashuvi asosida tuzilishi mumkin; modul ta'limi texnologiyasida fan bo'yicha faoliyat yondashuvida, mavzularni o'quv rejasi va dasturlar tahlili natijasida tuzishni taqozo etadi; tizimli faoliyat yondashuvida, faoliyat tahlili asosida shakllantiriladi.

Mutaxassislar odamlarda analitik tafakkur yuritish qobiliyatini quyidagi zakovatni o'stiruvchi mashg'ulotlar bilan muntazam shug'ullanish orqali qaror toptirish mumkinligini ta'kidlaydilar: detektiv, fantaziya, falsafiy kitoblar mutolaasi; mantiqiy jumboqlarni yechish; krossvord, skanvord, rebus kabi boshqotirmalar ustida ishlash; shaxmat o'yini bilash shug'ullanish; kundalik axborotlarni, voqea-hodisalarni tahlil qilib borish; har kuni yangi bir narsani bilib olishga intilish; turli intellektual bahs-munozaralarda qatnashish; atrof-olam haqida tafakkur yuritish; fikrlash xaritasini yaratish; fikr va xulosalarni yozib borish; fikr-xulosalarning muqobil variantlarini yaratish; muammoli vaziyatlarni modellashtirish va hal etish.

Bu kabi qiziqarli mashg'ulotlarni boshlang'ich ta'lim fanlar mazmuniga singdirish ijobiy natija beradi. Bunda fanlararo aloqadorlik, hamkorlik muhim rol o'ynaydi. O'quvchilarning analitik tafakkurini takomillashtirishga integrativ yondashilmas ekan, kutilgan natijaga erishish mushkul bo'lib qolaveradi.

O'quvchilarni analitik o'qish va analitik tafakkurga o'rgatishni zamonaviy interfaol usullardan foydalanish bilan uyg'unlashtirish kerak. Keyingi vaqtda ushbu atama tor va keng ma'nolarda qo'llanila boshladi. Tor ma'noda kompyuter dasturlari asosida foydalanuvchilar bilan dialog holatida ishlash ko'zda tutiladigan texnologiyalar tushuniladi. Keng ma'noda tushuniladigan interfaol usullar ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish maqsadida o'qituvchi, bir va bir necha kichik guruhlar a'zolarining o'zaro fikr almashishlariga erishish ko'zda tutib tashkil etilgan maxsus o'qitish texnologiyasini anglatadi. Ya'ni bunday yondashuvda o'qilayotgan matn boricha qabul qilinishi emas, balki o'quvchi yozuvchining sherigiga aylanib, undagi tasvirni o'zicha "rivojlantirib, davom ettirishi" ko'zda tutiladi. Biz bu borada "Analitik tafakkur rivojlantirish" nomli variativ dastur taklif etdik. Dastur 3 bosqichda amalga oshirib, natijada o'quvchilarda tahlil qilish ko'nikmasi rivojlanadi.

Dasturning dastlabki bosqichida analitik fikrlashning zarurati anglatiladi, o'quvchida motivatsiya uyg'otish, ko'rib chiqilayotgan mavzuning hayotiy zaruratini anglash maqsadida imitatsion o'yinlardan foydalaniladi.

O'yin o'quvchining ijobiy energiyasini oshiradi va bevosita va bilvosita munosabatlarni yangilaydi. O'quvchilar, umuman, har bir inson faoliyat jarayonida ko'proq o'yinlarga muhtoj. Doimiy talablar davomiyligi natijasida tartiblar zerikarli bo'lib qoladi, lekin bu ularning zarurligini yo'qotmaydi. Mazkur jarayonda muntazam o'yinlar, treninglar bilan

sayqallansa, maqsadga muvofiq hisoblanadi. Asosiysi, o'quvchining ruhiy va hissiy holati ko'tariladi.

Analitik fikrlashni rivojlantirish uchun o'yinlar mavjud. Shuningdek, o'yin hissiy intellektning klassik modeli doirasida kompetensiyalarning ijtimoiy sezgirlik guruhini rivojlantirish yoki baholashga yordam beradi.

Taklif etilgan o'yinlar orqali o'quvchilar:

- o'zlarining to'plangan bilimlarini ijtimoiy jihatdan maqbul tarzda chiqarish imkoniyatini topadi;

- eng tabiiy impulslardan biri bo'lgan tahliliy impulsni mos ravishda ko'rsatish imkoniyatini topadi;

- tajribaga ega bo'ladi;

- emotsional-hissiy munosabatlarni rivojlantirish imkoniyatini topadi;

- kundalik hayotdagi keskinliklarni bartaraf etish imkoniyatini topadi;

- ijtimoiy qoidalarni o'rganadi;

- bilimlarini boyitib borish, o'z ustida ishlash ko'nikmasini rivojlantirib boradi.

Dasturning ikkinchi bosqichida o'quvchilarga mavzular yuzasidan muammoli vazifalar taklif etiladi. Muammoli vazifalar orqali o'quvchilarda analitik tafakkur rivojlantirib boriladi.

Boshlang'ich sinflarda o'quvchilarning erkin mushohada yuritishlari uchun, avvalambor, motivatsiya bosqichining ahamiyati kattadir, unda yangi bilimlar, o'zi mustaqil tanlagan maqsad uchun intilish anchagina kuchli bo'ladi. Motivatsiya bosqichida faoliyatning bir nechta bilim beruvchi muhim turlari amalga oshiriladi. Birinchidan, kichik maktab yoshidagi o'quvchi mazkur mavzu to'g'risida bilganlarini tiklashda faol ishtirok etadi. Bu esa uni o'z bilimlarini tahlil qilishga va tez orada batafsil ko'rib chiqiladigan mavzu haqida o'ylashga majbur etadi.

O'quvchilar yangi bilimlarini oldin bilgan va tushunganlar kontekstida qabul qilsa, unda bilim o'zlashtirish darajasi yuqori bo'ladi. Agar axborot o'quvchiga oldingi bilimlar bilan bog'lanmasdan taqdim etilsa, u tez xotiradan yo'qoladi.

Ta'lim jarayoni - yangi bilimlarni avvaldan ma'lum bo'lgan axborot bilan bog'lash jarayoni ekan, boshlang'ich sinf o'quvchilarining yangi tasavvurlari ilgarigi bilimlari va tasavvurlari asosida kengayadi. O'quvchilarga ilgarigi bilim va tasavvurlarini sintez qilishga yordam berish didaktikada muhim ahamiyat kasb etadi.

Motivatsiya bosqichining ikkinchi maqsadi - o'rganilayotgan axborotni tezkorlik bilan idrok etishga qiziqishni kuchaytirishdan iboratdir, chunki ta'lim intilish talab etadigan intensiv faoliyatdir.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari yangi axborotni ongli, puxta tushunishlari va yangi ma'lumotga tanqidiy yondashishlari uchun ta'lim jarayonida faol qatnashishlari kerak. O'quvchi belgilangan maqsad asosida o'ylab, fikrlarini o'z so'zlari bilan ifodalash orqali faollashadi. Bilimlarni namoyish qilish (o'ziga va sherigiga) og'zaki yoki yozma nutq yordamida, faol fikrlash orqali sodir bo'ladi. Shunday qilib, o'quvchilarga yangi axborotni avval bilganlari bilan samarali bog'lashga imkoniyat yaratish, ularda tanqidiy fikrlashga o'rgatishga zamin tayyorlaydi.

Motivatsiya bosqichining uchinchi maqsadi - o'rganilayotgan mavzu bo'yicha o'quvchida oydinlashtirilgan maqsadni tushunishga zamin hozirlashdan iborat. Motivatsiya va maqsadning hosil bo'lishi o'quvchilarning faolligini yanada oshiradi.

Mustaqil ravishda tanlangan maqsadlar, tashqaridan majburiy kiritilgan maqsadlardan kuchliroq bo'ladi. Shaxsiy qiziqish xususiy maqsadni belgilaydi. Agar barqaror

qiziqish bo'lmasa, o'quv faoliyatining motivatsiyasi susayadi. Umuman olganda, o'quvchi o'z savollariga javob olishi orqali haqiqiy tushunishga erishadi. Kichik maktab yoshidagilar anglash fazasida yangi axborotni da'vat fazasida faollashtirilgan axborot bilan bog'langan holda qabul qilishadi.

Bu bosqichning asosiy funksiya (vazifa)si, birinchidan, motivatsiya bosqichida yaratilgan qiziqish va harakatlanish inersiyasini, faollikni qo'llab-quvvatlashdan iborat. Ikkinchi muhim vazifasi o'quvchilarda o'z tushunishini kuzatishga doir intilishlarini qo'llashdan iboratdir. Subyektning ichki jarayonlari va holatlarini o'zi tomonidan bilib borishi refleksiya (ba'zan meta-bilish) deb ataladi.

Refleksiya (lotincha "reflexio"- "mushohada qilish", "qaytadan o'ylash") falsafiy tushuncha bo'lib, u individ ongida sodir bo'layotgan o'zgarishlar haqida o'zining mulohaza yuritishini anglatadi. Demak, boshlang'ich sinf o'quvchilarining refleksiya jarayoni - bu subyektning faqatgina o'zini-o'zi tushunishi bo'libgina qolmay, balki u bolaning shaxsiy xususiyatlari, ta'sirga javob berishining ifodalanganligi va bilishga oid tasavvurlarning oydinlashtirilishi va boshqalar tomonidan tushunilishini ham anglatadi.

O'quvchilar bilim o'zlashtirishda yangi axborotni oldingi tasavvurlari bilan solishtiradilar, ongli ravishda yangilarni avval ma'lum bo'lganlari bilan bog'laydilar. Ularda yangi tushuncha sodir bo'lishi uchun oldindan egallangan bilimlar orasida "zanjirlar" hosil qilishga harakat qiladilar. O'zlashtirilgan bilimlarni idrok qilish hamda ularni mushohada qilish bosqichida bilimlar mustahkamlanadi va o'rganilayotgan masala bo'yicha oldingi fazalarga nisbatan to'laroq tasavvur shakllanadi. Bu boshlang'ich sinf o'quvchisining yangi g'oya va axborotlarni o'z so'zi bilan ifodalay olishida aks etadi.

O'zlashtirilgan bilimlarni idrok qilish hamda ularni mushohada qilish bosqichida bir nechta muhim maqsadlarga erishish rejalashtiriladi. Birinchi navbatda, o'quvchilar yangi fikr va axborotlarni o'z so'zlari bilan ifodalashga harakat qilib ko'rishlari kerak. Masalan, 4-sinf Tarbiya darsida "Bola huquqlari to'g'risida Konvensiya" mavzusini o'rganayotgan bolalar huquq, Konvensiya, modda, ijtimoiy ta'minot kabi so'zlarni o'z so'zlari bilan ifodalashga harakat qilishib, "huquq" - "davlat va hokimiyat tomonidan belgilanadigan qonun-qoidalar"; "Konvensiya" - "xalqaro shartnoma turlaridan biri"; "ijtimoiy ta'minot" - "bolaning jamiyatdagi davlat, hokimiyat, turli ijtimoiy tashkilotlar tomonidan moddiy va ma'naviy ta'minlanishi", degan fikrlarni bildirishadi. Demak, ta'lim natijalarining uzoq muddatga saqlanishi hamda tushunish darajasi turli subyektida har xil bo'lishini inobatga oladigan bo'lsak, boshlang'ich sinf o'quvchisi tushunganlarini o'z so'zi bilan ifodalab, qayta tuzganda shaxsiy anglangan kontekst yuzaga keladi.

O'zlashtirilgan bilimlarni idrok qilish hamda ularni mushohada qilish bosqichining ikkinchi maqsadi o'quvchilar o'rtasida fikrlar almashuvi hisoblanadi, bu ularga o'z so'z boyligini kengaytirishga hamda boshqa o'quvchilarning tasavvurlari bilan tanishishga imkon beradi.

O'zgaruvchan analitik tafakkur turli fikrlar rag'batlantiriladigan muhitda kuchayadi va o'quvchilar tomonidan ular hisobga olinib, ularning shaxsiy qarashlarini ifoda etishlariga imkoniyat yaratiladi.

Analitik fikrlash ko'nikmalarining shakllanishi o'quvchiga quyidagi imkoniyatlarni beradi:

- o'quvchilarning fikrlash jarayoni jadallashadi;
- o'quvchilar o'z oldilariga aniq maqsadlar qo'ya boshlaydilar hamda ushbu maqsadga erishish yo'llarini izlaydilar;
- o'quvchilar o'zaro bir-birlari bilan faol muloqotga kirishish ko'nikmasini egallay

boshlaydilar;

- o'quvchilarda bilim olish, yangi axborotlarni o'zlashtirishga bo'lgan qiziqishlar ortadi;
- o'quv-biluv jarayonida o'quvchilarda faollik ta'minlanadi;
- o'quvchilarda ular orasida vujudga kelgan rangba-rang fikrlarni tinglash va mushohada qilish ishtiyoqi kuchayadi;
- o'quvchilarda o'z fikrlarini dadil bayon qilish ehtiyoji vujudga keladi;
- o'quvchilar egallagan bilim va tushunchalarini qayta ishlash, ular yordamida fikr ifodalash imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari orasida tafakkur tushunchasi asosan majoziy ma'noga ega hisoblanadi. Ya'ni tarbiyaviy vazifani shakllantirish, avvalambor, og'zaki nizolar ko'rinishida emas, balki tug'iladigan konsepsiyalarning hissiy asosini ta'minlaydigan obyektiv va o'yin harakatlari shaklida amalga oshirilishi ham shaxsning analitik tafakkurini shakllantirishga samarali ta'sir ko'rsatadi. Bu ta'sirning kuchini aniqlashda ta'lim tizimiga davlat, jamiyat va shaxs nuqtayi nazaridan qarash shakllangan. Shunga ko'ra shaxsning har tomonlama rivojlanishini ta'minlashga xizmat qiladigan usullarni hisobga olish ta'lim tizimini rivojlantirish istiqbolini, strategik yo'nalishlarini belgilab olishga yordam beradi.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, boshlang'ich sinf o'quvchilarida analitik tafakkurni shakllantirishda quyidagi pedagogik-psixologik omillarni inobatga olish zarur:

- boshlang'ich ta'lim jarayoniga kiritilgan har bir ta'lim sohasi bo'yicha belgilanadigan ta'lim mazmuniga mos ravishda o'quv materialining tadrijiy tarzda berilishini ta'minlash;
- har bir ta'lim sohasi bo'yicha boshlang'ich sinf o'quvchilarida hosil bo'ladigan bilim, ko'nikma va malakalarning aniq darajalarini hamda ta'lim natijasini baholash mezoniga qo'yiladigan talablarni boshlang'ich ta'lim standartining asosiy parametrlari bo'yicha ishlab chiqish;
- individual-psixologik xususiyatlarini chuqur tahlil qilish va shu asosda didaktik topshiriqlardan optimal ravishda foydalanish;
- analitik tafakkurni shakllantirishga yo'naltirilgan didaktik ta'minotlarni tuzish va amalga tatbiq qilish;
- o'quvchilarda analitik tafakkurni rivojlanishida ruhiy operatsiyalar: analiz, sintez kabilarni tarkib toptirish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Nurullayeva Sh.U. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'quvchilari pedagogik tayyor-garligini modellashtirish nazariyasi va metodikasi. Pedagogika fanlari doktori (DSc) dissertatsiyasi avtoreferati. Qarshi. 2021. - 61 b.
2. Soatov A.J. Bo'lajak pedagog-psixologlarda psixologik maslahat berish ko'nikmalarini shakllantirish metodikasini takomillashtirish. Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) diss.ya avtoreferati. Qarshi.2021. -45 b
3. Yuldashev S.N. Boshlang'ich ta'lim ixtisosligi talabalarini kreativ yondashuv asosida texnologik ta'limga tayyorlash metodikasi. Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) diss.ya avtoreferati. Qarshi. 2021. -45 b

Shabdullayeva Lazokatxon Orifbekovna
“Umumiy pedagogika” kafedrası o‘qituvchisi
Andijon davlat universiteti
Andijon, O‘zbekiston

IMOM BUXORIY ASARLARI ASOSIDA O‘QUVCHI-YOSHLARDA MILLIY IFTIXOR TUYG‘ULARINI TARKIB TOPTIRISHNING RIVOJLANISH TENDENSIYALARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada o‘quvchi-yoshlarda milliy iftixor tuyg‘ularini tarkib toptirishning rivojlanish tendensiyalari o‘rganilgan, shuningdek, o‘quvchilar axloqiy sifatlarini shakllantirish va rivojlantirish jarayonlari ham ochib berilgan bo‘lib, ularda iftixor tuyg‘ularini shakllantirishda imom Al-Buxoriy asarlari nechog‘lik ahamiyatli ekangi haqida so‘z yuritilgan.

Kalit so‘zlar: iftixor, axloqiy sifatlar, tendensiya, rivojlanish, o‘quvchi shaxsi, hadis, muhad-dis, hidoyat.

Шабдуллаева Лазокатхан Орифбековна
Преподаватель кафедры «Общая педагогика»
Андижанский государственный университет
Андижан, Узбекистан

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ОБНАРУЖЕНИЯ ЧУВСТВА НАЦИОНАЛЬНОЙ ГОРДОСТИ У СТУДЕНТОВ И МОЛОДЕЖИ НА ОСНОВЕ ТРУДОВ ИМАМА БУХАРИ

Аннотация. В данной статье изучаются тенденции развития чувства национальной гордости у студентов, а также раскрываются процессы формирования и развития нравственных качеств студентов.

Ключевые слова: гордость, моральные качества, склонность, развитие, личность ученика, хадисы, мухаддисы, руководство.

Shabdullaeva Lazokatkhan Orifbekovna
Lecturer at the Department of General Pedagogy
Andijan State University
Andijan, Uzbekistan

DEVELOPMENT TRENDS OF DETECTING A SENSE OF NATIONAL PRIDE IN STUDENTS AND YOUTH BASED ON THE WORKS OF IMAM BUKHARI

Abstract. In this article, the development trends of the formation of the feelings of national pride in students are studied, as well as the processes of formation and development of moral qualities of students are revealed. It was discussed how important his works are.

Key words: pride, moral qualities, tendency, development, personality of the student, hadith, muhaddis, guidance.

Bugungi kunda har bir sohada bo'lgani kabi ta'lim tizimida ham ko'plab o'zgarishlar olib borilmoqda. Hozirgi davrda Im-fan rivoji xorijiy konferensiyalar va simpoziumlarda, xalqaro grantlardagi ilmiy loyihalarda, qo'shma dasturlar tuzishda, shuningdek, mustaqillik yillarida asos solingan va alohida yo'nalish sifatida rivojlanib borayotgan shaxsiy tashabbuslar, hamkorlik o'rnatish yo'llari orqali amalga oshirilmoqda. Ta'limda yangi yondashuvlarni ilgari suradigan konsepsiyalar, Davlat ta'lim standarti (DTSlari), o'quv dasturi, darsliklar, o'quv adabiyotlarining yangi avlodi yaratilib, maktab amaliyotida va oliy ta'lim muassasalarida joriy etilmoqda. Bunda o'quv jarayonini zamonaviy talablar asosida tashkil etish va kafolatlangan natijalarga erishish yo'llarini ko'rsatish muhim ahamiyatga ega.

Hozirgi kunda o'quvchi va talabaga nisbatan passiv obyekt emas, balki faol ishtirokchi sifatida qarash va har bir mashg'ulotni ana shunday yondashuv asosida tashkil etish bugungi ta'lim siyosatining muhim talablaridan biri hisoblanadi. Bunday vaziyatda talabalarning bilimni baholash masalasi ham o'ziga xos mazmun-mohiyat kasb etishi, shubhasiz. Ta'lim jarayoning ayni jihatiga bo'lgan e'tibor va izlanishlar natijasi o'laroq, yangi mexanizmlar ishlab chiqilib amaliyotga joriy qilindi. Rivojlangan davlatlar ta'lim tizimi va milliy ta'lim-tarbiya sohamiz tajribalarini umumlashtirish natijasida yaratilgan bu mexanizmning afzalliklari bugun har bir pedagog xodimning ish jarayonida yaqqol ko'zga tashlanib turibdi.

Vatanimiz mustaqil taraqqiyot yo'liga qadam qo'ygach, ko'hna tariximiz, milliy qadriyatlarimiz, madaniy merosimizga e'tibor kuchayib, ulug' ajdodlarimiz – o'lmas asarlar yaratib ketgan buyuk allomalarning hayoti va ijodini puxta o'rganish va ulardan keng xalq ommasini bahramand qilish bo'yicha salmoqli ishlar amalga oshirildi. Ushbu tarixiy jarayonda, ayniqsa, muborak dinimizga bo'lgan munosabatning bata-mom o'zgarganini alohida ta'kidlashimiz o'rindir. Azaldan umuminsoniy qadriyatlar, ma'naviyat va ma'rifatning mustahkam poydevori sanalgan diniy ilmlarga katta e'tibor berilayotgani, Qur'oni karim va payg'ambarimiz alayhissalomning muborak hadislari o'zbek tiliga tarjima qilinib, keng ko'lamda o'rganilayotgani va ularning ruhiy, ijtimoiy-madaniy hayotimizga tobora singib borayotgani fikrimizning dalilidir.

Islom dunyosining eng mashhur kishilardan biri buyuk muhaddis bobomiz Imom Buxoriydir. U kishini "Muhaddislar imomi" deydilar. Muhaddis - "hadis biluvchi, hadis aytuvchi" degani. Hadis esa payg'ambarimiz so'zlaridir. Hadislarni yig'ish payg'ambarimiz davrlaridan boshlangan. Lekin vaqt o'tishi bilan ularni saralash, ishonchlilarini ishonchsizlaridan ajratib olish murakkablashib qiyinlashib borgan. Hadisshunoslik degan fan hadislarning "sahih" (ishonchli)larini, "nosahih" (ishonchsiz)laridan ajratish bilan shug'ullangan. Imom Buxoriy mana shunday hadis ilmining Buxorodan etishib chiqqan va butun dunyoga shuhrat taratgan allomasi edi.

U kishining hayot yo'llari ham biz uchun ibratlidir. O'z zehni va yod olish quvvati bilan o'n yoshlaridan ustozlarini shoshirib qo'ya boshladi. O'n olti yoshida minglab hadislarni yod bilar, ularni "sahih" va "nosahih"larini bilan birma-bir isbot qilib bera olardi. U ilm olishda bu bilan cheklanmadi. Kesh bilan Marvdan Makka-yu Madinagacha, Balx bilan Xirotdan Bag'dod-u Basragacha, Nishopurdan Misr va Shomgacha yurtma-yurt, shaharma-shahar kezib, ilm o'rgandi, o'zi aytganidek, "mingdan ortiq ishonchli allomalardan hadis yozib oldi". Ko'pdan-ko'p hadis ulamolari bilan uchrashdi. Sahobalar va

tobeinlarni hayot sanalarini birma-bir tekshirib, ularning har bir hadisini Qur'oni karim oyatlariga va payg'ambarimiz hayotlariga solishtirib chiqdi.

Bularning mahsuli sifatida bizga yigirmadan ortiq asar yozib qoldirdi. Buyuk alloma mehnatining naqadar kattaligini tasavvur qilish uchun birgina ma'lumot keltirib o'taman. U birgina "Al-jome'as-sahih" ("Ishonchli to'plam") kitobi ustida o'n olti yil ishlagan. Unga kiritilgan 7397 hadis 600 ming hadisning ichidan saralab olingan.

Imom Buxoriy aql-u zakovati va tinimsiz mehnati bilan olis yurtlarda beqiyos shuhrat topgan,"muhaddislar imomi", "muhaddislar sultoni" unvonlarini olgan.

Imom Buxoriy hayotining so'nggi yillari Samarqand yaqinidagi Xartang qishlog'ida kechdi. Buyuk bobomiz to'plab, saralab bergan minglab hadislar, necha asrlardirki, avlodlar uchun qo'llanma va yo'llanma bo'lib kelmoqda.

Quyida Imom Buxoriy kitoblaridan olingan ilmning fazilati to'g'risidagi hadislaridan keltirib o'tamiz.

Alloh taolo Qur'oni karimda: "Alloh taolo sizlarning orangizdagi imon keltirganlarni va ilmni yuksaltirganlarni bu dunyoda yarlaqab, martabasini ulug' qilg'aydir, oxiratda jannatga kirmoqlikni nasib etgusidir, Alloh taolo qilayotgan ishlaringizdan xabardordir",- deyilgan. Yana boshqa oyati karimasida esa: "Yo Rabbii, ilmimni ziyoda qilg'aysen, deb ayt!"- deyilgan.

Rasullulloh sollallohu alayhi vassallam aytganlar: "Alloh taolo menga yuborgan hidoyat singari ilm ham ko'p yog'gan yomg'irga o'xshaydi. Ba'zi yer sof, unumdor bo'lib, yomg'irni o'ziga singdiradi-da, har xil o'simliklar va ko'katlarni o'stiradi va ba'zi yer qurg'oq qattiq bo'lib, suvni emmasdan, o'ziga to'playdi, undan Alloh taolo bandalarini foydalandiradi. Odamlar suvdan ichadi, hayvonlarni va ekinlarni sug'oradi. Ba'zi yer esa tekis bo'lib, suvni o'zida tutib qolmaydi, ko'katni ham ko'kartirmaydi. Bularni quyidagicha muqoyasa qilish mumkin: Bir kishi Alloh ilmni (islomni) teran o'rganadi, teran tushunadi va undan manfaatlanadi. Va Alloh buyurgan hidoyatni o'zi o'rganib, o'zgalarga ham o'rgatadi. Ikkinchi bir kishi ilm o'rganib, odamlarga ham o'rgatadi. Ammo o'zi amal qilmaydi. Uchinchi bir kishi mutakabbirlik qilib, o'zi ham o'rganmaydi, o'zgalarga ham o'rgatmaydi. Bulardan birinchisi mo'min, ikkinchisi fosiq va uchinchi kofirdir".

Yuqorida keltirilgan ma'lumotlarga tayangan holda Imom Buxoriy hayot tarzi, ilm uchun fidoiyligi, e'tiqodining pokligi bilan barchaga ibrat bo'lganligini bilib olishimiz mumkin. Demak, ilm-ma'rifatni jam qilgan, ilm egallagan kishining ikki dunyosi oboddir.

Imom al-Buxoriyning ilmiy merosi haqida tadqiqotchi-olimlar va siyosat arboblari o'z fikrlarini bildirganlar (1-jadval).

1-jadval

Mualliflar	Imom al-Buxoriy bobomizga ta'riflar
Sh.M. Mirziyoyev	Buyuk mutafakkir bobomiz, barcha muhaddislar peshvosi Imom Buxoriy mangu qo'nim topgan ushbu maskanda o'ziga xos ma'naviy-ruhiy muhit mavjud. Majmuaga ziyoratga kelgan odam bu markazga ham kirib, o'ziga katta ozuqa olsin, bobolarimiz hikmatlaridan o'rganib ketsin. Shunda ularning qalbida ulug' ajdodlarimiz bilan faxrlanish tuyg'usi rivoj topadi, ayni paytda shunday buyuk zotlarning avlodi mas'uliyatini his etadi.

I.A. Karimov	“Buyuk mutafakkir va allomalarimizning islom madaniyatini ravnaq toptirishga qo‘shgan betakror hissasi to‘g‘risida so‘z yuritganda, eng avvalo, haqli ravishda musulmon olamida “Muhaddislar sultoni” deya ulkan shuhrat qozongan Imom Buxoriy bobomizning muborak nomlarini hurmat ehtirom bilan tilga olamiz. Bu mo‘tabar zot merosining gulto‘ji bo‘lmish eng ishonchli hadislar to‘plami – “Al Jome’ as-sahih” kitobi islom dinida Qur’oni Karimdan keyingi ikkinchi muqaddas manba bo‘lib, ahli islom e‘tiqodiga ko‘ra, u bashariyat tomonidan bitilgan kitoblarning eng ulug‘i hisoblanadi. Mana, o‘n ikki asrdiki, bu kitob millionlab insonlar qalbini iymon nuri bilan munavvar etib, haq va diyonat yo‘liga chorlab kelmoqda”
Alloma ibn Saloh	Al-Buxoriyning bu asariga kiritilgan ishonchli hadislarining soni takrorlanadiganlari bilan birga 7275 ta bo‘lib, takrorlanmaydigan holda esa 4000 hadisdan iborat.
At-Termiziy	Men o‘z asarlarim uchun ko‘p ma‘lumotlarni al-Buxoriy bilan uchrashuvlaridan olganman.
Imom Ahmad ibn Xanbal	Butun Xurosondan Muhammad ibn Ismoil kabi olim chiqqan emas. Imom Buxoriy bilan bizlar ustozning darsini eshitardik. Ustoz rivoyat qilgan hadislarini bizlar yozib olardik, ammo Buxoriy faqat quloq solibgina o‘tirardi. Bir necha kunlar o‘tib, shu orada ustoz 15 ming hadis rivoyat qildi. Shunda biz Buxoriyga: Sen nega hadislarini yozmaysan? – deb aytganimizda, "Sizlar yozib borayotgan hadislarini men ustoz og‘zidan yodlab olayotirman", deb, ustoz rivoyat qilgan hadislarini bir chekkadan yoddan o‘qib berdi.
Imom Muslim ibn al-Hajjoj	«Hasad qiluvchilardan bo‘lak hech kim sizga ta’na qilolmaydi. Dunyoda Sizga yetadigan muhaddis yo‘qligiga men guvohlik beraman». Yana bir rivoyatda shunday deyilgan: Siz hamma muhaddislar imomi va hadislarining illati, zaifligini yaxshi biladigan mohir tabibi ekansiz. Muborak oyog‘ingizni bersangiz, men bir bo‘sa olay.

Yuqorida keltirilgan ma‘lumotlarga tayangan holda Imom Buxoriy hayot tarzi, ilm uchun fidoiyligi, e‘tiqodining pokligi bilan barchaga ibrat bo‘lganligini bilib olishimiz mumkin. Demak, ilm-ma‘rifatni jam qilgan, ilm egallagan kishining ikki dunyosi oboddir. Hadis ilmi sohasidagi allomaning buyuk xizmatlarini o‘z davrida ham, undan keyingi asrlarda ham ko‘plab mashhur olimlar yuksak baholab, bu ilmida uning tengi yo‘q, yakkayu-yagona alloma bo‘lganligini bir ovozdan ta’kidlaganlar.

Shu bois ham imom al-Buxoriy hazratlari hech bir olimga nasib etmagan “Amir ul-mo‘miniyn fi-l-hadiys” (hadis ilmida barcha mo‘min musulmonlarning amiri), “Imom ad-dunya” (Butun dunyoning imomi), “Imom al-muhaddisiyn” (barcha muhaddislarining imomi)k abi o‘ta sharafli nomlarga sazovor bo‘lganlar. Vatanimiz nomini jumla jahonga doston qilgan shunday buyuk zotga mansub avlodlar, munosib vorislar bo‘lish bizlar uchun ulkan sharaf va iftixordir va ayni paytda katta bir mas’uliyatdir. Yuqoridagi

aqidadan kelib chiqib shuni xulosa qilish mumkinki, imom al-Buxoriyning qimmatli ma'naviy meroslarini ilmiy asosda har tamonlama chuqur o'rganish va uni kelajak avlodga yetkazish biz pedagoglar oldida turgan dolzarb vazifalardan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Uvatov Ubaydullo. Donolardan saboqlar. T., A.Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti. 1994-yil.
2. Uvatov U. Hadis ilmining sultoni. O'zbekiston adabiyoti va san'ati. –Toshkent: 2001-yil.
3. Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriy. Abu Abdulloh Muhamad ibn Ismoil. Al-Jome' as-sahih (ishonarli to'plam)/ mutarjim: Abdulg'ani Abdulloh. Muharrirlar: professor Ne'matulloh Ibrohim va shoir Mirzo Kenjabek. 4-jild. Toshkent: Qomuslar bosh tahririyati, 1999.
4. Eshonjonov B. Imom Buxoriy ovrupaliklar nigohida// Sharq mash'ali. -Toshkent, 1998-y

Shomalikova Dilfuza Shoyunusova
Qori Niyoziy nomidagi O'zPFITI mustaqil tadqiqotchisi,
"G'uncha" jurnali Bosh muharriri

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING IJODIY QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK ASOSLARI

Annotatsiya. Ushbu maqola boshlang'ich maktab o'quvchilarining ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishning psixologik mexanizmlarini nazariy tushunish va eksperimental tahlil qilishga bag'ishlangan. Boshlang'ich maktab yoshida ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishda taqlid qilish va qabul qilish va o'zlashtirish mexanizmlari eng samarali ekanligi eksperimental ravishda ko'rsatilgan. O'rganilayotgan psixologik mexanizmlarning o'zaro bog'liqligini va ularning o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishdagi roli nazariy va empirik tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: boshlang'ich sinf, ijodiy qobiliyat, tadqiqot, o'quvchi, pedagogik metod.

Шомаликова Дилфуза Шоюнусова
независимый исследователь УзГФИТИ им. Кори Ниязи,
Главный редактор журнала «Гунча»

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕ- СКИХ СПОСОБНОСТЕЙ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Аннотация. Данная статья посвящена теоретическому осмыслению и экспериментальному анализу психологических механизмов развития творческих способностей младших школьников. Экспериментально показано, что в развитии творческих способностей в младшем школьном возрасте наиболее эффективны механизмы подражания ролям и принятия и усвоения. Дан теоретический и эмпирический анализ взаимосвязи изучаемых психологических механизмов и их роли в развитии творческих способностей младших школьников.

Ключевые слова: начальный класс, творческие способности, исследование, ученик, педагогический метод.

Shomalikova Dilfuza Shoyunusova
independent researcher at UzPFITI named after. Corey Niyazia,
Editor-in-chief of the magazine "Guncha"

PSYCHOLOGICAL FOUNDATIONS OF THE DEVELOPMENT OF CREATIVE ABILITIES OF PRIMARY CLASS STUDENTS

Abstract. This article is devoted to the theoretical understanding and experimental analysis of the psychological mechanisms of development of creative abilities of junior schoolchildren. It has been experimentally shown that in the development of creative abilities at primary school

age, the mechanisms of role imitation and acceptance and assimilation are most effective. A theoretical and empirical analysis of the relationship between the studied psychological mechanisms and their role in the development of creative abilities of junior schoolchildren is given.

Key words: primary school, creativity, research, student, pedagogical method.

Har yili ijodiy mutaxassislarga talab ortib bormoqda, chunki ular zamonaviy jamiyatga eng moslashgan, texnologik yangiliklarga moslashuvchan munosabatda bo'lishadi, yangi g'oyalar, nostandart yechimlarni yaratishga qodir bo'lishadi. Faqat ijodiy odamlar zamonaviy bozor sharoitida samarali ishlashlari va har qanday faoliyat sohasida o'zlarini anglashlari mumkin. Binobarin, ijodkorlikni bolalikdan, xususan, boshlang'ich maktab yoshida rivojlantirish kerak, chunki bu davrda bolalar yangi narsalarga ochiq va sezgir, qiziquvchan, improvizatsiya qilishga qodir, kattalarga taqlid qilishga intilishadi.

Yuqorida aytilganlarning barchasi boshlang'ich maktab o'quvchilarining ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish muammosiga murojaat qilish zarurligini dolzarblashtiradi. Zamonaviy mahalliy tadqiqotlarda ijodiy qobiliyat tushunchasining terminologik noaniqligi, uning mazmuni va tuzilishiga nisbatan noaniq nuqtayi nazar mavjud.

Ijodiy qobiliyatlarning mohiyatini aniqlab, biz o'rganilayotgan hodisa inson qobiliyatiga tegishli ekanligini ta'kidlaymiz, chunki faqat inson yangi va o'ziga xos narsalarni mazmunli yaratishi mumkin. Ijodkorlikni umumiy qobiliyatlarga ham bog'lash kerak, chunki har qanday faoliyat ijodiy tarkibiy qismga ega bo'lishi mumkin.

Ijodkorlik-kognitiv (bilim, ko'nikma va malakalar), motivatsion (motivlar, qiziqishlar, ehtiyojlar) va hissiy (his-tuyg'ular) tarkibiy qismlarini o'z ichiga olgan polistrukturaviy ta'lim. Ushbu tarkibiy qismlarning o'zgarishi umuman ijodkorlikning o'zgarishiga olib keladi.

Biz boshlang'ich maktab o'quvchilarining ijodiy qobiliyatlarining kognitiv tarkibiy qismining rivojlanish darajasini ilgari ta'kidlangan "ijodiy fikrlashning rivojlanish darajasi" asosida aniqladik, bu esa o'z navbatida ravonlik, o'ziga xoslik, ismning mavhumligi, rivojlanish, yopilishga qarshilik kabi ko'rsatkichlar orqali aniqlandi. "Ijodiy fikrlash" ko'rsatkichini aniqlash uchun biz E. Torrens testidan, E. E. Tunikning moslashtirilgan versiyasidan foydalandik. Ushbu test ijodiy fikrlashning asosiy xususiyatlarini o'lchashga imkon beradigan haqiqiy va ishonchli standartlashtirilgan vositadir.

Ismning mavhumligi - bu majoziy ma'lumotni og'zaki ma'lumotga aylantirish qobiliyati. Boshqacha qilib aytganda, bola o'z rasmlari uchun nomlar bilan chiqadi. Chizmalarning nomlari murakkablik va ijodkorlik darajasida farq qilishi mumkin: oddiy, tavsiflovchi, majoziy tavsiflovchi. Ijodiy bola uchun uning mahorati alohida ahamiyatga ega chizmalarning mavhum nomlarini bering, ular nafaqat rasmning mohiyatini, balki uning tasvirdan tashqariga chiqadigan chuqur ma'nosini ham ifodalaydi.

Eksperimentning aniqlovchi bosqichida psixologik mexanizmlar ko'rsatkichlari va ikkala guruhdagi ijodiy qobiliyat ko'rsatkichlari o'rtasida muhim korrelyatsiya aloqalari aniqlanmagan. Bu eksperimentning shakllantiruvchi bosqichini tashkil qilish uchun boshlang'ich nuqta edi.

Bolalarni darsdan tashqari faoliyatga kiritish har bir bolaning ichki fazilatlarini ochib berishga, uning ijodiy salohiyatini ro'yobga chiqarishga yordam beradi, chunki bunday faoliyatda san'at sintezidan tashqarida foydalanish o'quvchining ijodiy ifodasini rag'batlantiradi.

Ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishning tanlangan psixologik mexanizmlarini amalga oshirish ikki bosqichdan o'tadi: axborot-tahliliy va transformatsion.

Birinchi, axborot-tahliliy bosqichda ijtimoiy idrok etish, bolaning ijodiy fazilatlarini, ijodiy xatti-harakatlarini, boshqasining harakatlarini qabul qilish (yoki rad etish) harakati amalga oshiriladi. Bu yerda bolaning kirish xususiyatlari aks etadi. Uning xatti-harakatlarining chegaralari aniqlanadi, o'zi haqida olingan ma'lumotlarni taqqoslash mavjud bo'lgan baho bilan amalga oshiriladi. Ushbu bosqich ijodiy qobiliyatlarning barcha uchta tarkibiy qismlarida (kognitiv, hissiy va motivatsion) o'zgarishlarning boshlanishi bilan tavsiflanadi, bu umuman, ijodiy qobiliyatlarning o'zgarishini ko'rsatadi.

Ikkinchi, o'zgaruvchan bosqichda bolada ijodiy fazilatlar, ijodiy xatti-harakatlarning xususiyatlari, boshqasining his-tuyg'ularini nusxalash, uning ichki dunyosi va xulq-atvor motivlarini o'zgartirish shakllanadi, uni yangi rolni o'zlashtirish jarayoni amalga oshiriladi. Ushbu bosqichda tashqi tomondan olingan baholarni tahlil qilish orqali subyekt uchun eng muhim bo'lgan o'zini baholash sintezi kuzatiladi, natijada baholarning ikki baravar ko'payishi va o'zini, qobiliyatlarini, shu jumladan ijodiy qobiliyatlarini yangi baholash paydo bo'ladi. Bola o'ziga, boshqalarga, rolga ijodiy munosabatni namoyish eta boshlaydi, improvizatsiya qiladi, rolning xususiyatiga muvofiq o'z tuzatishlarini kiritadi, ijodiy fikrlash va tasavvurdan faol foydalanadi, uning yordamida siz stereotiplardan tashqariga chiqib, yangi xususiyatlar va fazilatlarga ega bo'lishingiz mumkin. Ushbu bosqichda ijodiy qobiliyatlarning barcha tarkibiy qismlarida o'zgarishlar qayd etiladi.

Xulosa qilib shuni ta'kidlash kerakki, boshlang'ich maktab o'quvchilarining ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish psixologik mexanizmlar to'plami ta'sirida sodir bo'ladi: ijodiy kattalarga taqlid qilish, rollarni qabul qilish va o'zlashtirish, o'zini o'zi qadrlash, bu yerda taqlid mexanizmi asosiy hisoblanadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ijodiy qobiliyatini rivojlantirishning ijtimoiy psixologik xususiyatlari qanday bo'ladi degan savolga biz quydagicha javob beramiz, tez va turli yo'llar bilan natijaga erishadi, o'zi qarorlar qabul qilishni o'rganadi va uni takomillashtiradi, o'zining salohiyati va ambitsiyalarini amalga oshiradi, o'qish sharoitlariga osonroq va to'liqroq moslashishadi, duch kelgan muammolarni hal qilishda moslashuvchan, aniq va samarali hal qila olish xususiyatlariga ega bo'ladi. Bola shaxsining ijodkor bo'lishiga o'qituvchi va murabbiylar sharoitlar yaratib berishi lozim, shunda jamiyatimizda yangi ixtirolar, innovatsiyalar paydo bo'ladi. Shu bilan birga, o'z-o'zini baholashning psixologik mexanizmini amalga oshirish to'liq amalga oshirilmagan, chunki uning ijodiy qobiliyatlarning kognitiv tarkibiy qismiga ta'siri aniqlanmagan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Raxmatullayeva N.B. Ernazarova M.S. Boshlang'ich sinf o'qituvchilarining nutqini, muloqotini rivojlantirish. "Oriental Art and Culture" Scientific-Methodical Journal-(3) III/2020. ISSN 2181-063X.-6 s.
2. Ochilov F.I. Ilg'or pedagogik texnologiyalar asosida boshlang'ich sinflarda dars samaradorligini oshirish xususiyatlari. Zamonaviy ta'lim / СОВРЕМЕННОЕ ОБРАЗОВАНИЕ. 2016.
3. Антилогова Л. Н. Внеучебная деятельность как фактор развития творческих способностей младших школьников // Наука о человеке: Гуманитарные исследования. - 2013. - № 3 (13). - С. 71-77.

Фозилова Наргиза Шухрат қизи
Тошкент шаҳридаги Пучон ениверситети,
1-курс магистранти
Тошкент, Ўзбекистон

ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИДА АХБОРОТ КОММУНИКАЦИЯ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИДАН ФОИДАЛАНИШНИНГ АСОСИЙ ШАРТЛАРИ

Аннотация. Мақола мактабгача таълим ташкилотлари педагог ходимларининг медиакомпетентлигини ривожлантириш масалаларига бағишланган. Муаллиф медиакомпетентлик мактабгача таълимдаги инновацион жараёнлар бола шахсини ривожлантиришга қаратилган таълим муҳитини яратиш ва ривожлантириш учун восита бўлиб хизмат қилишини таъкидлаб ўтган.

Калит сўзлар: медиакомпетентлик, глобаллашув, жамият, ахборот муҳити, инновацион жараёнлар, ахборот майдони.

Фозилова Наргиз Шухратовна
Университет Пучон в Ташкенте,
магистрант 1 курса
Ташкент, Узбекистан

ОСНОВНЫЕ УСЛОВИЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНФОР- МАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

Аннотация. Статья посвящена вопросам развития медиакомпетентности педагогических кадров дошкольных образовательных организаций. Автор отмечает, что инновационные процессы в медиакомпетентном дошкольном образовании служат инструментом создания и развития образовательной среды, направленной на развитие личности ребенка.

Ключевые слова: медиакомпетентность, глобализм, общество, информационная среда, инновационные процессы, информационное пространство.

Fozilova Nargiz Shukhratovna
Bucheon University in Tashkent,
1st year master's student

BASIC CONDITIONS FOR THE USE OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN THE EDUCATIONAL PROCESS

Abstract. The article is devoted to the development of media competence of teachers of preschool educational organizations. The author notes that innovative processes in media-content preschool education serve as a tool for creating and developing an educational environment

aimed at developing the child's personality.

Key words: media competence, globalism, society, information environment, innovative processes, information space.

Бугунги кунда алоқа воситаларининг ривожланиши, уларнинг компьютерлаштирилиши, электрон почта, интернет, космик теле-радио алоқа тизимларининг такомиллашиши ахборот алмашув имкониятларини кескин даражада кенгайтиб кетаётганидан далолат бермоқда. Шундай экан, ахборот маконини глобаллашуви шароитида медиатаълимнинг ўрни ниҳоятда муҳим бўлиб, ижтимоий-сиёсий аҳамият касб этади.

Мактабгача таълим тизимининг замонавий ривожланиши мактабгача таълим тарбия жараёнига янгиликларни фаол жорий этишдан иборат, бу эса унинг фаолияти самарадорлигига таъсир кўрсатади. Бундай ҳолда мактабгача таълимдаги инновацион жараёнлар бола шахсини ривожлантиришга қаратилган таълим муҳитини яратиш ва ривожлантириш учун восита бўлиб хизмат қилади.

Таълим амалиётида болаларнинг ривожланиши учун қулай шарт-шароитлар яратиш учун нафақат мазмуни, балки таълим-тарбия технологияси ҳам муҳим аҳамиятга эга. Ушбу инновацион ресурслардан бири ахборот-коммуникация технологиялари бўлиб, улар таълимнинг мавжудлиги, ўзгарувчанлиги ва мактабгача ёшдаги болаларнинг фаоллиги ва ҳаракатчанлигини оширишга ёрдам беради.

Медиатаълимнинг ўзи нима, унинг моҳияти ва хусусиятли жиҳатлари нимада эканлиги борасидаги сўнги йилларда педагогик муҳитда энг долзарб масалага айланди. Таълимнинг ахборот-коммуникация воситаларига асосланган замонавий таълим парадигмаси болаларга тайёр билим ва кўникмаларни узатишни эмас, балки болада мустақил фаолият кўникмаларини уйғотишга асос бўлади. Шу билан бирга, болаларнинг бевосита ўқув фаолияти давомида ишлаши интерактив компьютер дастурлари ва аудио-визуал воситалар орқали ўқитувчи билан мулоқот қилиш характерида эга.

Мактабгача таълим жараёнида ахборот коммуникация технологияларидан фойдаланишнинг асосий шартларидан – болалар коммуникация технологиялари имкониятларини биладиган, у билан ишлаш кўникмаларига эга бўлган, мактабгача таълим муассасаларида компьютерлардан фойдаланишнинг санитария меъёрлари ва қоидаларини, уларни қўллашнинг ахлоқий қоидаларини биладиган бола шахсини тарбиялашдир. Шу боис, инсон ҳаётининг, хусусан, болалар ҳаётининг барча соҳаларига медиаахборотнинг кириб келишидан ташвишланган жамиятнинг эҳтиёжи медиатаълим заруратини келтириб чиқарди. Медиapedaгoглар ва назариётчилар орасида энг нуфузлиларидан бири Л. Мастерман бугунги оламдаги медиатаълимнинг устуворлиги ва долзарблигининг 7 сабабини асослаб берган:

1. Медиа истеъмолининг юксак даражаси ҳамда замонавий жамиятларнинг оммавий ахборот воситалари билан тўлиб-тошганлиги.

2. Медианинг мафкуравий муҳимлиги ва саноат тармоғи сифатида уларнинг аудитория онгига таъсири.

3. Медиа ахборот миқдорининг тез ўсиши, уни бошқариш ҳамда унинг тарқалиши механизмларининг кучайиши.

4. Асосий демократик жараёнларга медианинг суқилиб кириши жадаллиги.

5. Барча соҳаларда визуал коммуникация ва ахборот қийматининг ортиши.

6. Мактаб ўқувчилари (талабалар)ни келажакдаги талабларга мос йўналиши

билан ўқитиш зарурати.

7. Ахборотни хусусийлаштиришнинг ўсиб бораётган миллий ва халқаро жараёнлари.

Шундай қилиб, медиа (оммавий коммуникация воситалари) кишилар ҳаётида ва таълим жараёнида кундан-кунга катта-рол ўйнамоқда. Медиатаълимнинг мақсади ёшларда медиага нисбатан танқидий муносабатни шакллантириш, уни ўқув муассасасидан (мактабгача таълим ташкилотлари, мактаб, олий ўқув юртларини) кейинги ҳаётда оммавий ахборот воситаларининг креатив (ижодкор) фойдаланувчисига айлантиришдир.

Медиатаълимнинг асосий вазифалари – замонавий ахборотлашган жамият шароитида янги авлодни турли ахборотни тушунишга, унинг руҳиятга таъсири оқибатларини англашга, техник воситалар ёрдамида коммуникациянинг оғзаки бўлмаган шакллари асосида мулоқот усулларини ўзлаштиришга ўргатишдир.

Медиатаълимнинг асосий йўналишлари:

- бўлғуси профессионаллар – журналистлар (телевидение, радио, матбуот, интернет), кинематографистлар, муҳаррирлар, продюссерлар ва бошқаларга медиатаълим бериш;

- университетларда, педагогик институтларда бўлғуси ўқитувчиларга медиамаданият бўйича курслар доирасида билим бериш;

- олий ўқув юртлар, лицей, мактаблар ва мактабгача таълим муассасаларида ўқитувчи ва тарбиячиларнинг бу борадаги малакасини ошириш, узлуксиз таълим муассасаларида таълим олаётган ўқувчилар ва талабалар учун (махсус, факультатив, тўғарак) махсус ўқув курсларини жорий қилиш;

- қўшимча таълим муассасалари ва дам олиш марказларида (дам олиш уйлари, мактабдан ташқари ишлар, эстетик ва бадий тарбия марказлари, клублар) медиатаълимни ташкил қилиш:

- телевидение, радио, интернет тармоғи ёрдамида мактаб ўқувчилари, талабалар ва катталарга масофавий медиатаълим бериш;

- мустақил ва узлуксиз медиатаълим (бу назарий жиҳатдан инсоннинг бутун ҳаёти давомида амалга оширилиши мумкин) бериш.

Аксарият мамлакатлардаги ҳозирги вазиятни ҳисобга олган ҳолда кўплаб олимлар, мутахассислар таъкидлаётганидек, “ахборот ролининг ўсиб бориши даврида ўсиб келаётган авлодни дунёвий ахборот маконига киришга тайёр эмаслиги муаммосига” афсуски қўшилмаслик мумкин эмас.

Бу кўп жиҳатдан ўқитувчилар, тарбиячиларнинг медиасаводи пастлиги оқибатидир. Буларнинг барчаси медиатаълимнинг аҳамиятини ўта долзарблаштирамоқда. АҚШда ахлоқ томонга эътибор қаратилган: у ерда оммавий ахборот воситалари болаларга улар учун номуносиб бўлган қадриятлар ва хатти-ҳаракатларни сингдириши борасидаги ташвишлар мавжуд. Ва ниҳоят 1970 йилларда медиатаълим яна бир жиҳат – сиёсий жиҳатни касб этди. Оммавий ахборот воситалари сиёсий қараш ва эътиқодларни шакллантиришга масъуллиги борасидаги тасаввурлар вужудга келди. Шундай қилиб, аънавий медиатаълим ёшлар тарбиясининг қуйидаги мақсадларини илгари сурган:

- юсак маданиятга ҳурмат;

- ахлоқий соғлом хатти-ҳаракат меъёрлари;

- сиёсат тўғрисидаги оқилона тасаввурлар.

Бугунги кунда ушбу соҳада янги оммавий ахборот воситалар пайдо бўлиши билан

юзага келган ўзгаришлар юз бермоқда. Кўпинча медиатаълим ёшларни оммавий ахборот воситалардан асраши лозим бўлган эмлаш тури сифатида идрок этилмоқда, аммо бундай ёндашув барча нарсани салбий оқибатларга олиб бориб тақаган ҳолда болаларга янги оммавий ахборот воситалардан фойдаланишдан олиниши мумкин бўлган барча қониқишларни бера олмайди. Бугунги кун медиатаълимдан ёшларни ўз танловига кўра онгли қарор қабул қилишни рағбатлантирувчи ҳимоя ва тайёргарликнинг омухта шакллари тақозо этмоқда. Медиатаълим ёшлар ўртасида оммавий ахборот воситаларни тушунишни ривожлантиришни кўзда тутуди, бу ўз навбатида уларни қуршаб турган медиамаданиятда онгли иштирок этишига, унга қизиқишига олиб боради.

Мактабгача тарбиядан бошлаб то олий ўқув юртидаги таълимга қадар таълимнинг барча босқичларида медиатаълимнинг аҳамиятини ҳисобга олган ҳолда, умумтаълим мактаблари, академик лицейлар дастурлари ва ўқув режаларига ушбу йўналиш бўйича махсус курсларни киритиш зарур, бу ҳам алоҳида дарслар шаклида, ҳам махсус ёки мажбурий курслар кўринишида амалга оширилиши мумкин.

Демак, беш ёшда бундай таълимнинг асосини ахборот коммуникация технологияларидан фойдаланиб ўйин фаолиятининг тарбиявий характери ташкил этиши керак. Қизиқувчан мактабгача тарбия муассасалари тарбияланувчилари компьютерда ўйин ўйнаб, ўз қизиқишлари билан боғлиқ бўлган нарсаларни эслаб қоладилар, шунинг учун бундай тадбирлар ўзига хос, қисқа ва тушунарли бўлиши керак. Маълумотларни шундай жойлаш керакки, ўрганаётган боланинг тажрибасига асосланган бўлиши керак.

Хулоса қилиб айтганда, медиатаълим мамлакатимизнинг таълим соҳасида, жумладан, мактабгача таълим тизимида муносиб ўрин эгаллаши лозим. Бу вазифани бажаришда мактабгача таълим муассасалари педагогларни малакасини ошириш ва қайта тайёрлаш институтлари фаолиятини самарасини ошириш беқиёс аҳамият касб этади.

Ҳаётда ўз исботига эга бўлган доно халқимизнинг “Бола туққанники эмас – тарбия қилганники” деган мақолининг асл моҳияти ҳам шунда.

Бизнинг мамлакатимизда медиатаълимни ривожлантириш истиқболлари XXI асрда шахсининг ижтимоийлашув жараёни, бугунги кунда ўта долзарб ва аҳамиятли бўлиб турган фуқаролик жамияти асосларини шакллантириш муаммолари билан бевосита боғлиқдир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Пахрутдинов Ш.И. Барқарор тараққиёт ва раҳбар масъулияти. Т., Академия 2011.
2. Умарова Н.Т. Глобаллашув шароитида ахборот хуружларига қарши кураш. Академия. Т., 2005.
3. Федоров А.В. Современный мир и медиаобразование. Журнал «Медиаобразование» №2, 2008 г. Г. Тагеног.

Землина Юлия Вячеславовна
Государственная специализированная школа №51 города Ташкента,
Учитель высшей категории, PhD
Ташкент, Узбекистан

ВОЗМОЖНОСТИ ИНТЕГРАТИВНОЙ ПЕДАГОГИКИ В РАЗВИТИИ КОМПЕТЕНЦИИ АКТИВНОЙ ГРАЖДАНСТВЕННОСТИ

Аннотация. В статье раскрываются возможности интегративного подхода в процессе развития компетенции активной гражданственности. Интегративная педагогика рассматривается в качестве механизма фокусирования воспитания нравственных идей через предметный контент. Приводятся примеры типологического анализа основных аспектов интегративного материала в реализации воспитательных задач урока.

Ключевые слова: интегративная педагогика, нравственные компетенции, гражданственность, воспитание, школа, предметы воспитания, воспитательные цели, семья, махалля.

Zemlina Yuliya Vyacheslavovna
Toshkent shaxridagi 51-sonli davlat ixtisoslashtirilgan maktabi,
oliy toifali o'qituvchi, PhD,
Toshkent, O'zbekiston

FAOL FUQAROLIK KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHDA INTEGRATIV PEDAGOGIKA IMKONIYATLARI

Аннотация. Мақоллада faol fuqarolik kompetensiyasini rivojlantirish jarayonida integratsiyalashgan yondashuv imkoniyatlari ochib berilgan. Integrativ pedagogika fan mazmuni orqali axloqiy g'oyalarni tarbiyalashga yo'naltirish mexanizmi sifatida qaraladi. Darsning tarbiyaviy maqsadlarini amalga oshirishda integrativ materialning asosiy jihatlarini tipologik tahlil qilish misollari keltirilgan.

Калит so'zlar: integrativ pedagogika, axloqiy kompetensiyalar, fuqarolik, ta'lim, maktab, ta'lim fanlari, tarbiya maqsadlari, oila, mahalla.

Zemlina Yulia Vyacheslavovna
State specialized school No. 51 of Tashkent
Teacher of the highest category, PhD
Tashkent, Uzbekistan

FORMATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCE IN FUTURE OFFICERS OF PUBLIC SECURITY DEPARTMENTS AS A PSYCHOLOGICAL PROBLEM

Abstract. The article reveals the possibilities of an integrative approach in the process of developing the competence of active citizenship. Integrative pedagogy is considered as a

mechanism for focusing the education of moral ideas through subject content. Examples of typological analysis of the main aspects of integrative material in the implementation of educational objectives of the lesson are given.

Key words: integrative pedagogy, moral competencies, citizenship, education, school, educational subjects, educational goals, family, mahalla.

Введение. На сегодняшний день формирование компетенции активной гражданственности представляется актуальным вопросом как с точки зрения личностного развития, так и с позиции развития общества. Быть настоящим гражданином своей страны – это значит болеть за её достижения, осознавать сопричастность с судьбой Родины, гордиться её историей и культурой. Особое место в формировании этих ценностей занимает система образования. «Мы все видим, какие сложные задачи ставит перед нами сегодняшнее стремительно меняющееся время. Для того чтобы решить их и достичь поставленных целей, достойно конкурировать на мировой арене, нам нужно, образно говоря, вооружить наш народ, прежде всего молодёжь, передовыми технологиями в области науки, духовности и развития», - отметил глава государства Ш.Мирзиёев в своём обращении к учителям [1].

Именно поэтому на школу ложится ответственная задача – формирование таких навыков, которые могли бы противостоять негативным идеям. Одним из средств такого противостояния выступает компетенция активной гражданственности (КАГ).

Основная часть. Процесс развития этой компетенции всегда вызывал неоднозначные вопросы. Проблемность работы с ней заключается в её природной сущности: с одной стороны гражданственность – явление общественное, с другой – личностное. Чувственные компетенции тяжело поддаются диагностированию, поэтому для их формирования был изучен ряд механизмов, которые в той или иной степени имеют достаточное влияние на полноценное развитие КАГ. В педагогике известны следующие методы:

1. внедрение отдельных предметов, связанных с гражданственностью (в разные периоды времени это были Идея национальной независимости, Этика, Воспитание, Путешествие в мир Конституции, Основы гражданства и права и др.);
2. сотрудничество с внешкольными институтами (Институт махалли, Институт семьи, профессиональные институты и др.);
3. внеклассные мероприятия (школьные – внешкольные);
4. интеграция в учебный процесс (межпредметные связи).

Приведённые механизмы представляет собой методы интегративной педагогики. Рассмотрим особенности каждого из них.

1. Внедрение отдельных предметов.

Первоначально в древнерусских школах XI-XV веков вводились семь предметов так называемого свободного искусства, взявших своё начало в эпоху античности: грамматика, риторика, диалектика, арифметика, геометрия, музыка, астрономия [2]. Позже добавились пение, землемерие, география, звёздознание, а затем и языки. В Средней Азии первые медресе XI века – высшие образовательные учреждения – обучали Корану, а также предметам квадривиума (арифметике, геометрии, музыке, астрономии) [3]. Античное образование V – IV веков до Н.Э. внедрило такие предметы как грамматика, риторика, математика, спортивные

занятия, музыку [4]. Однако задатки гражданского воспитания формировались уже в то время: Катон Старший в своём произведении «К сыну» говорил, что гражданин республики должен быть воином во время войны, а во время мира – достойным земледельцем [5]. Для этого в высшей школе изучались такие дисциплины как агрономия, врачевание, красноречие. Затем появились юридические науки, языки и литература, фехтование, верховая езда и плавание.

Школы Древнего Китая VI века до Н.Э. изучали письмо, счёт, музыку, мораль, историю, стрельбу из лука, верховую езду [6]. Как видим, в Древнем Китае был выделен отдельный предмет, имеющий отношение к нравственному воспитанию, который являлся одним из структурных компонентов явления «гражданственности» того времени, основываясь на высказывании Катона.

На сегодняшний день в нашем государстве также уделяется большое внимание предметам, направленным на формирование всесторонне развитой личности, в том числе предметам, повышающим нравственный потенциал. Если раньше это были отдельные дисциплины, то сейчас они заменены предметом «Воспитание» [7]. Это сделано для того, чтобы у учащихся было осознание того, что и знание прав и обязанностей, и понимание идей, направленных на созидательное развитие общества, и культура поведения – всё это нравственность, которая воспитывается в нас с молоком матери, а далее, в процессе непрерывного образования изучается в средней школе.

Внедрение этих предметов в программу обучения представляет собой наипростейшую интеграцию с жизненными реалиями. В учебнике материал подан в форме теории, однако учащимся предоставляется возможность продемонстрировать свои навыки в бытовых ситуациях. Задания в программе построены так, что учащиеся могут разыгрывать сценки, участвовать в групповой работе, решать кейсовые ситуации, а также применять полученные знания в реальной практике через творческие работы. Например, объявляется конкурс «Самый воспитанный ученик», в котором принимают учащиеся начальных классов. Задача: весь месяц выполнять поручения родителей, чтобы им помочь в домашних делах. Каждое выполненное дело – это звёздочка, которая изготавливается своими руками из подручного материала, на ней записывается проделанная работа, родители ставят подпись. В течение месяца учащиеся собирают звёздочки и приносят их в школу по мере накопления. Учитель приклеивает все звёздочки в отведённое место. В конкурсе выигрывает тот, кто соберёт больше всех звёздочек за месяц. Также один балл добавляется за эстетичность (звёздочки должны быть сделаны своими руками, аккуратно и креативно). Такой вид работы не только мотивирует учащихся совершать благородные поступки, развивает внутреннюю конкуренцию, привлекает к взаимодействию школу и родителей, но и развивает у школьников креативные и эстетические компетенции.

2. Сотрудничество с внешкольными институтами.

Компетенция активной гражданственности – это желание участвовать в событиях, связанных с жизнью Родины, чувствовать сопричастность с её достижениями [8]. Такое определение гражданственности предполагает систематическое обращение школы к институтам, стимулирующим организацию общественных мероприятий. Школы Узбекистана активно сотрудничают с институтом махалли через модель «Махалля – семья – школа» [9]. Согласно этому и другим документам и нормативным актам, регламентирующим деятельность махалли – этой организации предоставляется

прямая возможность вникать в общую ситуацию образовательных организаций, находящихся на её территории с целью положительного воздействия на учебную и воспитательную деятельность обучаемого коллектива.

Ни представители семей, ни махалли не имеют права вмешиваться в образовательную и методическую работу школьной организации. Но сотрудничество с ними обеспечивает положительный эффект в воспитании учащихся.

Систематически проводимые в махалле мероприятия, такие как хашары, чествования ветеранов, отмечание национальных праздников с привлечением учащихся – не только стимулирует сохранять культурные ценности, но и побуждает быть полноценным участником общества, что в свою очередь положительно отражается на формировании активной гражданской позиции.

Сотрудничество школы и семьи происходит как через предметные связи, так и через внепредметные мероприятия (школьные и внешкольные).

Так или иначе, вовлечение родителей в совместную работу со школой носит общественно-гражданственный характер, а значит частично способствует формированию компетенции активной гражданственности.

Сотрудничество с ВУЗами и средне-специальными заведениями предполагает не только встречи представителей этих организаций с образовательными учреждениями, но и вовлечение учащихся в практическую работу с целью ознакомления с деятельностью профессиональных институтов, повышения мотивации к обучению, осознанного определения будущего молодого специалиста. Как известно, только полноценно развитая личность способна мыслить инновационно и быть готовой к идеологической атаке. Именно поэтому современное вовлечение молодёжи в профессиональную деятельность будет способствовать её занятости, стремлению самосовершенствоваться и работать над собой.

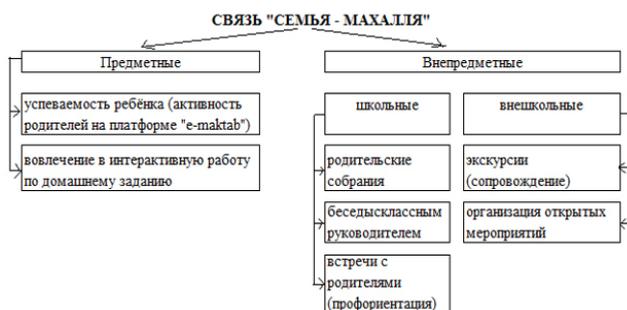

Рис. 1. Варианты сотрудничества семьи и махалли в рамках развития гражданской компетенции

3. Внеклассные мероприятия как ни один из перечисленных методов способствуют формированию активной гражданской позиции. Такие мероприятия могут быть как школьными (проводимыми на территории школы), так и внешкольными (выезд в театры, музеи, кино, посещение выставок, поездка в горы и т.д.). К школьным мероприятиям можно отнести спектакли, кружки, секции, КВНы, соревнования и др. Несмотря на высокую эффективность в процессе формирования компетенции активной гражданственности, у этих методов есть ряд недостатков.

4. Из перечисленных механизмов развития компетенции активной

гражданственности, интеграция воспитательной цели в учебный предмет, на наш взгляд, является наиболее эффективным методом. Он имеет ряд преимуществ:

А) возможность систематического ежедневного обращения к нравственному воспитанию,

Б) возможность доносить до сознания учащихся целостную картину мира,

В) возможность практического применения полученных знаний на практике,

Г) экономия времени.

Рассмотрим преимущества и недостатки внеклассной работы по формированию компетенции активной гражданственности на примере таблицы:

+ -

• Имеют сильное психологическое влияние на воспитуемых • Не все учащиеся могут быть вовлечены во внеклассную деятельность. Эта работа считается необязательной

• Неограничены по времени • Сильная ответственность классного руководителя: создать условия мотивации учащихся

• Мобильны по месту

• Мобильны в целях

+	-
•Имеют сильное психологическое влияние на воспитуемых	•Не все учащиеся могут быть вовлечены во внеклассную деятельность. Эта работа считается необязательной
•Неограничены по времени	•Сильная ответственность классного руководителя: создать условия мотивации учащихся
•Мобильны по месту	
•Мобильны в целях	

Рис. 2. Анализ внеклассной деятельности по формированию гражданской компетенции.

Рассмотрим каждый из случаев положительного воздействия.

Учитывая требования к структуре урока, кроме образовательной и развивающей целей, учитель должен через учебный материал решать воспитательные задачи. Учебно-методические комплексы современного поколения обогащены заданиями, направленными на воспитательное воздействие, и не зависимо от того, какое направление специфично для данного предмета – гуманитарное, точное или естественное – у учителя всегда есть возможность ненавязчивого обращения к нравственному моменту через предметные связи. Этот факт видится нам удобным с точки зрения системности и систематичности: системность проявляется в качестве безотрывного изучения предмета, но на основе воспитательных источников, систематичность обеспечивается ежеурочным контролем ситуации.

Так, задачи по математике, наполняемые воспитательным контентом, могут быть целенаправленно обращены к формированию компетенции активной гражданственности, тексты краеведческого характера, рассказывающие о традициях народностей, также направляют учащихся на детальное изучение нравственных ценностей. Предметы же естественно-научного цикла имеют непосредственное

отношение к воспитательной тематике.

Целостная картина мира формируется у учащихся в процессе изучения предметов и «расшифровки» учителем понимания связей между предметными действиями и воспитательным содержанием. Математика – это не просто цифры, но любая жизненная ситуация может быть проанализирована с математической точки зрения. Язык – это не просто предмет изучения, но средство коммуникации для достижения воспитательных целей. Не только предметные и воспитательные цели взаимосвязаны в жизни, но и предметы с предметами, воспитательные цели – с чувственными компетенциями. Это понимание, как нельзя лучше воспринимается учащимися через межпредметные связи.

Вывод. Анализируя приведённые доводы, на наш взгляд, интегративная среда имеет наибольшие возможности в формировании и развитии нравственных компетенций. При умелом подходе учитель может реализовывать интересующие его, актуальные воспитательные задачи через любой учебный предмет. Такой подход обеспечивает систематичность, целостность, системность, практикоориентированность учебного процесса, помогает экономить временные и человеческие ресурсы.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Речь Президента Республики Узбекистан Ш.Мирзиёева в обращении к учителям 29.09.2021 года [<https://uz.sputniknews.ru>].
2. Федотова И. Б. История развития русской школы в «Очерке истории воспитания и обучения с древнейших до наших времён» // Известия Российского государственного педагогического университета им. АИ Герцена. – 2010. – №. 121.
3. Одинаева Л. А. Методика использования научных идей учёных – энциклопедистов Средней Азии IX-ХП1 вв. при обучении естественнонаучных дисциплин : дис. – Курган-Тюбинский государственный университет им. Носира Хусрава, 2012.
4. King R. J. Desiring Rome: Male Subjectivity and Reading Ovid's Fasti , 2015 // Wayback Machine, p. 121.
5. Дуров В. С. Историческая память Горация // *Philologia Classica*. – 2014. – Т. 9. – С. 194-207.
6. Козловская Т. М. Конфуцианская система образования, первые школы древнего Китая // *Актуальные проблемы гуманитарных наук*. – 2017. – С. 178-184
7. Ачилов Н. А., Джураев Ф. Р. Роль и значение предмета «Воспитание» в образовательных учреждениях // *Бюллетень науки и практики*. – 2022. – Т. 8. – №. 5. – С. 697-699.
8. Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан №187 от 6 апреля 2017г. «Об утверждении государственных образовательных стандартов общего среднего и среднего специального образования».
9. Юлдашев И. А. Сотрудничество махалли и кенгаша схода сельских граждан, школы, семьи в процессе формирования у подростков социальной активности // *Редакційна колегія: АА Сбруєва–доктор педагогічних наук, професор (відповідальний редактор)*. – 2020. – Т. 139.

Мардонов Шукурулло Кулдашевич
Узбекский научно-исследовательский институт
педагогических наук имени Т. Н. Кары Ниязи,
доктор педагогических наук, профессор
Ташкент, Узбекистан

ОСОБЕННОСТИ ЛИЧНОСТНО-ОРИЕНТИРОВАННОГО ОБУЧЕНИЯ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

Аннотация. В статье речь идет о личностно-ориентированном обучении – о таком типе обучения, в котором организация взаимодействия субъектов обучения в максимальной степени ориентирована на их личностные особенности и специфику личностно-предметного моделирования мира.

Ключевые слова: личностно-ориентированное образование, педагогический процесс, развитие личности, механизмы самореализации, саморазвития, адаптации, педагогические технологии, развитие, личность, индивидуальность, самостоятельность, творчество.

Mardonov Shukurullo Qo'ldoshevich
T.N.Qori Niyoziy nomidagi O'zbekiston Pedagogika fanlari
ilmiy tadqiqot instituti,
Pedagogika fanlari doktori, professor
Toshkent, O'zbekiston

OLIJ TA'LIM MUASSASALARIDA SHAXSGA YO'NALTIRILGAN TA'LIMNING O'ZIGA XOS JIHATLARI

Annotatsiya. Maqolada talabalarga yo'naltirilgan ta'lim - o'quv subyektlari o'rtasidagi o'zaro ta'sirni tashkil etish, ularning shaxsiy xususiyatlariga va dunyoni shaxsiy-subyekt modellashtirishning o'ziga xos xususiyatlariga maksimal darajada yo'naltirilgan ta'lim turiga bag'ishlangan.

Kalit so'zlar: shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, pedagogik jarayon, shaxs rivojlanishi, o'z-o'zini anglash mexanizmlari, o'z-o'zini rivojlantirish, moslashish, pedagogik texnologiyalar, rivojlanish, shaxs, individuallik, mustaqillik, ijodkorlik.

Shukurullo Kuldashevich Mardonov
Uzbek Scientific Research Institute of Pedagogical Sciences
named after T. N. Kara Niyazi,
Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Tashkent, Uzbekistan

SPECIFICS OF PERSONALITY-ORIENTED EDUCATION IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Abstract. The article deals with student-centered learning - a type of learning in which the organization of the interaction of learning subjects is focused to the maximum extent on

their personal characteristics and the specifics of the subject-personal modeling of the world.

Key words: personality-oriented education, pedagogical process, personality development, mechanisms of self-realization, self-development, adaptation, pedagogical technologies, development, personality, individuality, independence, creativity.

Совокупность теоретических и методологических положений, определяющих современное личностно-ориентированное образование, представлено в работах Е.В. Бондаревской, Н.В. Бордовской, С.В. Кульневича, А.В. Петровского, В.В. Серикова, И.С. Якиманской [1, 2, 3, 4, 5, 6, 7] и других исследователей. Объединяет этих исследователей гуманистический подход к детям, «ценностное отношение к ребёнку и детству, как уникальному периоду жизни человека».

Цель личностно-ориентированного образования состоит в том, чтобы заложить в учащемся механизмы самореализации, саморазвития, адаптации, саморегуляции, самозащиты, самовоспитания и другие, необходимые для становления самобытного личностного образа.

Задачей личностно-ориентированного образования является насыщение личностными смыслами педагогического процесса как среды развития личности.

Содержание личностно-ориентированного образования призвано помочь человеку в выстраивании собственной личности, определении собственной личностной позиции в жизни: выбрать значимые для себя ценности, овладеть определенной системой знаний, выявить круг интересующих научных и жизненных проблем, освоить способы их решения, открыть рефлексивный мир собственного «Я» и научиться управлять им.

Критериями эффективной организации личностно-ориентированного обучения выступают параметры личностного развития

Личностный и индивидуальный подходы отвечают на вопрос, что развивать: развивать индивидуальность с учетом социальных требований и запросов к развитию качеств личности, что предполагает по существу социально-личностную модель ориентации образования.

Существует много видов педагогических технологий, их различают по разным основаниям. В дидактике выделяют три основные группы технологий: технология объяснительно-иллюстрированного обучения, технология развивающего обучения, технология личностно-ориентированного обучения, направленная на перевод обучения на субъективную основу с установкой на саморазвитие личности (Якиманская И.С.) [7].

Основным условием развития образования сегодня становится его личностно-ориентированная направленность. Реализация личностно-ориентированного обучения предполагает осуществление такого педагогического руководства деятельностью учащихся, которое позволило бы им проявлять личностные функции (искать смысл, строить образ и модель своей жизни, проявлять творчество, давать критическую оценку фактам, своим действиям).

Задача учителя заключается не только в необходимости формирования знаний и умений, но и обеспечении возможностей для становления и развития личности.

Каждая из этих групп включает несколько технологий обучения. Группа личностно-ориентированных технологий включает технологию разноуровневого (дифференцированного) обучения, коллективного (группового) взаимообучения, технологию полного усвоения знаний, технологию модульного обучения и т.д.

Эти технологии позволяют учитывать индивидуальные особенности учащихся, совершенствовать приемы взаимодействия учителя и учащихся. Ключевыми словами личностно-ориентированных технологий образования являются «развитие», «личность», «индивидуальность», «свобода», «самостоятельность», «творчество».

Таким образом, обобщая вышесказанное, можно дать такое определение личностно-ориентированного обучения:

«Личностно-ориентированное обучение» – такой тип обучения, в котором организация взаимодействия субъектов обучения в максимальной степени ориентирована на их личностные особенности и специфику личностно-предметного моделирования мира.

Адаптивная модель обучения

Такая модель дает возможность учителю перевести свою деятельность из режима информирования в режим консультирования и управления, а ученикам обеспечить возможность выбора пути движения с учетом своих возможностей и способностей. Продуктивность опыта заключается в том, что такая система работы позволяет создавать между учителем и учащимися атмосферу сотрудничества и взаимодействия, учит взаимоконтролю и самоконтролю, приемам исследовательской деятельности, умению добывать знания, обобщать и делать выводы, воздействовать на эмоциональную сферу личности.

В результате анализа научных трудов в данной области был выявлен ряд критериев построения алгоритма адаптации:

- начальный уровень знаний обучающихся;
- скорость усвоения учебной информации, умение обрабатывать информацию различной сложности;
- особенности восприятия учебного материала: ограниченные физические возможности, преобладающий канал восприятия информации, умение концентрироваться;
- возрастные особенности учеников и другие.

Процедура разработки адаптивного урока требует немалых временных и интеллектуальных затрат. Подготовка к такому уроку осуществлялась следующим образом:

- диагностика первоначальных знаний и умений по предмету;
- составление технологических карт;
- подбор разноуровневых заданий;
- обучение навыкам самоконтроля и взаимоконтроля;
- мониторинг деятельности учащихся;
- определение уровня обучаемости школьников;
- итоговая диагностика знаний и умений;
- организация групповой и парной работы.

Адаптивные уроки строились по схеме:

- входной контроль (взаимопроверка, проведение блиц - опроса, фронтальной беседы, теста, географического диктанта);
- объяснение нового материала с использованием схем, видеофрагментов, наглядности, опорных систем, проблемных ситуаций;
- самостоятельная работа учащихся в группах, в парах по технологическим картам с адаптивными заданиями;
- отключенный контроль, индивидуальная работа с учащимися, на фоне

самостоятельно работающего класса.

После объяснения материала учащиеся получали технологическую карту, где давался алгоритм действий, блок заданий для более углубленного изучения темы, а также ее закрепления. Учащиеся имели возможность понять весь объем самостоятельной работы, выполнить его с индивидуальной скоростью и сделать вывод об имеющихся затруднениях и необходимой помощи.

Использование технологической карты адаптивного обучения каждый ученик имеет представление о цели и объеме задания, о том, что он должен сделать, как выполнить, что для этого прочесть, изучить, и как осуществить проверку. Он имеет возможность двигаться по своей индивидуальной траектории, дорожке, со своей скоростью, выполняя необходимый объем заданий. Главным преимуществом и достижением при выполнении заданий с адаптацией является включение механизмов рефлексии и саморегуляции и полная занятость всех учащихся.

С целью создания атмосферы сотрудничества, развития мышления и познавательного интереса при введении в тему используются различные приемы: эвристическая беседа; проблемное изложение; мозговой штурм и др.

Как показали пробные и экспериментальные уроки, тщательная подготовка учителей к уроку дает возможность следовать этапам обучения:

Первый этап. Учитель объясняет новый материал (не более 10 минут). учащиеся получают задание для проработки в классе. Педагог управляет самостоятельной работой учеников, параллельно проверяя домашнее задание. Обсуждение выполненных адаптивных заданий осуществляется между учителем и каждым обучающимся. Такой подход исключает публичный разбор ошибок, снижает уровень стресса и страха перед критикой. При этом учитель получает возможность отслеживать индивидуальный прогресс каждого школьника и корректировать программу в зависимости от результатов.

Второй этап. Упражнения, над которыми велась работа в классе, проверяет не преподаватель, а сами обучающиеся. Они могут обмениваться тетрадями (постоянная группа из 2 человек со сменными ролями “учитель-ученик”), перевести контроль в формат дискуссии (динамическая микрогруппа с одним общим заданием) или взаимоконтроля (вариационная группа с разными заданиями и функцией взаимного обучения). С помощью адаптивной технологии учитель прививает учащимся умения рецензирования и взаимного оценивания. Адаптивная технология экономит время учителя, прививает навыки анализа, логики и аргументации своей точки зрения, помогает обучающимся глубже вникнуть в материал.

Третий этап. Ученики работают в классе самостоятельно, уровень заданий зависит от индивидуальной подготовки каждого школьника. Материал дифференцируется по нарастающей — от легкого до более сложного. Строгие временные рамки не устанавливаются, работа проходит в свободном темпе. Активное самообучение (чтение, поиск новой информации, решение задач) нацелено на выработку приемов исследовательской деятельности, самоконтроля и развитие творческого потенциала. По мере выполнения заданий учитель оценивает полученный результат и публично представляет достижения учеников в позитивном ключе для повышения самооценки учащихся.

Результативность опыта можно проследить по следующим фактам:

- повысился уровень обученности учащихся, о чем свидетельствуют итоги учебных периодов;

- возрос познавательный интерес к предмету, что подтверждает анкетирование и увеличение числа учащихся.

В технологии адаптивного обучения много общего с технологиями разноуровневого и дифференцированного обучения.

Модель разноуровневого обучения

Разноуровневое обучение даёт шанс каждому ученику организовать обучение так, чтобы максимально использовать возможности, которые несет в себе дифференциация обучения, не только внутренняя, но и внешняя.

Седьмой класс является благоприятным возрастом для разноуровневого обучения, так как в этот период у ребят начинают проявляться выраженные способности к отдельным предметам, что вызывает их желание развивать далее именно эти способности. Нами использовалась методика разноуровневого обучения - деление класса на группы «А», «В», «С».

Первая группа (группа «А»)

1. Пробудить интерес к предмету путем использования заданий базового уровня, позволяющих работать в соответствии с индивидуальными способностями ученика.

2. Ликвидировать пробелы в знаниях и умениях.

3. Сформировать умения осуществлять самостоятельную деятельность по образцу.

Вторая группа (группа «В»)

1. Развивать устойчивый интерес к предмету.

2. Закрепить и повторить имеющиеся знания и способы действия. Актуализировать имеющиеся знания для успешного изучения нового материала.

3. Сформулировать умение самостоятельно работать над заданием, проектом.

Третья группа (группа «С»)

1. Развивать устойчивый интерес к предмету.

2. Сформировать новые способы действия, умения выполнять задания повышенной сложности.

3. Развивать воображение, ассоциативное мышление, раскрыть творческие возможности, совершенствовать языковые умения учащихся.

При наличии многоуровневых заданий, можно предложить ученикам самим выбрать уровень. Выполненный первый уровень гарантирует оценку «3» и дает возможность перейти к выполнению следующего. При качественном выполнении заданий оценка может повыситься на балл., в связи с чем у учеников формируется устойчивая мотивация к более быстрому и качественному выполнению заданий. В этом случае домашнее задание носит вспомогательный характер. Не справившись на уроке с обязательными заданиями, ученик, получив консультацию товарища или учителя, обратившись к учебнику, заканчивает их выполнение дома. Он затратит больше времени, но добьется продвижения. Учащиеся, справившиеся с вариантом 3-го уровня, получают задание на дом творческого характера.

Технология дифференцированного обучения

В педагогической теории и практике работы школьных учителей, применяющих данную технологию, существуют различные приемы применения дифференциации в обучении. Технологию уровневой дифференциации можно считать современной модификацией технологии полного усвоения. Однако до сих пор идет поиск наиболее успешных способов осуществления технологии дифференциации на уроке и при

выполнении домашних заданий. В нашем эксперименте апробировались два варианта рационального применения дифференцированного подхода.

Вариант 1.

Класс делился на условные группы с учетом типологических особенностей школьников. При формировании групп учитывались личное отношение школьников к учебе, степень обученности, интерес к изучению предмета, к личности учителя. Создавались разноуровневые программы, дидактический материал, различающийся по содержанию, объему, сложности, методам и приемам выполнения заданий, а также для диагностики результатов обучения.

Классу предоставлялись:

1. Трёхвариантные задания, дифференцированные по степени трудности - облегченный, средний и повышенный (выбор варианта предоставляется учащемуся).
2. Общее для всей группы задание с предложением системы дополнительных заданий все возрастающей степени трудности.
3. Индивидуальные дифференцированные задания.
4. Групповые дифференцированные задания с учётом различной подготовки учащихся (вариант определяет учитель).
5. Равноценные двухвариантные задания по рядам с предложением к каждому варианту системы дополнительных заданий все возрастающей сложности;
6. Общие практические задания с указанием минимального количества задач и примеров для обязательного задач и примеров для обязательного выполнения;
7. Индивидуальные групповые задания различной степени трудности по уже решенным задачам и примерам;
8. Индивидуально-групповые задания, предлагаемые в виде запрограммированных карточек.

Разноуровневый подход реализовывался и при объяснении нового материала: - наиболее сильным ученикам давались задания по подготовке материала к следующему уроку;

- урок строился на основе сообщений учеников;
- учитель выполнял функцию консультанта - поправлял, корректировал и уточнял ответы учеников, разъяснял наиболее сложные аспекты изучаемой темы.

Вариант 2

Группы получали письменные задания (своеобразные программы наблюдений или алгоритмы действий), подробно прописанные, оговаривается время на их выполнение.

Групповая работа задавалась в разных формах:

- выполнять одно и то же задание, но по различным частям текста, эпизодам;
- выполнять отдельные элементы заданий, прописанных в карточке;
- готовить самостоятельные ответы на различные вопросы;
- выполнять задания, работая с текстом.

Дифференцированная работа была организована по-разному. Чаще всего учащиеся с низким уровнем успешности и низким уровнем обученности (по выборке школы) выполняли задания первого уровня. Дети отрабатывали отдельные операции, входящие в состав умения и задания с опорой на образец, рассмотренный при ознакомлении на уроке. Ученики со средним и высоким уровнем успешности и обученности выполняли творческие (усложнённые) задания.

Способы дифференциации также подразделялись на два варианта:

Первый вариант. Дифференциация содержания учебных заданий:

- 1) по уровню творчества;
- 2) по уровню трудности;
- 3) по объёму

Второй вариант. Выполнение единого для всех задания с дифференциацией работы детей по признакам:

- 1) степень самостоятельности учащихся;
- 2) степень и характеру помощи учащимся;
- 3) характер учебных действий.

Проектная технология. Цель проектного обучения - овладение общими умениями и способностями в стенах школы, но при этом приоритет отдается самостоятельной учебе обучающихся, работе в группах (командах), а также развитию социального сознания. Любой учебный проект начинается с анализа проблемной ситуации, при которой возникает осознанное затруднение. Важно, чтобы учащиеся разграничили, обнаружили разрыв между ситуацией реальной и идеальной. Е.С. Полат в зависимости от сформированной у учащихся самостоятельной мыслительной деятельности говорит о 4-х уровнях проблемности, на которые мы опирались в своей работе. На первом уровне учитель сам формировал проблему и решал её, на втором - учитель создавал проблемную ситуацию и решал ее вместе с учениками, на третьем уровне учитель создавал проблемную ситуацию для самостоятельного решения ее учениками, на четвертом - учащиеся находили проблему в информации, сообщенной учителем и решали её сами.

Проекты могут быть разных видов: информационные, исследовательские, творческие, конструктивные. При внедрении проектной деятельности в учебный процесс важна определенная последовательность, поэтому необходимо знакомить учащихся с содержанием этих этапов.

Технология проектной деятельности есть единый слаженный алгоритм действия, который включает следующие этапы деятельности учащихся по формированию у них культуры интеллектуального труда у (кратко):

1 этап: анализ проблемной ситуации в форме дискуссии, беседы, в ходе которой формулируется проблемный вопрос.

2-ой этап: посредством мозгового штурма выдвигается гипотеза исследования, планируются действия по решению проблемы.

3-ий этап: исследование, применение для исследования методов научного познания, поиск недостающих знаний и применение новых полученных знаний для решения проблемы.

4-этап: получение конечного продукта и его защита.

5-этап: рефлексия деятельности учащихся.

При создании проекта нами использовался более подробный алгоритм:

1. На первом этапе – организационном – учащимся предлагалась определенная наглядная ситуация, содержащая в скрытом виде проблему, которую ученики должны были понять и сформулировать ее совершенно самостоятельно. При этом у учащихся формируется навык поиска и определения ориентировочной основы действия, применимый в дальнейшей проектной деятельности.

2. На втором этапе – конструкторском – учащимся давалось задание по формулированию гипотезы поставленной проблемы – чаще всего в виде этом «мозговой атаки». Ученики решали задачу – выдвинуть и аргументировать как

можно больше гипотез решаемой проблемы. Все предложения записывались без комментариев, после чего проводилось их коллективное обсуждение. Далее выбор наиболее интересных и убедительных гипотез сопровождался определением источников получения информации. Следствием такой работы было развитие у школьников навыков исследовательской работы: умения постановки задачи, выработки и оформления гипотезы, нахождение методов решения, представления доказательств, осуществления проверки.

3. Третий этап – технологический – наиболее сложный и длительный. Во время этого этапа происходит развитие и совершенствование практических исследовательских умений (наблюдение, эксперимент, конструирование, эксперименты с природными объектами, исследование биологических процессов, систематизация и обобщение полученных данных и др.), поисково-информационных умений (анализировать информацию, собранную из разных источников, умение обращаться со словарями, энциклопедиями, справочниками, определителями, электронными каталогами и пр.), умений вести познавательную деятельность в коллективе (сотрудничество при решении общих задач, оказании помощи и др.).

4. На четвёртом этапе – презентационном – выполнялась цель: представить результат своей деятельности, обозначить проблему, способы ее решения, доказать правильность решений, что позволяет развивать умения у школьников владеть культурой коммуникаций. Учащиеся сами решали, ка-

кую форму оформления и представления результатов и доказательств им использовать. Как правило, это были наиболее часто используемые презентации проектов в биологии (зоологии): мультимедийная презентация, научная конференция, информационный плакат, виртуальная экскурсия и другие.

Метод проектов, безусловно, является исследовательским методом, способным сформировать у учащихся опыт творческой деятельности. Работа над проектом у учащихся вырабатывает устойчивые интересы, постоянную потребность в творческих поисках.

Деятельность учащихся по выполнению проекта позволяет считать данную технологию дидактическим эквивалентом научного исследования и определить его как деятельность школьников, объединенных общей идеей изучения и поиска решения конкретных проблем.

Поэтому часто употребляется термин проектно - исследовательская деятельность - она занимает важное место в учебном процессе, так как она способствует формированию свободной творческой личности, умеющей учиться, способной самостоятельно мыслить, применять знания, искать пути нестандартного решения проблем.

В преподавании биологии проектную деятельность используется в зависимости от целей и задач обучения.

Сочетание исследовательской и проектной деятельности проявляется следующим образом:

- решение биологических проблем путем исследования и эксперимента;
- решение биологических задач;
- поисково-исследовательская деятельность;
- подготовка проектных заданий;
- самостоятельное прогнозирование и моделирование биологических реакций и процессов.

Существование в педагогике разных типов проектов (информационный, исследовательский, творческий и т.д.) позволяет на разных этапах обучения подобрать для учащихся наиболее приемлемый вид деятельности.

Эффективное применение проектной технологии на уроках возможно только в случае дифференцированного подхода к их сущности, т.е. разграничения уровней сложности, адекватными обучающему контингенту. Уровни устанавливаются самим учителем в зависимости от особенностей класса – их может быть 3,4,5. В нашем эксперименте применялись 4 уровня:

1. Начальный уровень.
2. Общий уровень
3. Средний уровень.
4. Высокий уровень.

Начать можно с наиболее простого информационного проекта. Например, выполнение проектного задания “Почему насекомые-опылители, посещают определенные цветковые растения и какова продолжительность их цветения”.

Как правило, само слово «проект» вызывает положительную реакцию и интерес учащихся. Ученики охотно изучают данные проблемы и оформляют свои результаты в виде презентаций, докладов или в другой форме. Таким образом, в ходе выполнения проекта (от одного урока до нескольких месяцев) учащиеся решают одновременно познавательную, исследовательскую, конструкторскую либо другую задачу.

Кроме того, на уроках зоологии используются такие формы работы, как подготовка учениками докладов и рефератов, статья, доклад на конференцию, стенгазета, альманах, составление проектов с помощью мультимедийных презентаций.

Работа над проектом, интересна как сильным так и слабым учащимся. Даже самый простой проект требует от учащегося дополнительной работы с разными источниками информации (книга, газета, телевидение, Интернет – печатные материалы, видео, виртуальные лаборатории, информация от других лиц и т.д.) Возможность представления собранного материала в разной форме (буклет, листовка, газета, компьютерная презентация) позволяет каждому ученику показать свои творческие способности.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Бордовская, Н.В. Диалектика педагогического исследования. -Москва: КНОРУС, 2016. - 512 с.
2. Бондаревская Е.В. Ценностные основания личностно ориентированного воспитания // Педагогика. - 2007. - № 8. - С. 44-53.
3. Бордовская Н.В. Современные образовательные технологии. -М.: КНОРУС, 2010. - 432 с.
4. Кульневич С.В. Педагогика личности от концепций до технологий [Текст] : учеб.- прак. пособие / С. В. Кульневич. - Ростов н/Д.: Учитель, 2001. - 159 с. - (Педагогика нового времени).
5. Петровский А. В., Ярошевский М. Г. Психология. - М.: Академия, 2002. - 512 с.
6. Сериков В.В. Личностно-ориентированное образование: поиск новой парадигмы. Монография. -М.: ВГПУ, 2008.- 182с

Хамидова Сурайё Тургунбоевна
Андижанский государственный университет, докторант
Андижан, Узбекистан

ПРОБЛЕМА ПОДРОСТКОВОГО ЧТЕНИЯ: АНКЕТИРОВАНИЕ, АНАЛИЗ И ВЫВОДЫ

Аннотация. В статье рассматриваются проблемы формирования читательской среды, мотивации к чтению старших подростков. А также анализируется уровень их читательской грамотности. Объектом исследования стали круг читательских интересов, изучение школьной программы учащимися 7-8 классов. Методом исследования было выбрано анкетирование. Полученные данные были проанализированы и подытожены. В результате проведенного эксперимента были выявлены изменения в сфере длительности и частотности обращения к книгам, жанровых предпочтений, отказ от поэзии и уход в прозу, проблема игнорирования школьной литературы и увлеченность литературой, не соответствующей возрасту детей, роль окружающих в формировании читательской культуры у детей. Результаты исследования могут быть применены словесниками в области литературного образования учащихся, при формировании читательской среды, мотивации к чтению, расширению читательских интересов на уроках и внеклассных занятиях средних классов.

Ключевые слова: анкета, старший подросток, читательская культура, мотивация, школьная литература, массовая литература, фантастика, читательская среда, кейс-методы, литературное развитие.

Xamidova Surayyo Turgunboevna
Andijon davlat universiteti doktoranti
Andijon, O'zbekiston

О'SMIRLAR O'QISHI MUAMMOSI: SO'ROVNOMA, TAHLIL VA XULOSALAR

Аннотация. Мақоллада о'қиш муҳитини шакллантириш ва катта yoshdagi о'smirlarni о'qishga undash muammolari muhokama qilinadi. Ularning o'qish savodxonligi darajasi ham tahlil qilinadi. Tadqiqot obyekti 7-8-sinf o'quvchilarining o'qishga bo'lgan qiziqish doirasi va maktab o'quv dasturini o'rganish edi. Tanlangan tadqiqot usuli so'rovnoma edi. Olingan ma'lumotlar tahlil qilindi va umumlashtirildi. Eksperiment natijasida kitoblarga kirishning davomiyligi va chastotasi, janr afzalligi, she'riyatdan voz kechish va nasrga chekinish, maktab adabiyotiga e'tibor bermaslik muammosi va adabiyotga ishtiyoq bilan mos kelmaydigan o'zgarishlar aniqlandi. Tadqiqot natijalari til mutaxassislari tomonidan o'quvchilarning adabiy ta'limi, o'qish muhitini shakllantirish, o'qishga motivatsiya, o'qishga bo'lgan qiziqishlarini kengaytirishda o'rta sinfning sinf va sinfdan tashqari faoliyatida qo'llanilishi mumkin.

Калит со'злар: анкета, катта yoshli о'smir, о'qish madaniyati, motivatsiya, maktab adabiyoti, ommabop adabiyot, badiiy adabiyot, o'qish muhiti, keys usullari, adabiy rivojlanish.

Khamidova Surayyo Turgunboevna
doctoral student at Andijan state university
Andijan, Uzbekistan

THE PROBLEM OF ADOLESCENT READING: QUESTIONNAIRE, ANALYSIS AND CONCLUSIONS

Abstract. The article discusses the problems of forming a reading environment and motivating older teenagers to read. The level of their reading literacy is also analyzed. The object of the study was the range of reading interests and the study of the school curriculum by students in grades 7-8. The research method chosen was a questionnaire. The obtained data were analyzed and summarized. As a result of the experiment, changes were identified in the area of duration and frequency of access to books, genre preferences, abandonment of poetry and retreat to prose, the problem of ignoring school literature and passion for literature that does not correspond to the age of children, the role of others in the formation of a reading culture in children. The results of the study can be applied by language experts in the field of literary education of students, in the formation of a reading environment, motivation for reading, and expansion of reading interests in the classroom and extracurricular activities of the middle classes.

Key words: questionnaire, older teenager, reading culture, motivation, school literature, popular literature, fiction, reading environment, case methods, literary development.

ВВЕДЕНИЕ

Развитие информационных технологий кардинально изменили наш мир. Мир развитых технологий заставляет человека мечтать и думать по-технологически. Место волшебных палочек заменили сенсорные кнопки, а Баба Яга давно уже в тылу у Роботов. Получение информации через книги намного снизилось за счёт цифровой инфраструктуры: видеоролики, короткие заметки в социальных сетях набирают популярность день за днем среди молодежи, на фоне этого развития наблюдается снижение стимула к чтению школьной и образцов классической литературы. [1, 8]

ЛИТЕРАТУРА И МЕТОДОЛОГИЯ

О пользе книги говорят немало столетий. Важно привить любовь к чтению, научить любить книги со школьных лет. Страна, где дети и взрослые читают книги, всегда будет на шаг впереди. Этому не мало доказательств в жизни. Уместно привести в качестве примера слова Петра Павленко: «Вовремя прочитанная книга – огромная удача. Она способна изменить жизнь, как не изменит ее лучший друг или наставник». [5]

Проведенный нами констатирующий эксперимент позволил узнать о читательских вкусах, процент снижения чтения учащихся средних классов. Данные, полученные при анкетировании, позволили нам рассмотреть такие методы и приемы работы, которые стимулировали бы учащихся к чтению в условиях современного образования.

Методом научного поиска было выбрано анкетирование, которое проводилось в девяти общеобразовательных учреждениях Республики Узбекистан, среди которых СОШ №2 и №13 города Андижан, 59 школа Асакинского района, школа № 14 Ходжаабадского района, 64 школа Шахриханского района Андижанской области; 35 школа района Мирзо Улугбек Ташкентской области; СОШ 58 и 52 Давлатободского района Наманганской области. Общее количество анкетированных составило 540 человек.

Целью нашего исследования являлось определение читательских интересов

средних классов их уровень читательской грамотности, потребности в чтении и мотивация к чтению.

РЕЗУЛЬТАТЫ И ОБСУЖДЕНИЯ

Определение читательских интересов начинается с вопроса “Вы любите читать”? Данный вопрос представляет нам общую картину увлеченности детей чтениями книг. Последующие вопросы позволят сравнить литературные предпочтения и честность школьников в своих ответах.

Из 540 респондентов любят читать 410, не любят читать 128, двое участников анкеты дали неопределенный ответ: “не знаю”. В дальнейшем будет известно, что не все участники были честны в своих ответах, многие утверждая, что “любят читать” не смогли привести примеры любимых книг.

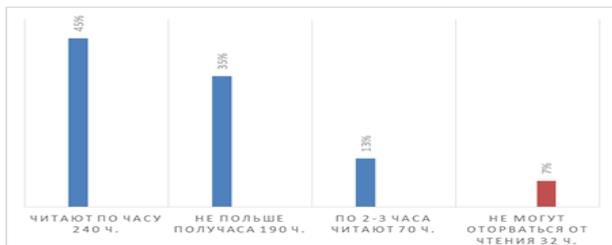
Вопрос, определяющий частотность чтения помогает выявить уровень внимания учащихся к литературе и определяет сферу их интереса. Ответы показывают, что 203 анкетированных читают 2-3 раза в неделю, что составляет 37 %, 96 участников читают каждый день, что составляет 18%, один раз в неделю читают 107 учащихся (20%), 136 (25%) школьников выбрали ответ «читаю редко», что показывает плачевное состояние уроков литературы, которые не смогли заинтересовать учеников к литературе. Полученные данные можно посмотреть в диаграмме №1

Из истории педагогики мы знаем, что нужно пробуждать интерес к чтению, так как человек учится мыслить через книги. «Наш разум нуждается в книгах, как меч в точильном камне, чтобы не затупиться» — говорит Джордж Мартин [6].

Пятый вопрос, определяющий продолжительность детского чтения был направлен на выявление усидчивости участников анкеты. (Диаграмма №2). Как оказалось, дети мало времени уделяют чтению. 240 (45%) респондентов читают по 1 часу, не больше получаса читают 190 (35%) респондентов, 2-3 часа читают 70(13%) человек и не могут оторваться от чтения 32 (7%) участника.

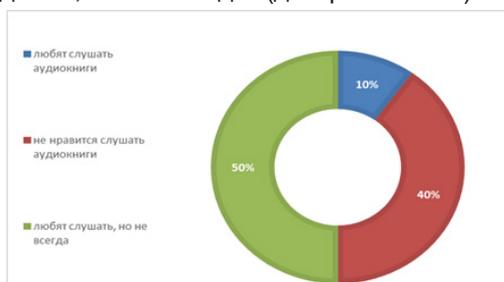
Диаграмма №2.

Результаты явно показывают, что длительность чтения слишком коротка, за это время невозможно получить полноценную информацию, насладиться красотой художественного слова. Из-за мало продолжительного чтения цель в основном не достигается, что в последствии убивает интерес читающего. А это в свою очередь негативно влияет на весь процесс чтения. [2,56]

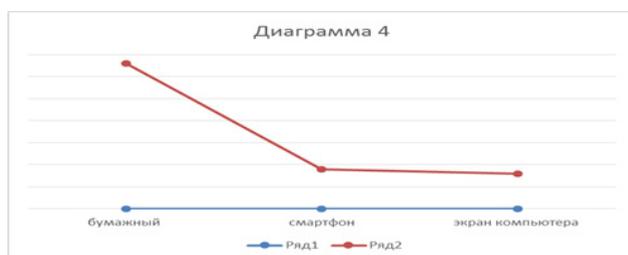
Для повышения читательской среды, можно предложить групповое чтение в классе 2-4 раза в неделю после уроков. Один день можно выделить на обсуждение, где учащиеся делятся своими впечатлениями, эмоциями о прочитанном произведении, можно провести развернутые ролевые игры по фрагментам произведений. Они на наш взгляд повышают интерес к произведениям.

Результаты вопроса, который был направлен на выявление желания слушать аудиокниги, не был высоким среди анкетированных. 59(10%) участникам анкеты было интересно слушать чтение другого человека, 40 % (220 чел.) из всех опрошенных не нравится слушать аудиокниги, а половина респондентов ответили, что любят слушать произведения, но не всегда. (диаграмма №3)

Исходя из интересов, предпочтений, географии школьников целесообразно собрать и организовать картотеку аудиокниг в школьной библиотеке. По инициативе предметников и библиотекарей можно привлечь учащихся с красивым и внятным голосом для озвучки небольших рассказов. Такие инициативы помогут расширению читательской среды среди молодых читателей.

Седьмой вопрос направлен на определение вариантов чтения: какой формат преобладает среди учащихся? Традиционный – книжный или инновационный (смартфон, экран компьютера). По полученным данным бумажный вариант лидирует в нашем списке с 66% (358 чел.), на втором месте популярны смартфоны 18% (101), удобно читать с экрана компьютера 90 участнику анкеты, что составляет 16 %.

Такой расклад ответов показывает, что следует продолжить расширение классных, домашних, уличных библиотек.

Восьмой и девятый вопросы в нашем списке были предназначены на выявление

любимых книг детской аудитории и книг, которые читают в настоящий момент. Цель этого вопроса определить читают ли учащиеся произведения школьной программы, подходит ли читаемый материал для их возраста.

Полученные нами результаты, удивили нас широким спектром выбора литературы школьниками. Читательское поле детей было охвачено приключенческими, детективными книгами, книгами о психологии, религии, классиками, бестселлерами и даже встречаются поклонники манги и литературы, не соответствующей возрасту детских читателей.

В нашем списке доминирует цикл книг о Гарри Поттере, любимой книгой 76 анкетированных является фэнтези история о мальчике – волшебнике. Также можно включить в этот жанр «Песнь льда и огня», «Властелин колец» «Хроники Нарнии», которые были выбраны 6 читателями, «Человек амфибия», «Волшебник изумрудного города», «Дюна» - как зарубежная фантастика интересна 6 учащимся.

19 участников выбрали приключенческий роман Д. Дефо «Робинзон Крузо», «Таинственный остров» 1ч., философская сказка - «Маленький принц» нравится 10 учащимся, популярные сказки приключения как «Оседлав Желтого Дива» 16 человек, «Алиса в стране чудес» 4 ч., «Дети капитана Гранта» 7 ч., «Приключения Тома Сойера» 12 ч., «Приключения Гулливера» 3 ч., «Чиполино» 4 ч.,

Современная проза, в лице бестселлеров, мотивационно – психологических книг, книг про бизнес, оказалась не менее популярной среди 8 классов. «Виноваты звезды», «50 дней до моего самоубийства», «Пока я жива», «В метре друг от друга», «До встречи с тобой», «Сад бабочек», «1000 сияющих солнц», «Базилар олисдан севарлар», «Киз болага тош отманг», «Юр тогларга кетамиз», «Мальчик в полосатой пижаме», «Мачеха» - оказались любимыми для 30 человек.

Книги, выбранные для самопознания «К себе нежно», «Не ной», «Не тупи», «12 правил жизни», «Сила настоящего», «Тонкое искусство пофигизма» - нравится 15 участникам анкеты.

Книги про бизнес востребованы среди мальчиков, 25 респондентам интересны книги: «Бедный папа богатый папа», «Учитель продавцов», «Нокиа в бизнесе», «Нутелла в бизнесе», «Фиолетовая корова», «Бизнес без предрассудков», «Самый богатый человек в Вавилоне».

Среди респондентов любителями детективного жанра выявлены 10 участников, которые предпочитают романы Агаты Кристи «10 негрят», «Убийство по алфавиту», сборник рассказов о «Шерлоке Холмсе» А. К. Дойла.

Важной частью нашего исследования было выявление увлеченности учащихся 7-8 классов школьной и классической литературой. Оказалось, школьную литературу любят: «Скорпион из алтаря» 13 ч., «Зеленая лампа» 8ч., «После бала» 2ч., «Капитанская дочка» 2ч., «Мертвые души» 4ч., «Тарас Бульба» 4ч., «Последний дюйм» 2ч., «Белый пароход» 2ч., произведения А.С. Пушкина -12ч., «Вечера на Хуторе близ Диканьки» 1ч., «Телеграмма» 2ч., «Конь с розовой гривой» 2ч., «Дети подземелья» 2ч., «Парадокс» 1ч., «Фотография на которой меня нет» 1ч., «Ася» 1ч. «Каравот» 6 ч.

Нас радует, что классика не остается в тени. Образцы классической литературы как «Хамса» 8ч., «Война и мир» 5ч., «Ромео и Джульетта» 5ч., «Войти и выйти» 3ч., «Дела земные» 4ч., «Минувшие дни» 3ч., «Унесенные ветром» 1ч., «Алхимик» 1ч., «Плаха» 5ч., «Тихий дон» 1ч., «Кругосветное путешествие» 1ч., «Человек – ящик» 2ч., «Граф Монте –Кристо» 1ч., «Джейн Эйр» 4 ч., сборник рассказов

Джека Лондона 1ч., «Король Артур» 2ч. – имеют свою аудиторию.

Не указали определенных произведений и обошлись обобщением 30 человек: 11 указали на узбекскую литературу, 19 на школьную литературу и 13 человек на детскую литературу.

Почитателей научной литературы 13 человек (Энциклопедии), 5 человек любители истории Узбекистана, которые отметили такие книги как «Уложения Тимура», «Тайна библиотеки Тимуридов», «История зарождения Узбекистана», «Амир Тимур». И один респондент отметил исторический роман А. Дюмы «Черный тюльпан» как любимую книгу.

Увлекаются религиозными книгами 15 человек («Коран», «История Мухаммада», «Саодат асри киссалари»).

Исследования показали, что легковесные японские комиксы, под названием манга приобретают широкую популярность среди молодых читателей. Выяснилось, что 20 респондентам они очень нравятся, причины этому яркое наглядное изображение героев и событий, короткие диалоги, возможность добавить собственные фантазии. Широко известны такие манги как: Благословение небожителей, Атака титанов, Рожденный в бездне, Лето которого не было, Меж двух миров.

Манги по идеи ближе к искусству живописи нежели к литературе. Это безыдейная литература, попавшая в детское чтение 21 века, набирает стойкость. Интересным для авторов исследования является действия педагогов по «выработки иммунитета» против увлечения бессодержательной книгой, о воспитании художественного вкуса. Манги иначе известные как аниме подразделяются на возрастные категории, но, к сожалению, в понимании многих анимация является как бы сугубо детское и мало кто из родителей (не говоря об учителях) обращают внимание на это. Авторов статьи привлекла маленькая статья под заголовком «Аниме как угроза» в газете «Московский комсомолец». Эксперты по этому поводу говорят, что японские манги опасны для детей 10-14 лет, так как у детей в этом возрасте не сформировано представление о смерти как о необратимом факторе и уход из жизни главных героев, сопровождающимися красивыми романтическими эффектами – являются привлекательными для подростков. [8]

Нами было замечено, что, находясь в старшем подростковом периоде оказалось немало любителей сказок 40 анкетизируемых. Данный возраст констатируется увлеченностью подростков темами дружбы и любви, взаимоотношениями между людьми и стремлением найти ответ на волнующие их вопросы. Уместно ли чтение сказок в данный период? Насколько они смогут решить вопросы актуальные в их повседневной жизни?

Еще печальнее, что 70 респондентов не читают вообще и нет у них любимых книг.

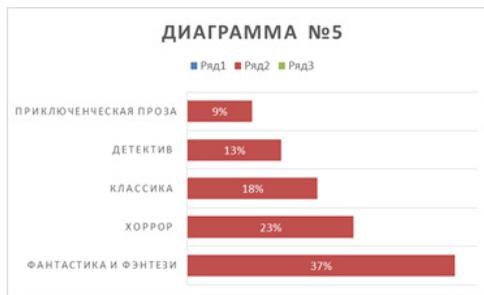
Как видно из ответов испытуемых, не оказалось любителей поэзии (кроме одной участницы). Увлеченность действительностью и вымышленным миром все больше охватывает людей, тем самым становясь проблемой масштабного уровня. Еще с античности находящаяся в ведущей позиции поэзия, к сожалению, отодвинулась на второй план. Чувства и переживания лирического героя и способность ощутить красоту поэтического слова становится недоступным для молодого поколения. Причиной этому, в основном, служит неумение педагога преподнести лирическое произведение. Словесник должен подойти к анализу на высоком уровне, так как невозможно возбудить интерес к лирике без пробуждения

эстетических чувств у читателей.

Такое положение заставляет пересмотреть методы и приемы работы по изучению лирических произведений. Следует обратить внимание на литературное развитие школьников. Учитель должен быть информирован о литературном развитии и читательских интересах своих подопечных, расширять читательскую среду. Для этого можно организовать конференции и выставки любимых книг, пушкинские или лермонтовские чтения и т.п. Можно предложить проектную работу по созданию буклетов и цитат из прочитанных книг. Еженедельное представление буктрейлеров, организованное литератором, также повысит интерес и расширит читательскую среду, при этом важно учесть жанровые и возрастные особенности юных читателей.

Девятый вопрос «Какую книгу Вы читаете в настоящее время»? почти не отличается от вышеперечисленных ответов. Большинство участников анкеты в качестве ответа указали на те произведения, которые выбрали как любимые.

Следующие вопрос, определяющий жанровое предпочтение, выявил, что жанр фантастики и фэнтези превалирует среди остальных – 200 респондентов (37%), не менее популярен триллер 126 ч. (23%), 97 (18%) предпочитают классику, детективный жанр нравится 69 ч. (13%), 47 (9%) человек увлекаются приключенческой прозой. (Диаграмма №5)

Следует отметить, что дети обошлись только указанием на жанр, не приводив ни одного примера, а это в свою очередь заставляет нас задуматься, все ли респонденты могут различать жанр произведения. Популярность фантастики, фэнтези, можно объяснить тем, что вымышленный мир, созданный подростком, привлекает его он хочет избежать от проблем и трудностей реальной жизни, — все это является психологическими факторами, присущими для подросткового периода. Важно учитывать сюжет-квест, который легко воспринимается и не заставляет глубоко вдумываться в суть произведения.

Ответы на одиннадцатый вопрос, определяющий дополнительное чтение к школьной программе по рекомендации учителя, распределились следующим образом: половина респондентов 270 (50%) читают те книги, которые кажутся им интересными, 112 человек (20%) вообще их не читают, 90 участников (16%) читают очень редко и только некоторые из предложенных учителем, и по 34 анкетированных (7%) читают все по списку и плюс сами дополнительно находят новые книги. Следует отметить несколько учащихся не были искренны в своих ответах, указывая на последние ответы не смогли привести примеры любимых книг.

Двенадцатый вопрос – «В каком виде Вы читаете школьные книги?» позволяет определить серьезность и глубину изучения школьной программы. Данные фиксируют

поверхностное представление школьников о художественном произведении, не вникая и не чувствуя глубину художественного слова. Половина отвечающих читают в сокращенном виде – 267 (50%), 131 (25%) человек предпочитают читать полный текст, 77 (13%) учащихся любят краткое содержание и что удивительно 12 учеников вообще не читают школьную программу.

Такой расклад дел заставляет пересмотреть методы работы, которые привлекли бы учащихся к чтению полного текста. На наш взгляд практические задания требующие полноценное чтение могут мотивировать учащихся к чтению. Или же заключительные занятия сравнительного характера.

Авторы статьи полагают, оптимальным решением кейс-методы, которые заставят учащихся чтению полного текста художественного произведения школьной программы. Чем же кейс технологии примечательны? Во-первых, оценивание ситуации, во-вторых, выборка и организация ключевой информации, в-третьих, определение проблемы, в-четвертых, предложение пути решения проблемы. Этот метод – способствует связи литературы с реальной жизнью, повышает самостоятельность, усовершенствует речевые и мыслительные навыки обучающихся, помогает отстаивать свою точку зрения и вырабатывает критический подход в оценивании ситуаций и самое главное – все это достигается после прочтения полноценного текста.

Интересным будет применение данного метода на уроках литературы сравнительного характера. Наличие противоречий при сопоставлении двух произведений, позволяет созданию проблемной ситуации. Последнее, в свою очередь, является механизатором мыслительных действий для решения подобных ситуаций.

Тринадцатый вопрос дает нам представление о том, откуда дети узнают о новых или интересных книгах. Оказалось, что 245 человек (45%) узнают из интернета, 88 человек (16%) из бесед с друзьями, 70 участников (13%) от учителя литературы, 46 человек (9%) от родителей, 40 человек (8%) от библиотекаря, 17 человек (3%) из книжного магазина и 28 человек (6%) абсолютно не интересуются.

Если принимать к сведению, что интернет занимает ведущую позицию, то целесообразнее расширить виртуальную читательскую среду. В данном случае организация онлайн – библиотеки, подбор безопасных интернет- ресурсов и их продвижение способствует повышению читательских интересов.

Печальным является тот факт, что библиотекари, родители, учителя литературы и друзья уступили позиции интернет источнику в приобщении любви к чтению юных читателей. Живое слово и беседу заменил виртуальный мир. Конечно, в этом есть и свои плюсы, как безграничный доступ к информации, быстрый поиск, экономия времени и т.п., но и разумеется, есть и минусы. Живая беседа – это разговор с противоречиями, которая приводит к спору. А всем нам известно из античности, что «истина рождается в споре». Это доказывает необходимость корректировки читательской ауры с помощью межсубъектных отношений.

Четырнадцатый вопрос направлен на выявление исследовательской любознательности школьников. Интересны ли учащимся читать произведения любимых кинофильмов? Мнения по этому вопросу распределились поровну: 226 (43%) участникам анкеты удобнее просмотреть киноадаптацию произведений, 177 (33%) участников читают произведения, но иногда, 130 (24%) человек оказались вовлечены в чтение книг, считая, что многое в фильмах пропускается.

В большинстве случаев школьнику интересно продолжение фильма, обычно если это сага, и он берется за чтение книги, не ожидая выхода следующих сезонов, или же ему все-таки интересно сравнить и самому представить написанное.

Все варианты, мотивирующие ученика к чтению, уместны при условии, если произведения доступны. Проверка доступности желаемых произведений анализировано нами в пятнадцатом вопросе. Результаты показывают, что половина респондентов 261 (49%) всегда находят нужную книгу, для 241 (45%) человека не всегда доступно и лишь 30 (6%) респондентам совсем недоступно. Говоря о расширении читательской среды, популяризации чтения не должны ли первым делом осуществить доступность произведений в каком-либо формате.

Например, одна из респондентов оставила заметку, что не может получить из школьной библиотеки нужную книгу, но очень хочет читать. Следовательно, стоит расширить уличные, домашние, школьные библиотеки.

Шестнадцатый вопрос: Какую литературу предпочитаете Вы? Показан в диаграмме №6

Этот вопрос был неотъемлемой частью нашей научно-исследовательской работы. Как выяснилось интерес к узбекской литературе намного ниже по сравнению с русской и зарубежной литературой. Для повышения интереса мы полагаемся на сравнительное изучение русской, узбекской и зарубежных литератур. Конкретные разработки по решению данного вопроса подготавливаются нами и будут представлены в следующих работах.

Семнадцатый вопрос: сопоставимы ли произведения русских и узбекских авторов? Из предложенных ответов: да – ответили 105 человек (19%), нет – 127 человек (23%), не знаю – 135 человек (25%), возможно - 152 респондента (28%). Из ответов можно сделать вывод, что в школах не проводятся уроки сравнительного характера двух литератур. После независимости много изменений претерпели учебники, учебные программы. Были включены образцы узбекской литературы в русских переводах. И до настоящего времени очень мало работ по сравнительному изучению этих двух литератур в школе. На этот вопрос следуют обратить внимание педагогов, изучать в сравнительном аспекте образцы эти двух литератур, тем самым повышая интерес к узбекской литературе у русскоговорящей аудитории и к русской литературе у учащихся узбеков.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Проделанная работа позволяет сделать следующие выводы:

Прежде всего детям нравится читать, но большая часть их читают 2-3 раза в неделю и уделяют чтению час. Самый малый процент респондентов читают

каждый день.

Затем, жанры фантастики, фэнтези и ужасы являются фаворитом у детей, при этом классика остается в тени. Манга постепенно распространяет круг своих любителей. Почти нет любителей поэзии.

Что касается вопроса изучения глубины и серьезности школьной программы, результаты малоутешительны. Половина (267) участников читают в сокращенном виде и 12 человек, которым вообще нет дела до школьных произведений.

В-четвертых, интернет источник превалирует по получению информации о новых книгах. 43% анкетироваемых предпочитают посмотреть фильм нежели читать художественное произведение.

В-пятых, вопрос об искренности респондентов. Очень многие отнеслись к вопросам анкеты поверхностно. Отметив люблю читать, каждый день, по 2-3 часа, не смогли привести примеры любимых книг. Радует тот факт, что немало участников анкеты перечислили несколько произведений в качестве фаворе.

Результаты исследования позволили еще раз обратить внимание на вопрос подросткового чтения, задуматься над усовершенствованием приемов и методов по мотивации и расширению читательской среды старших подростков на основании данных, полученных на территории Республики Узбекистан.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Қодиров Валижон. Мумтоз адабиёт: ўқитиш муаммолари ва ечимлар. Т.: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2009. 8-бет.
2. Кондрашов А.П. Книга фактов в вопросах и ответах. Москва: Рипол классик, 2008. Стр. 56.
3. Маранцман В.Г., Чирковская Т.В. Проблемное изучение литературного произведения в школе. Пособие для учителей, «Просвещение», 1977. 206 с.
4. Национальные учебные программы непрерывного образования Республики Узбекистан по литературе и читательской грамотности. Ташкнт 2021. 176 с.
5. <https://www.nur.kz/leisure/books/1770863-kgna-eto-citaty-dla-detej/#>:
6. itres.ru/book/dzhordzh-r-r-martin-45006/igra-prestolov
7. <https://cyberleninka.ru/article/n/motivatsiya-yunosheskogo-chteniya-problemy-i-puti-resheniya?ysclid=lnqbd1>
8. <https://www.mk.ru/social/2021/05/23/psikholog-obyasnil-dlya-kakikh-detey-opasno-anime.html>
9. <https://www.amo.cz/wp-content/uploads/2015/11/lspolzovanie-interaktivnych-metodov-obucheniya-kak-sredstvo-aktivizacii-poz1.pdf>

Akhmadaliyeva Xosiyatposhsho Abdughayotovna

Uzbekistan State World Languages University

*PhD on Pedagogical Sciences, Head of the Department of Theoretical Aspects
of the English Language №3, Tashkent, Uzbekistan*

IMPROVING PUPILS' COMMUNICATIVE COMPETENCE IN ENGLISH CLASSES THROUGH MODERN TECHNIQUES

Abstract. This article reveals the principal role and effective implementation of modern techniques in English classes to develop pupils' communicative competence, as well as, it also focuses the importance of interactive and effective learning that leads pupils' more meaningful, interesting and democratic way of acquiring the English language in context of academic lyceum in Uzbekistan. Most of the time pupils work individually on tasks and assignments, and group work or collaborative learning is stimulated. Thus, it will improve the ability of pupils to learn the content and they have to prepare variously for the class in order to enhance effective communicative competence.

Keywords: English lessons, communicative competence, innovative interactive techniques, pupil-centered approach, academic lyceum, free communication, English environment, and activities related productive and receptive skills.

Ahmadaliyeva Xosiyatposhsho Abduhayotovna

O'zbekiston davlat jahon tillari universitetining

3-sonli ingliz tilining nazariy jihatlari kafedrasini mudiri,

pedagogika fanlari nomzodi,

Toshkent, O'zbekiston

ZAMONAVIY TEXNIKALAR ORQALI INGLIZ TILI DARSLARIDA O'QUVCHILARNING KOMMUNIKATIV KOMPETENTLIGINI OSHIRISH

Annotatsiya. Ushbu maqola o'quvchilarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishda ingliz tili darslarida zamonaviy texnikaning asosiy roli va samarali qo'llanilishini ochib beradi, shuningdek, o'quvchilarni yanada mazmunli, qiziqarli va demokratik yo'llarga olib keladigan interfaol va samarali ta'limning ahamiyatiga e'tibor beradi. Ko'pincha o'quvchilar topshiriqlar ustida individual ishlaydilar va guruhda ishlash yoki hamkorlikda o'rganish rag'batlantiriladi. Shunday qilib, bu o'quvchilarning mazmunni o'rganish qobiliyatini oshiradi va samarali kommunikativ kompetensiyani oshirish uchun ular sinfga turli xil tayyorgarlik ko'rishlari kerak.

Kalit so'zlar: ingliz tili darslari, kommunikativ kompetensiya, innovatsion interfaol texnikalar, o'quvchiga yo'naltirilgan yondashuv, akademik litsey, erkin muloqot, ingliz tili muhiti va samarali va retseptiv ko'nikmalar bilan bog'liq faoliyat.

Ахмадалиева Хосиятпашшо Абдухайотовна

Кандидат педагогических наук, заведующая кафедрой теоретических

аспектов английского языка №3 Узбекского государственного

университета мировых языков

Ташкент, Узбекистан

ПОВЫШЕНИЕ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧАЩИХСЯ НА ЗАНЯТИЯХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА ПРИ ПОМОЩИ СОВРЕМЕННЫХ ТЕХНИК ПРЕПОДАВАНИЯ

Аннотация. В данной статье раскрывается принципиальная роль и эффективное применение современных техник на уроках английского языка для развития коммуникативной компетентности учащихся, а также подчеркивается важность интерактивного и эффективного обучения, которое ведет учащихся к более осмысленному, интересному и демократичному образу жизни. Изучение английского языка в условиях академического лицея в Узбекистане. Большую часть времени ученики работают индивидуально над задачами и заданиями, а также стимулируется групповая работа или совместное обучение. Таким образом, это улучшит способность учеников усваивать содержание, и им придется по-разному готовиться к уроку, чтобы повысить эффективную коммуникативную компетентность.

Ключевые слова: уроки английского языка, коммуникативная компетентность, инновационные интерактивные методы, личностно-ориентированный подход, академический лицей, свободное общение, английская среда и деятельность, связанная с продуктивными и рецептивными навыками.

INTRODUCTION

Today, the development of science, industry and IT technology has opened new aspects of development in all spheres of society's life. As a result, by reforming the education sector, one of the main goals is to grow and educate mature and competitive young people in our country. After all, in the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated January 28, 2022 on the "Strategy of Development", reforming every stage of continuous education, creating all modern opportunities for young people to study, organizing an education system that meets international standards, it is emphasized that the main foundation of our society is to raise the young generation to become mature specialists by creating new approaches, textbooks and training manuals that shape modern professions [1]. Therefore, the rapid development of science is one of the urgent issues of today's time, and it is one of the main tasks to educate the future young generation with a sense of love and pride for the Motherland, a sense of pride for our rich heritage, and high morals by teaching foreign languages. Fundamental reforms in the world education system promote the problems of creating the necessary conditions for young people to learn foreign languages perfectly, to express themselves in all fields knowing a foreign language, and to develop their oral and written speech in a foreign language. The Foreign Language Teaching Agency deals with the development of students' ability to think, think, and speak freely in a foreign language, form their intellectual potential, and assess their readiness. The formation of this issue in general trends is of great importance in modernity and the development of foreign language skills among young people, and in connection with the problems of modern education, it serves to increase not only creative but also speaking abilities of the learner.

Improving the study of foreign languages in our country is important for our country, which strives to take its rightful place in the world community and for our nation, which is building its great future in solidarity and cooperation with our foreign partners. It is clear from this that one of the main tasks of teachers is to develop the abilities of each student and prepare them as a mature person and staff in the period

from preschool to higher education [2]. It is necessary to emphasize one more thing that in the process of organizing continuous educational activities, serious attention was also paid to the support of talented students and further development of their talent. To this end, based on the content and methodology of pedagogical activity, the necessary pedagogical, psychological and organizational conditions were created for the successful and transparent identification of gifted students. At the same time, a well-based mechanism for identifying talented young people has been developed in our republic. This is reflected in the decision "On the system of selecting talented young people and measures to improve the activities of academic lyceums" adopted by the President of the Republic of Uzbekistan on December 3, 2020 with the aim of developing the system of selecting talented young pupils, creating the necessary conditions for their support, encouraging the aspirations of the young generation to science, and systematically implementing reforms to realize their intellectual potentials and creativity [3].

Due to the growing demand for English language learning, English language classes in academic lyceums must be taught in accordance with international standards through innovative pedagogical technologies, and graduate students must have mastered the language. The role of communicative competence in the successful learning of four aspects of the English language is incomparable, because the presence of communicative competence is the pupil's ability to convey information, rich vocabulary, speech culture, language tools. determines the right choice, as well as the skill of managing the regulation of one's personal spiritual and moral state in the process of communication with other people. However, it was found that the issue of developing pupils' communicative competence in English classes in academic lyceums is not fully studied.

METHOD

In order for pupils to learn English quickly and accurately through free communication, it is necessary to organize classes that create an English environment for them and thereby improve their communicative competence. The class is organized entirely in English, allowing for real communication in this language. As a result, it encourages the development of pupils' communicative competence. Development of pupils' communicative competence through innovative pedagogical technologies G. Brown, G. Yule, W. Littlewood, D. Nunan, H.G. Widdowson, S. Thornbury, R. Nolasco, L. Arthur, etc., are covered in different aspects in the scientific works of a number of foreign scientists. Effective teaching of communicative competence through various methods was carried out in the researches of R. Nolasco, L. Arthur, E. Keller, S. Warner, F. Klippel. In addition, R. Ellis, W. Rivers, D. Wilkins, M. A. Temperley paid great attention to the analysis of the problems encountered in the development of pupils' communicative competence in English language classes in the framework of their research. After all, the famous pedagogic scientists of our country A.M. Musurmanova, A. Abdukadirov, U. Sh. Begimkulov, K. D. Riskulova, R. H. Jurayev, N. S. Sayidahmedov, Sh. S. Sharipov, R. G. Isyanov, N. A. Muslimov, A. R. Khodjabayev, Z. K. Ismailova, M. B. In the research work of Urazova, they also studied the importance of communicative competence in education [4].

The main indicator of the development of communicative competence of academic lyceum pupils through innovative interactive techniques is their ability to express opinions fluently, coherently and logically, in which to understand any type of activity

of partners in expressive and clear communication, and response capability is used accordingly. For this purpose, a number of innovative interactive techniques are currently being used to develop pupils' communicative competence during the English language classes of academic lyceums. In this article, some of the innovative communicative exercises are revealed.

"Guided interview" is one of the successful communicative exercises that is carried out in two stages. In the first stage, they are organized in small groups and given different topics. Answers will be written on the topic, and students will create logical questions together. In particular, the following questions will be written on the topic "Job interview":

- Tell me about yourself.
- What experience do you have in this field?
- What do co-workers say about you?
- What are your preferences?
- What have you done to improve your knowledge this year?
- What foreign languages do you know?
- How long would you expect to work with us if you were hired?
- Tell us why would we hire you?

In the second stage, students pair up and formally present a 2-3 minutes real interview based on the topic given in practice. At the end, students analyze the achievements and shortcomings (Feedback) and summarize the topic.

"Optimists and pessimists" communicative exercise. In this exercise, the group is divided into optimists and pessimists, and a topic is chosen for discussion. For example, on the topic "equation", optimists talk about the definition of equations and properties of equations, while pessimists talk about one and two unknown types of equations. During the discussion, the pessimists give the answers of the optimists, and the optimists, as an addition to them, write written answers in groups, and at the end of the game, the opinions are summarized.

"Think individual, pair, group and share" is an effective communicative exercise that the topic is chosen and the first sentence is created by the teacher. (One day when I was daydreaming...). The teacher plays music in a low volume, until the music ends, students individually express their thoughts in writing. After the students have finished writing down their thoughts, they read it and discuss it with their partners, after which the group is divided into two or three and the thoughts are discussed in the team. A fragment of each student's written opinion is taken, the story is completed and read out by the leader of the group. In this type of exercise, reading and writing skills are developed at the same time as speaking.

"From A to Z" communicative exercise which pupils discuss the topic in small groups and write a summary. Then the dialogue is played for them to listen to and they compose the dialogue in alphabetical order. Then they read it in roles, and at the end, the pupils point out the shortcomings and mistakes, they evaluate each other's work (Peer Correction) and the topic is summarized. Here sample exercise is illustrated:

Actually, what can you say about using mobile phones in classes. To my mind, it interrupts you.

Do you think so? We use phones only for our study.

Because we often face unfamiliar words, so we use google translation.

But sometimes, we spend a lot of time for social networks in front of it

Certainly. It is a pity that you are wasting your precious time for unnecessary things instead of studying.

“Art Gallery” - communicative exercise that the teacher brings a lot of information in a paper version on a free topic, for example: based on the topic “Angles”, he brings a total of 6 sheets of information about each mathematical figure and sticks them to different places of the walls. Then, before starting the exercise, he tells the pupils to go back to their seats and briefly write down the main information in their notebooks in English after reading each one, because there is a lot of information there. It is strictly forbidden to carry a notebook or paper next to the pasted information. Pupils mingle around the room and sit down after reading all the information. Then, on the basis of the given information, the teacher presents the prepared questions and pupils begin debates. After a question is fully answered, the discussion of the next question starts. As a result, pupils communicate with the information they have learned and strengthen it.

“Free writing” is also one of the modern exercises which pupils briefly write their thoughts on a given life situation (Vignette) in a notebook within 2 minutes. After the time is up, the pupils’ answers will be heard and then the discussion will begin. All pupils express their attitude to the presented situation and exchange opinions. All ideas are taken into account, and at the end, thoughts are summarized and concluded in a case-specific manner. Vignettes are illustrated as:

- A few days ago, to your group was added a new pupil Bobur and he couldn’t get on well with another student Bekzod. They always argue and even had a fight three days before. As a group member, how can you solve this problem and make them friends?

- Ozoda is very intelligent girl. She knows 3 languages including English. But since last year she is becoming much busier and irresponsible for the study and given works. She is very forgettable and couldn’t remember something for a long time. She says that she gets ready for her hometasks only during lectures and long breaks. After going back home she more often than not meets her friends and spends all her free time on having relax or having a ball. Her knowledge is decreasing and because of not reviewing. She sometimes can’t remember some simple words or phrases in English. As you see, she is in trouble. What should she do? Please help her [5].

To develop pupils’ communicative competence in learning English through innovative interactive exercises, to express their opinions fluently, holistically and logically, to understand and respond appropriately to any type of activity of partners in expressive and clear communication is expressed. As a result, pupils analytical and creative abilities are developed, and they know where?, how? and what? speak in communication.

RESULTS

In a survey conducted at the academic lyceum of Tashkent State Technical University named after Islam Karimov in Tashkent, 70% of pupils noted that the role of innovative interactive exercises in the development of communicative competence is incomparable. 15% of pupils indicated that it is necessary to form communicative competence by watching videos based on special rules, 10% of pupils indicated that communicative competence should be formed by mastering grammar and learning words, and the rest of pupils indicated that communicative competence is not necessary for mastering the English language. It can be concluded that most pupils believe that communicative competence is the basis of free and perfect communication in English.

DISCUSSION

- in order to improve pupils' communicative competence in English classes, it is necessary for teachers to create an English environment in classes using modern teaching methods and to give pupils opportunities for free communication [6], because pupils also have their own feelings in English. In order to be able to express them deeply, the communication between them will be successful only if he takes the person close to him, understands him and communicates freely in that situation.

- academic lyceums in our country have all the conditions to develop pupils' communicative competence through innovative interactive exercises in English language classes [7], the rooms are equipped with world-standard equipment, and teachers are trying to organize lessons in such a way as to comply with the elements of communicative competence. As a result, opportunities are created for pupils to master the aspects of the English language and to carry out free communication.

- the use of innovative interactive exercises in lessons leads to the growth of pupils' speaking skills and critical, analytical skills [8]. Pupils learn to communicate in their own place according to the situation, and teachers constantly eliminate grammatical, lexical and pronunciation deficiencies in the communication process of pupils.

In conclusion, it should be noted that the development of pupils' communicative competence is reflected in their fluent, coherent, logically consistent and situational expression of their opinions, and the activity of partners in expressive, clear communication of the language of communication which causes the ability to understand and respond accordingly. The fact that pupils are able to communicate freely in English classes and try to develop it in practice opens the way to mastering the language.

REFERENCES:

1. Development strategy of the new Uzbekistan for 2022-2026. Tashkent, January 28, 2022. PF-60. Goal 41.
2. Law of the Republic of Uzbekistan "On Education" of September 23, 2020. Article 46.
3. Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan dated December 3, 2020 No PR 4910 "On measures to improve the system of selection of talented youth and the activities of academic lyceums"
4. Musurmanova A.M. Pedagogical technologies-factor of educational efficiency: monograph. -Tashkent: Youth Publishing House, 2020.- P.43.
5. Akhmadaliyeva K.A. Improving students' communicative competence in English classes (in the case of academic lyceums): Diss...PhD - Tashkent, FerSU, 2023. 83 p.
6. Abdukhayotovna, A. K. The Beneficial Angels of Learner-centered Approach in Prospering Pupils' Communicative Competence in English Classes at Academic Lyceums. *International Journal on Integrated Education*. 5,1 Jan.2022. -P. 133-134.
7. Akhmadaliyeva Kh.A. The role of authentic materials to develop pupils' communicative competence in English classes at academic lyceums. *Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities*. 2022, Volume 2, Issue 1.5 Pedagogical sciences. 225-234 p.
8. Wei L., Lin, H.-H., & Litton, F. Communicative language teaching (CLT) in EFL context in Asia. *Asian Culture and History*. 2018, 10(2). 1-9 p.

Ismoilov Alisher Fayzievich,
*Scientific secretary of the State Museum of the
History of Uzbekistan, Academy of Sciences of Uzbekistan,
Doctor of History (DSc), senior researcher.
Tashkent, Uzbekistan*

ESTABLISHMENT OF SCIENCE MUSEUMS IN UZBEKISTAN

Abstract. This article focuses on the importance of science museums in the development of science. It describes the importance, essence, possibilities of science museums and the processes of their formation in Uzbekistan.

Key words: academies of Science, Kunstkamera, «science museum» or «science reference museum», «boom», «touch with your hands!», «Wonderland», «Puppet Theater», «Geology Museum», «Interactive practice» and «Next».

Ismoilov Alisher Fayziyevich
*O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi
O'zbekiston Tarixi Davlat muzeyi ilmiy kotibi,
Tarix fanlari doktori (DSc), katta ilmiy xodim
Toshkent, O'zbekiston*

O'ZBEKISTONDA ILM-FAN MUZEYLARINING YARATILISHI

Annotatsiya. Ushbu maqola ilm-fan rivojidagi ilmiy muzeylarning ahamiyatiga bag'ishlangan. O'zbekistonda fan muzeylarining mazmuni, mohiyati, imkoniyatlari va ularning shakllanish jarayonlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: fanlar akademiyasi, Kunstkamera, "ilm-fan muzeyi" yoki "ilmiy ma'lumotnoma muzeyi", "bum", "qo'l bilan teqing!", "Mo'jizalar mamlakati", "qo'g'irchoq teatri", "Geologiya muzeyi", "Interaktiv amaliyot" va "Keyingi".

Исмоилов Алишер Файзиевич
*Ученый секретарь Государственного музея
Истории Узбекистана, Академия Наук Республики Узбекистан,
Доктор исторических наук (DSc), старший научный сотрудник.
Ташкент, Узбекистан*

СОЗДАНИЕ МУЗЕЕВ НАУКИ В УЗБЕКИСТАНЕ

Аннотация. Данная статья посвящена важности научных музеев в развитии науки. Описывается значение, сущность, возможности музеев науки и процессы их становления в Узбекистане.

Ключевые слова: академии наук, Кунсткамера, «музей науки» или «научно-справочный музей», «бум», «потрогай руками!», «Страна чудес», «Театр кукол», «Музей геологии», «Интерактивная практика» и «Следующий».

INTRODUCTION

It is known that not only we, but the whole world are satisfied with the scientific heritage left by our great ancestors and great grandfathers who founded the First and Second Renaissance in the history of our country. That is why President Shavkat Mirziyoyev, in his speech at the solemn ceremony dedicated to the twenty-ninth anniversary of the Independence of Uzbekistan, emphasized that the foundations of a new renaissance - the Third Renaissance - are being created in Uzbekistan [12, 967-977]. Science museums are of special importance in this huge process.

MATERIALS AND METHODS

It is known that the establishment of science museums in the world was mainly initiated by the Academies of Sciences. In particular, the Russian Academy of Sciences attaches great importance to science museums. Russian Orientalist S.F. Oldenburg wrote in 1923: «Museum work has always been important for the Academy since the time when museums were only places of interest: the Academy has always known that museums are an important tool for science and education in general».

The first museum that appeared in the Academy of Sciences was the *Kunstkamera*. The *Kunstkamera's* collections and library have been used by academics for practical purposes, for research in anatomy, botany, zoology, mineralogy and physiology. These activities were facilitated by the anatomical theater located on the first floor of the *Kunstkamera*. *Kunstammer* (German: *Kunstammer* - art room) is the name and place of storage of various historical, artistic, natural-scientific and other unique collections in the past. In the 16th and 17th centuries, cabinets of rare items belonged to many princely and royal palaces. The reason for their appearance was not the social changes that took place in the country, but the institutionalization of science in the late 19th and early 20th centuries. New museums began to appear all over the world, so in Munich in 1906 the Museum of German Classics of Technology and Natural History was established. A new concept of an academic museum open to the public in Russia in the 19th century was discussed [1, 14-16].

RESULTS

One of the most important nodes of the infrastructure of science can be conditionally called «museum of science» or «museum of science references». The term «museum» already refers to certain tasks - to preserve cultural samples in material form and to ensure their presence (view) for any museum visitor. The main content of the «collection» of the Science Museum consists of references of scientific knowledge, examples of the object of scientific study in a suitable form for research [2].

As scientific institutions, university museums were created and served as laboratories for research in the fields of concrete, natural and human sciences, resulting in major scientific discoveries. Their educational function was also not important, because the creation of museums was directly subordinated to the educational process regulated by the charters of universities. Educational museums and classrooms have played an important role in the history of Tomsk Polytechnic University, founded in 1896. Thus, the first museums of the Tomsk Technological Institute of Emperor Nicholas II (modern Tomsk Polytechnic University) appeared almost simultaneously with the opening of the university - in 1900. One of the initiators of their creation was Yefim Lukyanovich Zubashev, the first director of the Tomsk Technological Institute. Like the first profes-

sors, he understood the need to establish modern laboratories, workshops, educational museums, classrooms for teaching and scientific research [3,82-85].

The main requirement for referents in the science museum is that referents can exist in the museum only in a form separated from the representative. Accordingly, the referent and the representative together determine the structure of scientific knowledge. The museum can receive only what has a permanent value, examples of the presentation of objects of scientific study for research, referents of scientific knowledge have [4].

The post-World War II democratization «boom» also raised concerns about the improvement of science education and mass communication of science and technology in UNESCO member countries. The organization's initial program was to restore educational and cultural services in war-torn countries, but the idea soon took on a more general purpose. By the end of the war, many schools in various countries were destroyed, which required the reconstruction of their science laboratories and new equipment for conducting scientific experiments.

To this end, UNESCO published a book in 1948, Recommendations for Science Teachers in Devastated Countries, which was successful not only in war-torn areas but also in other countries lacking such laboratories, and included museums as an integral part.

Efforts were also made in non-formal education, and the aim, as stated in the UNESCO report, was to «enable the general public to understand the practical application of science to modern life» [5]. For example, the following results were obtained from studies aimed at the formation of education and knowledge of students after visiting science museums [6]. It sets out a number of principles to facilitate students' learning of science. Formation of students' scientific concepts: before visiting the science museum; described in terms of activities after and after the visit.

DISCUSSION

The concept of development of museum activities in Uzbekistan is aimed at determining the fundamental principles, ideas and approaches of the formation of cultural policy in the field of preservation of museum funds and development of museums in the Republic of Uzbekistan. During its long history, the museums of Uzbekistan have formed a unique museum fund and gained invaluable experience in preserving and promoting the national cultural and natural heritage [7].

For the first time in Uzbekistan, a children's museum «World of Miracles» was established under the State Museum of the History of Uzbekistan of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan on August 19, 2011 [8]. The main task of the «World of Miracles» museum is to arouse interest in the history of mankind and enrich their knowledge in the young generation, to form a worldview and develop independent thinking from a young age.

One of the main goals of the museum is to teach children from the pages of the history of our country, introduce them to the processes of creating examples of national applied art, and involve them in these processes. Children's museum programs are important in developing children's imagination and creativity. This children's museum is intended for all children from 4 to 14 years old.

The children's museum develops the knowledge of history in children and allows them to fall into that era. It is important that when children enter the museum, they can not only look at it, but also perform various activities, hold or make interesting

exhibits with their hands. Through the «Archaeology» section, they can familiarize themselves with the excavations in the Campirtepa monument and see various finds. In the «Numismatics» section, they learn about the history of the conquest of coins, and learn the important aspects of coins from different historical periods. In the «Pottery» section, they can get acquainted with the history of making national ceramic products and their creation. In the «Embroidery» department, it was possible for them to engage in embroidery and needlework training. The «Puppet Theater» department has all the conditions for children to familiarize themselves with the national collection of dolls and to stage fairy tales directly based on their favorite characters. A «Fine Art Club» was also organized, where children can reflect their relationship with nature in their pictures.

The «Museum of Geology» [9] of the Republic of Uzbekistan also organizes the Olympiad on the basis that the special nature of geological knowledge requires the young generation to have a broad outlook on various areas of specific sciences. In addition to acquiring theoretical knowledge of geography, paleogeography, paleobotany, paleozoology, paleontology, cartography, general geology, mineralogy, petrography, structural geology, and geology of mineral resources, it is possible to learn how to behave in extreme natural conditions, organize field expeditions, in various emergency situations. increases knowledge of how to act. All this helps in the development of a mature generation.

We can also cite the Tashkent Polytechnic Museum[10], which organizes interesting trips to the world of science and technology, and interactive classes that serve to strengthen knowledge of mathematics, physics, and astronomy. Its «Interactive Practice» section is different from the usual, and each exhibit in the museum embodies a device that demonstrates one or another law of physics. Here, like in museums, he can see the exhibits, but also hold them, move them, and collect them. Its «Interactive lessons» are based on the following.

Robotics Classes - Kids interested in technology can learn the basics of mechatronics by enrolling in robotics courses.

Kinder Club Lessons - Here he learns to draw, draw, add and subtract.

Airplane and Rocket Modeling - Kids learn to make airplanes and rockets out of a variety of materials in aviation and rocketry classes.

The interactive science museum in the «Next» shopping center is also one of the institutions that is always crowded with children [11].

The Children's Science Museum there «suits» most of the basic knowledge in the fields for children. Exhibits tell young visitors where lightning comes from, how animals, birds and insects see it, or how a ton of weight can be lifted with a simple lever. Here, children can not only listen, but also do what they are told. The result is surprising - children do not want to leave the museum, they ask their parents to come here again and again. While visiting the museum, children will get most of their knowledge about physics. With the help of sensory musical instruments - harps and drums, children learn how to make certain sounds. One of the children's favorite exhibits is the plasma ball, the design of which was described by Nikola Tesla in the 19th century. A glass sphere with an electrode inside is filled with neon gas. The light is turned off, young museum visitors touch the ball, and small lightning bolts that react to the touch rush from the center to the walls of the glass ball.

One corner of the museum is equipped with a real chemistry laboratory. A chemist-

technologist shows children the simplest safe reactions.

This is explained by the fact that the mentioned institutions reflect some of the features of science museums in the world.

CONCLUSION

Learning science is a rich, complex, ongoing process that takes place throughout life. Opportunities to learn science occur throughout the day and year, in different settings and through different experiences.

Science museums are important sources of history for science and technology. Important historical objects are collected and preserved to demonstrate scientific trends. Their activities include the design, production and installation of exhibits, demonstration equipment and teaching aids for the teaching and promotion of science.

Post-visit activities related to museum experiences have shown that students build their knowledge of science concepts and principles displayed in science museum exhibits at school, at home, and in informal community settings.

Research highlights the importance of planning pre- and post-visit activities for science museums and similar centers not only to support the development of scientific concepts, but also to identify and respond to alternative concepts that may be developed.

REFERENCES:

1. Kolchinsky E.I. Academic science in St. Petersburg and world culture // Issues of the history of natural science and technology. 1999. No. 1. S. 14 - 46.
2. Philosophy of the museum. / Ed. M.B. Piotrovsky. M.: INFRA-M, 13.
3. Grigorieva S.E. Drawing Museum of the Tomsk Technological Institute. Questions of museology. 2 (14) / 2016. -p.82-85.
4. Stepin V.S. History and philosophy of science. M.: Academic project, 2011. Jessica Norberto Rocha and Martha Marandino. Mobile science museums and centres and their history in the public communication of science. Journal of Science Communication 16(03)(2017). -P.2-18.
5. Jessica Norberto Rocha and Martha Marandino. Mobile science museums and centres and their history in the public communication of science. Journal of Science Communication 16(03)(2017). -P.2-18.
6. David Anderson, B.App.Sc., Grad.Dip.Ed., M.Ed. The Development of Science Concepts Emergent from Science Museum and Post-Visit Activity Experiences: Students' Construction of Knowledge (A thesis submitted in fulfilment of the requirements of the degree of Doctor of Philosophy in the Centre for Mathematics and Science Education of the Queensland University of Technology). September, 1999. -424 p.
7. Hasanov B.V. The concept of the museum in Uzbekistan and the primary museum «memory of victim repression» AN RUZ. «Material and spiritual heritage and universal values» (Republic scientific and practical conference). Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan State Museum of the History of Uzbekistan. - T.: «LESSON PRESS», publishing house, 2017. 412 p. 300-308.
8. J. Ismailova. Museum pedagogy. Sounds from the museum. 4-(52) 2011. -B.2-3.
9. http://muzeygeologii.uz/uz/index.html.murojaat_sanasi.10.10.2022
10. <http://politomuseum.uz/murojaatsanasi>.22.11.2022.
11. <https://myday.uz/muzei/interaktivniy-nauchniy-muzey-v-trc-next>. murojaat sanasi 01.12.2022.

Khakimova Sadoqat Dilshodbekovna
Uzbekistan State World Languages University, teacher
Tashkent, Uzbekistan

SEMANTIC CLASSIFICATION OF PHRASEOLOGICAL UNITS

Abstract. Initially, phraseologemes were studied from the semantic aspect and analyzed in the form of phraseological fusions, phraseological unities, phraseological combinations. Later, it was studied as phraseological idioms, semi-idioms and phraseological units. In the article, we have used Professor V.N. Teliya's analysis of phraseological units according to their semantic structure and Uzbek and English phraseological units were analyzed according to seven meaning macrocomponents: primary macrocomponent, evaluative macrocomponent, motivational macrocomponent, emotional macrocomponent, stylistic macrocomponent, grammatical macrocomponent and gender macrocomponent.

Key words: phraseologism, phraseological units, semantic analysis, English language, Uzbek language, macrocomponent.

Hakimova Sadokat Dilshodbekovna
O'zbekiston davlat jahon tillari universitetining o'qituvchisi
Toshkent, O'zbekiston

ФРАЗЕОЛОГ БИРЛИКЛАРНИНГ СЕМАНТИК ТАСНИФИ

Annotatsiya. Dastlab frazeologemalar semantik jihatdan o'rganilib, frazeologik birikmalar, frazeologik birliklar, frazeologik birikmalar ko'rinishida tahlil qilingan. Keyinchalik u frazeologik idiomalar, yarim so'zlar va frazeologik birliklar sifatida o'rganildi. Maqolada biz professor V.N. Teliya tomonidan frazeologik birliklarning semantik tuzilishiga ko'ra tahlili, o'zbek va ingliz tilidagi frazeologik birliklar esa yetti ma'no makrokomponentiga ko'ra tahlil qilindi: birlamchi makrokomponent, baholovchi makrokomponent, motivatsion makrokomponent, emotsional makrokomponent, stilistik makrokomponent, grammatik makrokomponent.

Kalit so'zlar: frazeologizm, frazeologik birliklar, semantik tahlil, ingliz tili, o'zbek tili, makrokomponent.

Хакимова Садокат Дильшодбековна
Узбекский государственный университет мировых языков,
преподаватель
Ташкент, Узбекистан

СЕМАНТИЧЕСКАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ

Аннотация. Первоначально фразеологемы изучались с семантической стороны и анализировались в виде фразеологических слияний, фразеологических единств, фразеологических сочетаний. В дальнейшем его стали изучать как фразеологические обороты, полудиомы и фразеологические единицы. В статье был использован анализ фразеологизмов профессора В.Н. Телиа по их семантической структуре, а также узбекские и английские фразеологизмы анализировались по семи смысловым макрокомпонентам:

первичному макрокомпоненту, оценочному макрокомпоненту, мотивационному макрокомпоненту, эмоциональному макрокомпоненту, стилистическому макрокомпоненту, грамматическом макрокомпоненту и гендерному макрокомпоненту.

Ключевые слова: фразеологизмы, фразеологизмы, семантический анализ, английский язык, узбекский язык, макрокомпонент.

INTRODUCTION

The study of phraseological units was first started from the semantic point of view, then study of stylistic, gramma-structural, and now cultural linguistics is developing. The semantic study of phraseology is still one of the most urgent issues.

LITERATURE ANALYSIS AND METHODOLOGY

The first semantic classification was fully and perfectly developed by the Russian academician V. V. Vinogradov. In semantic classification, the scientist divided phraseological units (PhU) into the following three groups: phraseological fusion, phraseological unity, phraseological combination. Academician V.V.Vinogradov also mentions the fourth special type for a complete understanding of phraseology. It adds meaningful speech units and expressions to the unit.

Speaking about different approaches to the classification of phraseologisms, it should be noted that, the well-known linguist A.V. Kunin's work is very important. The principle of structural-semantic joint classification was developed by the Russian scientist Professor A.V. Kunin invited science. In addition to his in-depth study of PhUs in English, he created the "English-Russian Phraseological Dictionary", which contains 20,000 idioms and was published six times in Moscow. In the author's 2005 updated and revised dictionary, expressions are divided into three types: phraseological idioms, semi-idioms, PhUs.

Professor V. N. Telia formed seven components according to the semantic structure of phraseological units and called them macrocomponents of meaning. The semantic structure of phraseological units includes the following main macrocomponents: primary macrocomponent, evaluative macrocomponent, motivational macrocomponent, emotional macrocomponent, stylistic macrocomponent, grammatical macrocomponent and gender macrocomponent.

DISCUSSION AND RESULTS

In today's article, we want to consider the semantic classification of Uzbek and English PhUs according to Professor V. N. Telia.

1. The primary macrocomponent contains information about objective reality. Phraseological units related to this category describe reality and events based on primary meaning. That is, the meaning expressed by PhU is understood directly.

For example, in English - Phraseological units with primary meaning are primary macrocomponents, such as an apple a day keeps the doctor away - If one eats healthy, one will get sick and require the doctor less often; pour cold water on - to describe an act that is discouraging or dampening enthusiasm or expresses disapproval or skepticism to any plan or idea or suggestion; break bread with someone - to share a meal or eat together; all someone's geese are swans - someone is said to exaggerate the usual qualities of people who do not value recognition. A number of examples can be given here in the Uzbek language. Bol shirin, boldan bola shirin – a proverb expressing that a child is as dear as a soul; ona sutidek pok – no impurity, forgery, no meddling

came in exchange for the skin of one's own forehead; "olma pish, og'zimga tush", deb o'tirmoq – not trying to get the job done faster, sitting carelessly to your own devices; xamir uchidan patir – the beginning of a big thing, a work, an initial small part, a part.

2. Evaluation macrocomponent is the expression of the meaning of a phraseological unit according to levels, that is, it is understood how the speaker gives value to this or that object / event. Rational evaluation can be positive, negative and neutral.

a) positive PhUs express the speaker's positive opinion about the situation or the person, object, event, and sometimes the listener.

In English, in relation to a person, as cool as cucumber - does not break his pin, restrained, does not lose his coolness; a bread and butter miss - a girl of school age; sweetie pie - my dear, my love; as good as pie - cute, good; apple-pie order – in relation to the object - exemplary, tidy, shipshape; in relation to the incident PhUs like bear fruit - a very good result were only used in a positive way.

We can find many examples of this type in the Uzbek language. In particular, in relation to a person boshidan suv o'g'rib ichmoq – to value very much, to respect very much; katta ohurdan suv ichgan – a person who is senior or close with executives; risqli mehmon osh ustidan chiqar – it is used in relation to a guest who comes while the owners of the house are eating or while the food is being served; in relation to the object bodiroq-bodiroq gullamoq – a flower of a fruit that has opened in a heap; in relation to events pul bo'lsa, changalda sho'rva – if there is money, even impossible tasks will be completed.

b) negative PhUs express the speaker's negative opinion about the situation or the person, object, event, and sometimes the listener.

Here are some examples of negative PhUs in English: For example, in relation to a person, be off one's onion - crazy; have a finger in the pie - to intervene inappropriately in a matter, to interfere in other people's affairs; in relation to the object greasy spoon - a cheap, run-down kitchen or cafe that serves fried food; We will prove our point by citing examples of the content of pie in the sky - empty promise (sarcastic expression).

When we talk about PhUs with negative content, we should also refer to Uzbek language examples. Regarding the situation sho'riga sho'rva to'kilmoq – to be unlucky, to have a bad job or situation; towards a person yuragi tutdek to'kilmoq – to suffer in anticipation, to be anxious in heart; suv yuqmas – speech does not affect, bold-faced; moshxo'rdaga qatig bo'lmoq – interfering in others' work, joining inappropriately; kasalga asal ham bemaza tuyilidi – PhU referring to the fact that everything seems tasteless or vapid to a sick person due to a change in his sense of taste.

v) PhUs of the neutral type express the speaker's neutral attitude towards the situation or the person, object, event, and sometimes the listener.

We can find many examples of neutral PhUs in English. In particular, in relation to the situation: half of a loaf is better than nothing, even if not as much as you expected; have other (or bigger) fish to fry – there are other or more important issues involved; relative to man: earn (or make) one's bread - to work for a living, to live, to work for life; relative to the object: apples and oranges – (two people or things) are radically different in relation to the object are among them.

We have given some examples of PhUs that are evaluated as neutral in the Uzbek language. Regarding the situation: asad kirsu suv oqarar – Asad is the name of the 5th month of the lunar calendar (calendar), which is counted from the first day

of Nowruz. In this part of the year, the water in the springs decreases, and on the contrary, the water flows in the rivers, but the crops are also irrigated the most in this month; qancha-qancha suvlar oqdi – many times have passed, it has been a long time; in relation to the incident g'alvirni suvdan ko'tarmoq – determine the final result; non sindirish – engagement ceremony; shakarob qilib suv sepmoq – to sprinkle the water in the bucket with her hand.

3. The motivational macrocomponent is related to the general meaning of PhU. It is appropriate to understand the concept of "motivation of a phraseological unit" together with the primary content of the unit and evaluation - metaphorical or metonymic meaning transfer.

For example, in English your salad days The primary meaning of PhU is "the time when a person is young and inexperienced". In this context, PhU indicates a person's youth, which means "one's prime or prime" by undergoing an evolution of meaning. Another example is talk turkey The primary meaning of Ph is "to speak plainly and straight forward". At this point, PhU takes on a new meaning of "going into business" in semantic evaluation, referring to one's openness and honesty, since in business openness to people and honesty in work are very important. PhU can also be found among our examples in English have one's bread buttered on both sides. The primary meaning of PhU is "buttered on both sides of the bread", having undergone an evaluation of this meaning, it has become 'provided for a lifetime; The meaning of the saying "he who eats is before him, and what he does not eat is behind him".

In Uzbek language baland oxurdan suv ichgan PhU was originally raised from a young mare by water in a stall higher than its height, and later it was said to be a bucking horse. Later, it was applied to people who experienced an evolution of meaning, learned to eat and drink a lot, and did not immediately submit to hard work. Let's focus on another example oq tolni qora tolga, olmani o'rikka, tolni terakka ulab yuradi. It was originally applied to a master gardener, but according to the semantic evaluation of PhU, it acquired a new meaning: "a master, a businessman, a man of conversation". The third PhU walks in the water, in the grass - first applied to well-fed cattle. PhU is used to refer to a person who lives a good life by experiencing an evaluation of meaning.

4. Emotional macrocomponent is a verbal expression of approval or disapproval, a subjective model expressing an attitude through a phraseological unit.

In English, full of beans – open to life, full of energy (an expression said with approval), a broth of a boy – well done, azamat (an expression said with approval), the cream of the society - the best of society, oldi man (an expression of approval), as cool as a cucumber – completely unruffled, restrained (an expression of approval); a bad egg – a chaotic, closed person (expression of protest), as mean as a cat's meat – hot-tempered, greedy, very stingy (expression of protest), pie in the sky – an unfulfilled promise (expression of protest), deep water – difficult situation (expression of displeasure).

In Uzbek, bir qoshiq suv bilan yutgudek – beautiful and lovely (in the sense of approval); bir qop yong'oc – a cheerful, innocent person (in the sense of approval); tog'ni ursa talqon qiladi – a strong, energetic, strong person (in the sense of approval); oshga tushgan pashshadyek – a case broken by the intervention of a stranger (said with displeasure); osh-qatiq bo'lmoq – to get close to a stranger (said with displeasure); ko'zi olma-kesak teradi – his eyes are flaring everywhere (said with displeasure);

govoq kalla – brainless, stupid, stupid (spoken with displeasure).

It can be seen from the above examples in both languages that people attribute positive or negative qualities to situations and people according to their mood and emotional state. Doing this through phrases adds even more meaning.

5. Stylistic macro-component refers to the social role of relations in communication between speakers by using FBs and is manifested in formal, informal and neutral forms.

6. All kinds of morphological and syntactic changes of PhU in the grammatical macrocomponent.

In English, to be in deep water = to be in deep waters – to be in serious trouble; to take away smb's breath = to take smb's breath away – to surprise and excite someone; Achilles' heel = the heel of Achilles – a flaw or weakness that causes or can cause someone or something to fail.

An example in the Uzbek language qo'lini sovuq suvga urmaydi = qo'limni sovuq suvga urmayman = qo'liningni sovuq suvga urmaysan – one who doesn't want to work; arpa(si)ni xom o'rdi(m)mi? – what harm did I do to you?; moshxo'rdaga qatiq = moshxo'rdaga qatiq bo'lmoq – not to interfere in unnecessary prose/someone else's work; oftobda qatiq ichishgan = oftobda qatiq yalashgan – well known, respected.

7. The gender macrocomponent can be clearly expressed, that is, it is determined by the structure of the PhU (if the language has grammatical gender), semantics, and then it refers to the class of objects defined by the PhU to men, women, people (both men and women). points out.

in English PhU Compare every Tom, Dick and Harry meaning "every man or any man" and PhU every Tom, Dick and Sheila meaning "every man or woman".

Uzbek gender macrocomponent PhUs o'g'ilmi, xolvami? – was your child born a boy or a girl?; oq sutni oqqa, ko'k sutni ko'kka sog'moq – a phrase used by a woman; pista dahan – about women/girls whose lips are as small as pistachios, bir qoshiq suv bilan yutgudek – very beautiful about women/girls. About men or boys mosh yegan xo'rozdek – full of energy, full of strength.

CONCLUSION

Phraseologisms have been analytically studied and discussed by many scientists, and in this article we analyzed English and Uzbek PhUs according to the classification of V.N.Telia. The analysis in each section helps to understand PhUs more widely and deeply.

REFERENCES:

1. Виноградов В.В. Фразеология. Семасиология // Лексикология и лексикография. Избранные труды. — М. : Наука, 1977.
2. Раҳматуллаев Ш. Фразеологик бирликларнинг асосий маъно турлари – Т.: Фан, 1955.
3. Кунин А.В. Большой англо-русский фразеологический словарь. М.: Живой язык, 2005.
4. Телия В. Н. Русская фразеология : семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты: монография. Москва: Школа «Языки русской культуры», 1996

Mamatkulova Fotima Ashirkulovna
Uzbek State University of World Languages, researcher
Tashkent, Uzbekistan

SEMANTIC STRUCTURE AND GENDER HIERARCHY OF CULINARONYMS

Abstract. As you know, language is a complex system of unique characters and is a universal tool for communication. The language embodies the features of the history, geography, marriage, culture and literature of the people who speak in it. Therefore, in addition to the communicative function, this language also distinguishes a cumulative function, which consists in preserving and transmitting the extralinguistic experience of society. It brings to the surface the content of extralinguistic information in the linguistic sign, which in linguistics is determined by the term "cultural component of the meaning of the word".

Key words: semantic, structure, gender, hierarchy, culinaronyms, culture, linguoculture, function.

Mamatkulova Fotima Ashirkulovna
O'zbekiston davlat jahon tillari universitetining tadqiqotchisi
Toshkent, O'zbekiston

KULINARONIMLARNING SEMANTIK VA GENDER IERARXIYASI

Annotatsiya. Ma'lumki, til o'ziga xos belgilarning murakkab tizimi bo'lib, muloqot uchun universal vositadir. Til unda so'zlashuvchi xalqlarning tarixi, geografiyasi, turmushi, madaniyati va adabiyoti xususiyatlarini o'zida mujassam etadi. Shuning uchun, til kommunikativ funksiyadan tashqari, jamiyatning ekstralingvistik tajribasini saqlash va yetkazishdan iborat bo'lgan kumulyativ funksiyani ham bajaradi hamda tilshunoslikda "so'z ma'nosining madaniy komponenti" atamasi bilan belgilanadigan lingvistik belgidagi ekstralingvistik ma'lumotlarning mazmunini yuzaga chiqaradi.

Kalit so'zlar: semantika, struktura, jins, ierarxiya, kulinaronimlar, madaniyat, lingvo-madaniyat, funksiya.

Маматкулова Фотима Аширкуловна
Узбекский государственный университет мировых языков,
исследователь
Ташкент, Узбекистан

СЕМАНТИЧЕСКАЯ СТРУКТУРА И ГЕНДЕРНАЯ ИЕРАРХИЯ КУЛИНАРОНИМОВ

Аннотация. Как известно, язык представляет собой сложную систему уникальных символов и является универсальным инструментом общения. Язык воплощает в себе особенности истории, географии, брака, культуры и литературы народов, говорящих на нем. Поэтому, помимо коммуникативной функции, в этом языке выделяется еще и накопительная функция, заключающаяся в сохранении и передаче экстралингвистического опыта общества. Это выводит на поверхность содержание экстралингвистической информации

в языковом знаке, которое в лингвистике определяется термином «культурный компонент значения слова».

Ключевые слова: семантика, структура, род, иерархия, кулинарунимы, культура, лингвокультура, функция.

INTRODUCTION

Cumulative function is most clearly manifested in the field of culinary lexicon, since it is directly related to the objects and phenomena of food reality that provide human existence and life. Foods are objects of great importance of material culture, which are created by people and reflect the history and marriage of the people. The system of culinary lexicons that name them is formed mainly as a certain indicator of the social and cultural status of the people, determined by the material world and social factors. "Many class indicators relate to the use of foods and kitchen utensils (knives, forks, spoons, bowls, cups, saucers, etc.)" [Fox 2008: 380]. First of all, culinaronyms reflects the social experience associated with the main activities of this people. The presence of this or that culinaronym is explained by practical needs. The national identity of culinaronym semantics, on the other hand, is formed and organized within the boundaries of a particular ethnocultural and national-linguistic community, provided by the content of national-cultural symbols in it [compare: Vereshagin, Kostomarov 2001: 56]. In the vocabulary of English and Uzbek languages, semantic groups of culinaronyms stand out, which most clearly represent the national identity of culinary culture in relation to kitchen and dining utensils, food products, dishes and drinks, and other areas. These units of language embody not only the linguistic meaning, but also the corresponding cultural connotation in their semantics. Such connotation, embodied in the semantic content of the meaning of the culinaronym associated with culture, history, etc., is defined in our study as the cultural component of the meaning of the culinaronym. The extralinguistic content of the meaning of the culinaronyms its national-cultural background. The question of cultural connotation in the sense of culinaronym and its extralinguistic content is one of the most complex issues and has not yet fully found its solution in linguistics.

RESULTS AND DISCUSSIONS

To perceive the extralinguistic content of cultural connotation in the sense of a culinaronym, it is important, firstly, to know which elements of the culinary world are reflected in the true meaning of the word being studied, a chosen and firmly established period, and secondly, to get an idea in the lattice of the mutual amount of lexical-semantic options formed in the In this section, the period of incarnation in the culinaronym semantics of extralinguistic cultural connotations associated with culinary culture, their quantity and features of verbalization are considered on the example of the semantic group of culinary and kitchen utensils of the culinary conceptual structure. In the semantic structure of words in this semantic group, sources of the English Language The Shorter Oxford English Dictionary on Historical Principles (SOEDHP), Online Etymology Dictionary (OED), Longman examinations Dictionary (LED) and etymological dictionary of the Uzbek language (volumes 1,2,3) were used to observe the period of occurrence of original culinary meanings.

The Cambridge Learner's Dictionary of English (CLD), Longman Dictionary of Contemporary English (LDCE), Longman Idioms Dictionary (LID), and Explanatory dictionaries of Uzbek (EDU) served to compare the original and portable meanings

of selected words. The most common bowl in the tableware/bowl semantic group in modern English and Uzbek languages, dish, fork, knife, pan, plate, pot, tray, fork, knife, bowl, saucer, pot, spoon in the semantic structure of each people whose primary meanings are compared, the period of their appearance in culinary culture requires special attention, ways of progressing new meanings and determining belonging to a specific field of knowledge.

For a more accurate perception of the relevance of the word to the culinary field, it is advisable to distinguish two groups of lexical units under study: on the one hand, words naming concepts related to the field of "food utensils" (fork/sanchqi, knife/pichoq, spoon/qoshiq), on the other hand, words denoting concepts within the framework of "dishes" (bowl/kosa, dish/idish, pan/tova). Each of these words embodies in its semantic structure a set of meanings that mean new objects that appeared in the life of the people who speak this language. The process plays an important role in the integration of the original primary object and then the emerging new objects into the language system of verbalizing lexical units.

The integralization of lexical units naming culinary utensils into the language system is manifested in two manifestations: a) the appearance of lexical semantics in the form of original meaning–indirect meaning; B) the appearance of lexical semantics in the form of gender-type hierarchy, that is, as a result of the historical progress of national culinary culture, the emergence of two-containing. In the semantic structure of the culinary lexicon, the era of the emergence of original meaning–moving meanings and their integration into the language system is fundamentally different from each other. The first recorded meaning of the word in the language system directly refers to the name of the kitchen appliance and is defined as its original, basic, correct meaning. The original meaning of the culinary term serves as the meaning that generates in the process of progress, while its derivatives will have portable meanings. The derivative meanings of the culinary lexicon are usually the result of moving the name of the kitchen appliance to the name of an object from another field.

For example, the singular meaning of the word "dish" is "idish", followed by a series of honeycombs, grooves; parabolic antennae; failures (front wheels); movable meanings such as tarelka (valve) as lexical-semantic variants recorded in the semantic structure of the word "dish" [OALD 1995: 700]. Within the culinary lexicon, the gender-type hierarchy of semantic relations stands out as an important indicator of the development of the culture of national cuisine. The study of gender-type hierarchy of semantic relations makes it possible to illuminate the culture of the use of kitchen utensils of comparable language owners. In linguistics, hyperonymic-hyponym terms are used on a large scale to represent gender-type concepts [compare: Gak 2000: 832]. The hyperonym is a word that embodies the semantics of words that name kitchen utensils in its semantics, while the hyponym is a word that is semantically subordinate to the hyperonym.

The hyperonym gender determines the meaning, it is wider in size than the hyponym and narrower in the content of the concept it refers to. For example, the tableware / dish hyperonym serves to designate the utensils used in the eating process. In relation to it, the members of the paradigm cup, dish, plate, pot, bowl, cutlery are hyponyms. In turn, the hyponym of the fork hyperonym - serving fork becomes the hyperonym for the next step in the hyper-hyponymic relationship in this semantic field: fish serving fork (fork for fish servicing, meat serving fork (fork for meat servicing), salad serving

fork (fork for salad servicing).

Hyponyms of a single hyperonym are distinguished by differential signs that are stressed in their meaning. For example, the hyponyms for the hyperonym ladle (soup) are gravy ladle and soup ladle equonyms, differing from one in meaning: one for sauce, the other for soup. In this case, these concepts are represented by hyponymic vocabulary. The meaning of the hyperonym specializes in the meanings of all its hyponyms as a more general meaning. The more signs of a concept represented by a single hyperonym, the more hyponyms it has, are identified and strengthened in the lexical meanings of different lexemes (or single lexemes). For example, the hyperonym dish (idish) has the following hyponyms: appetizer dish / dish for snacks, bowl for butter / butter, bowl for cak / cake, bowl for candy / sweets, bowl for chees / cheese, bowl for cream soup /cream soup, bowl for fish / fish, bowl for ice-cream / ice cream, bowl for jam / jam, bowl for pickl / pickled or marinated vegetables, bowl for ragout/ ragu, salad dish / salad bowl, serving dish / bowl for garnish, bowl for souffle dish / souffle, vegetable dish is a dish for carrots.

Now we will focus on the period of integration into the language system of lexical units naming kitchen utensils and the features of the formation of a hypero-hyponym hierarchy in their semantics in order to highlight the National specific aspects of the English and Uzbek national culinary culture. In modern English, the fork lexeme is used both in the correct (fork) sense and in the portable (fork, panshaha; junction of roads, and b.) is also used in the sense. Its meaning of “the double-edged instrument used by executioners” dates back to the time of Old English and has become archaic due to social changes in English life. D. The Longman Exams Dictionary annotated Dictionary of the English language under the summers edit gives the following explanation of the lexical meaning of the word fork: “a feeding aid consisting of three toothed stalks at the tip used to prick and eat food” [Summers, 2006: 389]. Kitchen forks were not used in England until the 15th century.

The word, meaning “to branch”, first appeared in 1463, probably from an old northern French dialect (forque).Modern CLD and LDCE dictionaries record the following meanings of fork: (A) a tool you use for picking up and eating food, with a handle and three or four points (a tool with a handle and three or four ends used for food collection and consumption); (b) a garden tool used for digging, with a handle and three or four points (garden equipment used for digging, divisions into two parts, or one of the parts IT divisions into; if a road, river etc. forks, it divides into two parts; to go left or right when a road divides into two parts (where a road, river, or tree splits in two or a split section; if a road, river, etc diverges, it means split into two sections; when the road splits into two sections, it is left or right reached); d) to put manor into soil or to move soil around using a large garden fork; e) a fork of lightning is a sudden flash of lightning with two or more lines of light (sudden lightning bolt caused by the confluence of two or more light lines); f) one of the two metal bars between which the front wheel of a bicycle or motorcycle is fixed (one of two metal wires mounted on the front wheel of a bike or motorcycle); g) to put food into your mouth).

Hence, an analysis of the integralization of the word fork into the English language system showed that the word fork began to be used strictly in culinary culture from the 15th century, when the Ayra-like instrument appeared.

Later, with the development of more associations, new meanings of the word appear. The meaning of “deer tool” is a singular meaning that has disappeared in the

course of historical progress. Currently, LDCE gives 9 meanings, and CLD only 6, with the word's "fork, break, split" and other meanings firmly incorporated into use. The fork was not recorded in the etymological dictionary of the Uzbek language for being an assimilative word. The Explanatory Dictionary of the Uzbek language gives three meanings of it, namely vilka [r. Fork-fork] 1. tool with a handle that pricks food; fork. Eating food with a fork; 2. tex. The name of various details with a curved tip. Bicycle fork; 3. chess. Asp (horse), or the case of a pike attacking an ayrisimon, One Road Two flies. In English, knife is used literally (knife), LDCE and CLD dictionaries also mention knife's horse meaning: a tool, usually with a metal blade and a handle, used for cutting and spreading food or other substances, or as a weapon (a tool with a metal knife and a handle, usually), and also recorded verb meaning: to attack someone using a knife (attacking someone using a knife).

The annotated Longman Exams Dictionary of English gives the following interpretation of the lexical meaning of this word: "metal tip reinforced with a talk used to cut something". According to lexicographic sources, the word knife also comes from antiquity, with the Dictionary of the Bible noting the following points about the word: 1. Heb. hereb, "the waster," is a sharp instrument for circumcision (a circumcised instrument) (Josh. 5: 2, 3, lit. "knives of flint;" comp. Ex. 4: 25); a razor (razor) (Ezek. 5:1); a graving tool (burning tool) (Ex. 20: 25); an axe(ax) (Ezek. 26:9). 2. Heb. makeleth, a large knife for slaughtering and cutting up food (large knife for slaughter and food cutting) (Gen. 22: 6, 10; Prov. 30:14). 3. Heb. sakkin, a knife for any purpose, a table knife (knife for any purpose) (Prov. 23:2). 4. Heb. mahalaph, a butcher's knife for slaughtering the victims offered in sacrifice (butcher knife for slaughter when sacrificed) (Ezra 1:9). 5. Smaller knives (Heb. Ta'ar, Jer. 36: 26) were used for sharpening pens. The pruning-knives (mentioned knives) mentioned in Isa. 18: 5 (Heb. mizmaroth) were probably curved knives. Its meaning of "scissors knife" comes from the French word "canif" in 1441, while as a verb it has been used in English since 1865. So we see that the word knife retains its ancient meaning of "knife, cutting object", and that the same meaning is still being used today. The development of portable meanings in this word dates largely to a new era in the development of English in book printing ("raker"), medicine ("surgery"), politics and public relations ("selling one's party; harming one's own party candidate").

The etymological dictionary of the Uzbek language interprets the existence of the word knife in ancient Turkic languages and means "an instrument that serves to cut". The noun is listed in ancient Turkic sources in the forms bichäk (Devon, I:366; DS: 98), bichak (DS: 104). According to these, the composition of this word is interpreted in two ways: 1) The Old One is made with the suffix-chäk, which expresses the diminutive meaning from the bi noun (DS: 97), which means "sharp, cutting tool" in Turkic (ESTYA, II: 160); 2) made from the old Turkic verb bich- meaning "kes -" (DS: 104) – (A) with the suffix -aq (ESTYA, II: 160), followed by the exchange of consonants and vowels: bich+ aq = bichaq > pichaq > pichâq. In the Explanatory Dictionary of the Uzbek language, two meanings of the knife lexeme-1. Fast tool with flat and long spikes mounted on the handle and 2. tex. Cutting part of various tools. Meat grinder knife. The word Spoon was used in ancient times to mean "a thin plate broken from something". The meaning of "edible instrument" appears only in a new era in the development of the English language. The annotated Longman Exams Dictionary of English gives the following interpretation of the lexical meaning of this word: "a subject

with a long handle and a small cylindrical part, used for eating, cooking and tablecloth" [Summers, 2006: 685]. The CLD and LDCE dictionaries recorded the word spoon as a noun (an object consisting of a round hollow part and a handle, used for mixing, serving and eating food - an object consisting of a round-tipped empty part and a handle used to mix, put and eat food) and as a verb (to move something, especially food, using a spoon-spoon).

Spoon has experienced a significant evolution and progression of its meaning. The correct meaning of this word, which was used in antiquity, "a thin plate broken from something", completely lost its relevance in the modern world. For owners of modern English, the word spoon exists only in the sense of a portable "spoon", as in the case of other objects similar to or reminiscent of this object ("chimney, long bucket-shaped container"). The only modern meaning of the word, which is similar to the old word, is found in geology, where spoon refers to "the open layer, the layer that protrudes over the Earth's surface; the end of the fold". In Ireland and England in the 17th century, the game of cricket appears, and the word spoon has the meaning "to swing (a balloon in cricket)", and later also in golf, meaning "wooden stick to send the ball high". In English colloquial language, modern meanings are now used, which deviate from the initial meaning "leiniient;to speak by murmuring". In the old Turkic language, the spoon meant "a piece of rye used to take a certain amount of food from a bowl and put it in the mouth". This noun-originally kashuq (Devoni, I: 364; DS, 432) was pronounced in the later kashiq (DS: 431); according to the interpretation of the etymological dictionary of the Uzbek language, there was an exchange of vowels in the composition of the spoon shape of the Uzbek language, but the verb that gave rise to making with the suffix -q did not find its reflection in the sources (ULED: 568).

In modern Uzbek, the word spoon is also used in this sense, but in its semantic structure, lexical-semantic variants have appeared, which mean its hyponyms, for example, a wooden spoon, a silver spoon, a teaspoon (ULED Q: 353). In English, the nominations of the thematic group of dishes are characterized by a multi-level of hyper-hyponomic rows. The hyperonym can be identified not only directly in its own hyponyms, but also in the later stages, whose hyponyms are now used as hyperonyms. In this way, the hyponomic configuration of the semantic field will be multi-level. For example, the cutlery / eating utensils / knife object lexeme is a hyponym in the tableware - cutlery hyper-hyponomic relationship system. At the next level, this lexeme becomes a hyperonym, to which the hyponyms spoon, fork, knife are subordinated, and all together form a lexical paradigm. Cited hyponyms, in turn, are hyperonyms for other hyponyms. Analysis of factual material on the research material showed the following results of the distribution of lexemes in this sub-thematic group:

Table-1
Hyper-hyponomic series

Cutlery	Spoon/qoshiq	<p>Types of spoons used in English culinary culture: coffee spoon kofe qoshiq /compote spoon kompot qoshiq/ cream soup spoon qaymoqli sho'rva qoshig'i /cream spoon qaymoq qoshiq/ dessert spoon desert qoshiq/ dinner spoon osh qoshiq/ ice-cream spoon muzqaymoq qoshiq/ jam spoon murabbo qoshiq /mocha spoon kofe qoshiq /"mokka" mustard spoon xantal qoshiq/ gravy spoon sauce spoon sous qoshiq/ rice spoon guruch qoshiq/ salad spoon salad qoshiq/ serving spoon servizlash qoshig'i/ soda spoon gazlangan suv uchun qoshiq/ soup spoon sho'rva qoshiq/ sugar spoon shakar qoshiq/ table spoon osh qoshiq /tea spoon choy qoshiq.</p> <p>Types of spoons used in Uzbek culinary culture: wooden spoon/ silver spoon/teaspoon/tablespoon.</p>
	Knife/pichoq	<p>Types of knives used in English culinary culture: bread knife non pichoq /butter knife yog' pichoq /cake knife tort pichoq /carving knife pardoqlash pichog'i/ cheese knife pishloq pichoq/ crab knife krab pichoq/ dessert knife desert pichoq /dinner knife oshpichoq/ fish knife baliq pichoq/ fruitcake knife mevali tort pichoq/ fruit knife meva pichoq/ parmesan knife parmezan pichoq/ pie knife pirog pichoq/ salmon knife losos pichoq/ steak knife bifshtekst pichoq/ tomato knife pomidor pichoq.</p> <p>Types of knives used in Uzbek culinary culture: kitchen knife</p>
	Fork/vilka/sanchqi	<p>Types of forks Used in English culinary culture: cake fork tort sanchqi/ carving fork pardoqlash sanchqi/ delicacy fork tansiq ovqatlar uchun sanchqi/ dessert fork desert sanchqi/ dinner fork osh sanchqi/ fruit fork mevalar uchun sanchqi/ escargot fork chig'anoqlar uchun sanchqi/ fish fork baliq sanchqi/ lobster fork omarlar uchun sanchqi/ meat fork go'sht sanchqi/ oyster fork mollyuskalar uchun sanchqi/ salad fork salad sanchqi/ serving fork servizlash sanchqisi/ vegetable fork sabzavotlar uchun sanchqi.</p> <p>Types of forks Used in Uzbek culinary culture:</p>

We analyze the words bowl/kosa, dish/idish, cup /piyola, pan/tova, saucepan (-ka), plate/ likopcha, saucer, pot/qozon, naming kitchen utensils.

Bowl / kosa. The current bowl corresponds to the Old English word *bolla*, meaning "Round Bowl". In the language of modern English speakers, this word is used in the correct sense. The annotated Longman examinations Dictionary of the English language notes the following comments on the lexical meaning of this word: 1. "Narrow-necked container made of glass or plastic for storing liquid". 2. "An alcoholic beverage used in the presence of alcohol addiction problems" [Summers, 2006: 375]. In the middle period of English development, the word *bowl* was derived from the old French *boule* with the common meaning of "ball, balloon" [OED]. The LDCE gives 9 meanings: the amount of something contained in a bowl (bowl of, a bowl of rice, a bowl of fruit) is a bowl of quantitative object (bowl, a bowl of rice, a bowl of fruit); to travel along very quickly and smoothly (bowl along/down: We were bowling along at about 90 miles per hour.- very fast and light travel (walk/down: we walked at a speed of about 90 miles per hour.)).

Thus, the original "round bowl" meaning of the word bowl took root in the ancient period of the development and formation of the English language, on the basis of the need to name new objects and phenomena in the cultural life of the British, gradually its new portable meanings associated with its original meaning took place from the language system. In the Macmillan Dictionary, the bowl dictionary article is given with the illustration of a series of hyponyms: fruit bowl / fruit-bearing vase, soup bowl / soup-pouring bowl, sugar bowl/ candy or sugar bowl, washing-up bowl/bowl intended for washing dishes.

"Kosa" is a Persian word used in present-day Uzbek in two senses: (1) the meaning of head is "a vessel larger than a bowl, used mainly to drink liquid, liquid food," and (2) a piece of melon, watermelon or handalak cut transversely over its pod, pallasi [ULED, I: 399].

Cup / piyola. The Word Cup is used both in the literal sense and in the portable sense. The annotated Longman examinations Dictionary of the English language notes the following comments on the lexical meaning of this word: 1. "A small round container with a handle used to drink tea, coffee, etc." 2. "A measure of the amount of fluid equal to cup sizes" [Summers, 2006: 399].

The Cup is a Persian-derived word, described in the wood as "a small, bottomed bowl (used mainly for tea drinking) from a cup, extending from the bottom up", and given its porcelain bowl, ceramic bowl hyponym according to the material of making.

The word dish (idish) has existed in English linguoculture since time immemorial, meaning "large flat dish, bowl, wooden plate" in antiquity, "bowl, meal" in the Middle Ages. In the new era, words belonging to the dialect also appeared, such as dish-clout (1520); dish-cloth (1828); dish-washer (1867). The word Dish-water dates from the 15th century. Modern Visual Dictionaries indicate that the semantic structure of the word dish has expanded: 5 meanings have been recorded in CLD, and 9 in LDCE. On top of this, more than 15 species of hyponyms that appeared in the series dish (idish) hyperonym in modern English culinary linguistics.

According to ULED, the word dish exists in an ancient Turkic language, meaning "object of assembly of things" [ULED: 108]. In modern Uzbek linguistic culture, the tradition of clarification through hyponyms such as a household or household item hyperonym grain container, a water container, a tin container, a porcelain container, which is used to put (put) something is becoming common [ULED I: 174]. In Uzbek linguistics, the words tray are also used to name a large flat dish in which food is placed [ULED L: 497; T: 130].

Pan / tova, casserole (-ka). In English linguistics, the word pan originated in the Middle Ages in the sense of the original a broad, that is, a shallow metal vessel used in various forms for frying, baking and washing. In modern English dictionaries, the semantic structure of the word has expanded to 11 derivative meanings, including 5 in the CLD and LDCE dictionaries.

In Uzbek linguistics, as an equivalent to the main meaning of the word pan, two improvised words are used in parallel: one is the Persian word for a flat metal farm object, which is used in the cooking of a "dish parable, the edge of which is slightly curled up, made of a round flat metal farm object" [ULED T: 227], the other is an adaptation of the German word casserole (casserole or casserole),, the food is defined in the manner of a metal vessel in which it is cooked or stored [Wood K: 331].

Plate / likop, tarelka. In English linguoculture, plate was used in the meanings of "flat gold or silver board", "flat round coin", and (mostly made of gold and silver) "kitchen utensils" until the 15th century. Later came the meaning of "flat dish for eating", made of porcelain, clay, metal or wood, which is a primary reference for these meanings. Modern English dictionaries give many deriva-

tional meanings of this lexeme, such as 8 meanings recorded in cld, 17 in LDCE.

In Uzbek linguoculture, a small porcelain dish in the form of a circle, flat, with a raised edge saucer [Wood. L: 497] and is named by means of the *tarelka* lexemes. In the semantic structure of the assimilative *tarelka* lexeme, two derived meanings appeared: 1) *mus*. Two metal percussion-shaped percussion instruments striking each other. 2) an unknown body (flying saucers) in the manner of a legend, similar to a saucer, flying in the sky [Wood. T: 680].

Pot / qozon, humcha. In addition to hyperonymic/hyponymic meanings in the semantic structure of the word *pot* in English lexicographic sources, many derived meanings are also presented, such as 7 in the CLD, 13 in the LDCE. The original usage of *pot* until the 12th century - a usually rounded metal or earthen container used chiefly for domestic purposes (as in cooking or for holding liquids or growing plants) - continued to be used until the 12th century. Over time, the word *pot* began to be used in other senses. In the new era, the semantic content of the word expanded mainly due to new meanings that arose as a result of the development of technology and sports. The Oxford Dictionary describes *pot's* dictionary meaning with the following hyponyms: *flowerpot / gul tuvak, teapot / choynak, coffeepot / coffee maker or coffee maker /pot, pot of jam / jam jar*.

Hence, from the analysis of the semantic structure of the studied words and the development of the gender-type hierarchy, it became possible to identify the following trends: the lexical units *bowl, dish, fork, knife, pan, pot* and *spoon* appeared in English much earlier – in antiquity. The word *Plate* began to be used only in the middle of the 13th century, and its original meaning of “flat board made of gold or silver” is almost lost. *Fork* and *spoon* are mostly used in their portable meanings. The rest of the words, in their original meaning, have reached the present era. The main development of derivative meanings in all words coincides with a new era in the development of the English language. In Uzbek linguistics, the semantic structure of lexemes that name kitchen utensils, unlike English lexemes, is characterized by two peculiarities: firstly, derivative meanings are absent or formed in very small quantities, and secondly, the naming process is carried out mainly by means of hyperonyms, innovative development factors in culinary culture are based on the emergence of a small number of hyponym types. Let's dwell on another case of note: word forms that serve to express one concept within the framework of kitchen utensils also provide an additional cultural connotation about the territorial sign of the use of this kitchen appliance. In both the UK and the US, the same dishes are used in tablecloths or meals, but the British-only or American-only variant of the English language has concepts that imply dishes with a linguistic expression. They are listed in the table below.

Table-2
Territorial differentiation of culinaronyms naming dishes

Britan varianti (BrE)	Amerika varianti (AmE)	Meaning of the word
brandy glass	snifter	brendi uchun fujer
biscuit tin, biscuit jar	cookie tin, cookie jar	pechene saqlash idishi
fryingpan fry-pan	skillet	tova
grillpan	broilerpan	Tunuka tova (go'shtni qovurish uchun panjara)

pepperpot, pepper shaker	pepper box	murchdon, qalampiridon
pitcher	jug	ko'za
salt cellar	salt shaker	tuzdon
tankard	stein	pivo krujkasi

Words whose lexical meaning is partially re-understood form a separate group. Here, first of all, attention should be paid to the so-called expansion of the meaning of the word: the new meaning develops on the basis of the main, universal meaning. This process can be observed, for example, in the English pot horse, which in the UK means “hump, little pot”. In America, the word pot is also found in the meanings of a large drinking cup (for tea or coffee); a tankard - “big mug (tea or coffee)”, “beer mug”. Another example of the expansion of the meaning of a word. Common English culinary units-frequent changes in the boundaries between Americanisms and britannisms-give reason to talk about the mutual penetration and assimilation of American and British variants of the English language. The semantic differences between regional variants are not large, the variant of us-speaking English is understandable to the owners of the British variant, and vice versa.

CONCLUSION

Thus, the English linguistic lexicon that names dishes is a complex system, in which rod-vid hierarchical relations are observed various ways of dividing the lexicon into subcategories, a detailed description of the elements of dishes, as well as the territorial variation of the British and American variant lexicon in modern English. The data obtained show that such types of research cannot be carried out on the basis of only one dictionary, since the number of words with recorded original and portable meanings and hyponyms and hyperonyms varies from dictionary to dictionary. Dictionary compilers generally seek to reflect the meanings of words that describe the most important objects and phenomena. Despite the numerous inconsistencies in the number and order of lexical-semantic variants, the semantic definitions presented in dictionaries, these sources together give an objective picture of the development of the lexical meaning of the word and the formation of a national culinary culture.

REFERENCES:

1. Oxford Advanced Learner's Encyclopedic Dictionary. Oxford University press, 1995. - 700 p.
2. Uzbek Language Etymological Dictionary/ 1,2,3-chapter. Library of www.ziyouz.com
3. LED: Sammers D. Longman Exams Dictionary: Your Key to Exam Success. – England: Pearson Longman, 2006. – 1833 p.
4. O'TIL: O'zbek tilining izohli lug'ati. I jild. T.: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2006. - 680 bet.
5. O'TIL: O'zbek tilining izohli lug'ati. II jild. T.: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2006. - 672 bet.

Sultonova Maftuna Baxtiyorovna
Uzbekistan State University of World Languages, teacher
Tashkent, Uzbekistan

THE HIGHLIGHTS OF CRITICAL THINKING IN IMPROVING LANGUAGE LEARNING

Abstract. The article bargains with the highlights of critical thinking in creating dialect learning. These days, much of the considering drained instruction concentrates on teaching understudies to analyze and thus, get it declarations to construct a sensible contention or figure out answers.

Key words: critical thinking, interpretation, analysis, evaluation, inference, and explanation, asking questions, defining a problem, examining evidence, analyzing assumptions and biases, avoiding emotional reasoning.

Sultonova Maftuna Baxtiyorovna
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti o'qituvchisi
Toshkent, O'zbekiston

TIL O'RGANISHNI TAKOMILLASHTIRISHDA TANQIDIY FIKRLASHNING ASOSIY XUSUSIYATLARI

Annotatsiya. Maqolada dialekt ta'limini yaratishda tanqidiy fikrlashning asosiy nuqtalari muhokama qilinadi. Hozirgi kunda eskirgan o'qitishning aksariyati talabalarni aqlli dalillarni yaratish yoki javob topish uchun tahlil qilishga va shu tariqa xulosa chiqarishga o'rgatishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: tanqidiy fikrlash, sharhlash, tahlil qilish, baholash, xulosa chiqarish va tushuntirish, savollar berish, muammoni aniqlash, dalillarni tekshirish, taxminlar va noto'g'ri fikrlarni tekshirish, hissiy fikrlashdan qochish.

Султонова Мафтуна Бахтиёровна
Узбекский государственный университет мировых языков,
преподаватель
Ташкент, Узбекистан

ОСНОВНЫЕ ОСОБЕННОСТИ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ В УЛУЧШЕНИИ ИЗУЧЕНИЯ ЯЗЫКА

Аннотация. В статье рассмотрены основные моменты критического мышления в создании диалектного обучения. В наши дни большая часть устаревшего обучения концентрируется на обучении студентов анализировать и, таким образом, делать выводы, чтобы создавать разумные аргументы или находить ответы.

Ключевые слова: критическое мышление, интерпретация, анализ, оценка, умозаключение и объяснение, постановка вопросов, определение проблемы, изучение доказательств, анализ предположений и предубеждений, избегание эмоциональных рассуждений.

Human creatures are able of deciphering certain issues in numerous diverse ways what might depend on the foundation they have approximately a particular sub-

ject; a few analyze truths or circumstance with a profound understanding of the topic, whereas numerous others provide a single and comparative elucidation of an issue without making an exertion of assessing the possess thoughts. The current arrange within the improvement of human civilization requires subjectively unused introductions in dialect instruction. The ponder of an outside dialect nowadays is pointed at creating an agreeable identity, prepared for contacts with agents of a diverse culture, prepared for intercultural communication at a tall level. The assignment of developing a personality that may well be fruitful within the advanced world rests totally with instructors. That's why fundamental considering plays an imperative portion inside the show day educator space, which is the preface of teacher works out. The organization of the teacher handle of any teacher institution got to be pointed on a very basic level at the arrangement of essential considering of understudies, which can offer help them pro the fundamental competencies that are fundamental for the socialization of the individual and the course of action of his autonomy. These days, fundamental critical thinking is getting to be the mechanical introduce of show day instruction, its course of action is coordinated by distinctive social shifts and the tireless alter of society. It is worth noticing that a individual, attempting to discover the truth, turned to the establishments of feedback, which were begun in antiquated reasoning by Xenophon, Socrates, Plato and were effectively presented into the exercises of antiquated Greek schools. Since antiquated times, a person has been fascinated by everything that encompasses him, he attempted to understand who he is, what his work is. Undoubtedly, the seek for answers to questions that emerged within the handle of acing the environment fortified the arrangement of explanatory, basic considering and rationale.

The instructor is entrusted with instructing how to work accurately with data and different data sources, accurately assess the data gotten and discover the foremost compelling ways to utilize it. Facione divided critical thinking into five skills: interpretation, analysis, evaluation, inference, and explanation. Later he added the sixth skill self-regulation as the ability to evaluate one's own process of reasoning, utilizing analysis skills, and through questioning, correcting and validating one's results (Facione, 1998).

Students were engaged in lessons and writing tasks that enhanced their ability to apply these skills. The scores were valued on a scale from 1 (poor) to 4 (very good) based on Facione and Facione (1994) scoring rubric. Ennis found six elements which constitute critical thinking (1996: 4), known as FRISCO: Focus, Reasons, Inference, Situation, Clarity and Overview. In approaching any situation, students have to be focused by identifying the main arguments or problem as guidance for students not to get distracted during the thinking process. After bearing in mind the main idea, they can proceed to see the reasons behind the main idea and decide its acceptability (Ennis, 1996: 5). Carter, Bishop, and Kravits (2007) described critical thinking as the process of collecting information, analyzing it in different ways, and evaluating the objective of gaining understanding, solving a problem, or making a decision. Rankin (1999) confirmed this, saying that good searchers show the ability to evaluate critically the information they are looking for and apply their judgment to the search process. However, Wade (1995) identifies eight characteristics of critical thinking. From his viewpoint, critical thinking involves asking questions, defining a problem, examining evidence, analyzing assumptions and biases, avoiding emotional reasoning, avoiding oversimplification, considering other interpretations, and tolerating ambiguity. Glock

(1986) suggests ways that teachers can reinforce verbal critical thinking skills by focusing greater attention on students' "why" questions than their "who," "where" and "how" questions. Teachers should also review their own methods of asking questions, questioning answers, and questioning questions, by performing some of the following techniques:

- When a student asks a "why" question, have the rest of the class discuss the kinds of questions that are most powerful and the sources of their power. Explain the structure of analytical questions. Use such questions especially those generated by students in quizzes.

- After students are accustomed to answering analytical questions using in-class materials, ask similar questions that they must answer via their own work experience or out-of-class inquiries.

- Have students analyze the information presented in the textbook to discern which forms of inquiry were used to generate it.

- Have students read critical analyses of their text, and encourage students to develop their own criticisms based on their personal experiences.

- Compare opposing positions on a topic, and help students identify the sources of the differences of opinion. Avoid emotion-laden topics until students begin to perceive the "universality of reinterpretation and redefinition."

In another example, Tripp's (1990) second-year oral communications course students' (1) select, define, and establish the parameters of a school-related problem;

(2) analyze the problem to identify underlying causes, its scope and seriousness, and potential impact; (3) conduct a brainstorming session to generate creative solutions; (4) assess the proposed solutions in terms of viability and potential effectiveness; (5) reach consensus on the solutions; and (6) implement the decision research projects, including producing a technical report based on these efforts, where all student, group members participate in the talking, listening, gathering data, writing and editing portions of these reports. Students ought to secure basic assessment abilities which enable them to distinguish data that meets their has.

To accomplish this, understudies were empowered to compare and differentiate diverse data utilizing criteria counting addressing the exactness This prepare makes a difference to create students' gather Is this information accurate?", authority "Who is the author?", objectivity "Is the information biased?", authenticity "Is the information authentic?", timeliness "Is the information current?", relevance "Is the information helpful?", and efficiency "Is this information worth the effort?" (Kuhlthau, 2004). The key point is to start developing ideas about what makes up a 'good' or 'sound' argument in a piece of reading, or our own writing, and what criteria we need to apply. Critical thinking requires detective-like abilities of tirelessness to look at and re-examine a contention, in arrange to require in all the points and weigh up prove on each side. To think critically is never to take something on 'face value' but to question and think independently about an issue, however 'authoritative' a writer or thinker may be.

Critical analysis is a key activity in evaluation. Assessment is almost weighing up the qualities and shortcomings of a contention in arrange to choose how much it contributes to a specific body of information in your subject. The crucial questions for almost any topic are: 'what', which identifies the issue; 'why', which explores it in depth, addressing causes and using theory; 'how', which helps you look at the processes

at work; and 'so what', which helps you make judgements or conclusions, showing that you have reflected on implications. The way people read will determine how they write; thus, reading critically will help them to write more critically. Critical reading is defined by Spears (1999: 249) as "a means of judging an article's worth - its accuracy, fairness, relevance and significance." This particular ability is essential for writers to further develop their ideas into their writing. Thus, students are encouraged to keep an open mind, to look at a reading text from a wider perspective and to raise questions about the reading (Rafik -Galea, 2000 and Wallace, 1992).

In order to display critical thinking, students need to develop skills in:

- interpreting: understanding the significance of data and to clarify its meaning
- analyzing: breaking information down and recombining it in different ways
- reasoning: creating an argument through logical steps
- evaluating: judging the worth, credibility or strength of accounts

So, an individual who thinks critically may be an individual who has created not as it were the capacity to analyze, synthesize, generalize data, guard his position, contending it, but too steady ethical qualities win, which permit in a present day instructive society to draw a clear multi-colored picture of the world, where the capacity to require obligation, tolerantly participate with others in society, and have clear esteem introductions is imperative. Innovations for the advancement of basic considering can be securely credited to dynamic educating strategies in cutting edge instruction, which frame the social and communicative competence of understudies, which contributes to the foundation of successful communications with others within the rummage around for the ideal arrangement to complex social issues, the sign of adaptability of considering and imagination. The gathered encounter will certainly offer assistance them feel sure in free grown-up.

REFERENCIES:

1. Facione, P. A. (1990). Critical thinking: A statement of expert consensus for purposes of educational assessment and instruction. Research findings and recommendations. Retrieved From ERIC database. (ED315423)
2. Facione, P., & Facione, N. (1994). Holistic Critical Thinking Scoring Rubric. Santa Clara University.
3. Glock, N. C. 1986. College Level and Critical Thinking: Public Policy and Educational Reform. 32 p., available at: <http://www.ericdigests.org/1992-2/critical.htm>.
4. Kuhlthau, C. (2004). Seeking Meaning: A Process Approach to Library and Information Services, 2nd ed. Westport, CT: Libraries Unlimited, 247.
5. Dwyer, C.P. (2017). Critical thinking: Conceptual perspectives and practical guidelines. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Tursinbekova Inabat Jaldasbekovna
Karakalpak State University named after Berdakh
Nukus, Uzbekistan

THE USE OF MULTI-AGENT SOFTWARE SYSTEMS IN THE PROJECTION OF THEIR EFFICIENCY IN THE EDUCATIONAL PROCESS

Abstract. This article explores new approaches to active learning through the use of multi-agent software systems in the projection of their effectiveness in the educational process. The structural components of such programs are analyzed in terms of their advantages and disadvantages.

Key words: active learning, multi-agent, intelligence, dialogue, students.

Tursinbekova Inabat Jaldasbekovna
Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti
Nukus, O'zbekiston

O'QUV JARAYONIDA ULARNING SAMARADOR- LIGINI PROEKTSIYALASHDA KO'P AGENTLI DASTURIY TA'MINOT TIZIMLARIDAN FOYDALANISH

Annotatsiya: Ushbu maqolada ko'p agentli dasturiy ta'minot tizimlaridan ta'lim jarayonida ularning samaradorligini proyeksiya qilish orqali faol o'qitishning yangi yondashuvlari o'rganiladi. Bunday dasturlarning tarkibiy qismlari ularning afzalliklari va kamchiliklari nuqtayi nazaridan tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: faol o'rganish, multiagent, intellekt, dialog, talabalar.

Турсынбекова Инабат Жолдасбековна
Каракалпакский государственный университет имени Бердаха
Нукус, Узбекистан

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МУЛЬТИАГЕНТНЫХ ПРОГРАММНЫХ СИСТЕМ В ПРОЕКЦИИ ИХ ЭФФЕКТИВНОСТИ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

Аннотация: В данной статье исследуются новые подходы к активному обучению посредством использования мультиагентных программных систем в проекции их эффективности в образовательном процессе. Анализируются структурные составляющие подобных программ с точки зрения их преимуществ и недостатков.

Ключевые слова: активное обучение, мультиагент, интеллект, диалог, учащиеся.

Active learning is an effective approach to learning. At the present stage, the organization of an environment for active learning with the help of an intelligent agent has become a hot topic. Profiles such as learning styles and background knowledge are used in the choice of organization and presentation of learning materials. A new approach is being developed to organize course content and deliver it based on intelligent learning components that can be integrated into a wide range of courses.

The main challenge in the field of computer education is to improve both the productivity of learning and the quality of learning for a large and diverse student population in the face of real constraints such as limited financial resources and insufficiently qualified teachers. In education suggests that students who are actively involved in the learning process are more likely to succeed [1]. The active learning approach focuses on the involvement of students in the learning process when learning activities include some kind of experience or some kind of dialogue [2,3,4]. The two main types of dialogue are dialogue with oneself "think reflectively" and dialogue with others. The two main types of experience are observation and action. In our opinion, the following ways to involve students in the learning process can help to include more active learning in teaching:

1. Expand the learning experience. The most traditional teaching consists only of students reading a text and listening to a lecture, providing a very limited form of dialogue with other people. Examples of more dynamic forms are creating small groups of students and encouraging them to make a decision, periodically answer a specific question, or find ways for students to have a genuine dialogue with people who are not classmates who know something about a topic online via email or live.

2. Take advantage of the power of interaction. There are four ways of learning when two types of dialogue are combined with two types of experience. Each of the four methods has its own value, and simply using more of them should add variety and thus be more interesting for students. However, when properly combined, different learning activities can have more than an additive or cumulative impact, they can be interactive and multiply educational impact. For example, if students write their own thoughts on a topic (self-talk) before they enter into a small group discussion (dialogue with others), the group discussion should be richer and more engaging. If they can do both, then observe the phenomena or action (observation) observation should be richer and again more exciting. Then, if students are involved in the act itself (doing) behind this, they will have a better idea of what they need to do, what they should do, and what needs to be learned while doing it. Finally, if, after doing so, students process the experience by writing about it (self-talk) or discussing it with others (other-dialogue), this will add additional insight. Such a sequence of learning activities will give the teacher and students an advantage due to close interaction. Alternatively, in the process of problem-based learning, you can suggest that the teacher begin by giving the students a real problem to work on, and then ask the students to consult with each other (dialogue with other people) on how best to take action to find a solution to the problem. Students are likely to use a variety of learning options, including observation and self-talk.

3. Creation of a dialectic between experience and dialogue. New experiences (actions or observations) can give students a new perspective on what is true (beliefs) or what is good (values) in the world. Dialogue (with oneself or with others) has the potential to help learners construct the many possible meanings of experience and

the insights that come from them. People learn faster when new concepts are useful both in their present and future lives, to gauge audience interest, current skills, and purpose. This information will then help structure the learning environment and select methods that are most satisfying and effective for students.

The growing emphasis on active student-centered learning has led to a real revolution in the theory and practice of education. A number of contemporary theories of learning and pedagogy revolve around constructivism, which emphasizes the student's process of building knowledge. Students should be engaged in active exploration, be intrinsically motivated, and develop an understanding of the subject area through challenging and engaging problem-solving activities. Systems and procedures that support active learning have been intensively researched and developed [5].

As one such system, multi-agent systems can be considered to support student-centered self-directed learning and interactive learning as a first step in building effective active learning using an intelligent agent. The systems provide a rich set of online content and 24/7 access to information, maximize interactivity between the intelligent learning system and students, and tailor the learning experience to the needs of individual students. In the system, related learning profiles such as learning styles and background knowledge are used to select the organization and presentation of learning materials to individual learners and to support active learning. It supports a personalized and more enjoyable interaction between users and the learning system, enables adaptive delivery of IT learning content, facilitates automatic evaluation of learning outcomes, and provides easy-to-use development tools. The system also includes a new approach to organizing and delivering course content based on intelligent learning components called lecture halls. Lectures are designed for individual interactive presentation of subjects. They are standalone and can be easily integrated into a wide range of courses. As an example, we can cite such multi-agent systems as the English-language IDEAL and the Russian-language Step. The Hemis system is widely used in the educational process of Uzbekistan. In general, they perform similar learning tasks, which consist in reducing the role of the teacher in learning and intensifying the independent work of students. The difference lies only in the number of agents involved in this process, the range of services offered and the possibility of closer feedback. All of these systems provide for the implementation of an intelligent distributed environment for active learning using the widespread Internet, Web, electronic library and multi-agent technologies. They use an open system architecture that supports open standards in information technology and provides the ability to scale to large scale distributed operations.

A multi-agent software system can help an educator link "student" web clients and basic information servers (for curricula and student profiles) together with multi-agent resource management. Such assistance is based on the fact that information and agents are supported by a distributed system consisting of workstations and storage devices connected via high-speed networks. As we have already noted, these programs are implemented using common technologies of the Internet, WWW, software agents and electronic libraries [6].

Several characteristics of asynchronous learning make multi-agent systems attractive. First, the students of the virtual classroom on the Internet are widely dispersed, and the number of potential participants is large. This makes static and centralized systems not fully adequate to ongoing educational processes. Therefore, a system

of agents with personalized agents is very attractive for each student. Second, the classes are dynamic. The background, knowledge and skills of active students will change over time. The teaching materials and teaching methods of the courses will also change. Thirdly, students have different backgrounds and personalities. Teaching methodology must be tailored to the interest and knowledge of each student in order to make teaching and learning more effective. In addition, students can enroll in multiple courses at the same time. Coordinating learning across different topics for each student will enrich the learning experience. Finally, students tend to get together to discuss learning topics and share common interests. Appropriate communication must be maintained, including visualization and sharing of a common context. Thus, multi-agent multisystems have become a promising paradigm in education [7].

The main components of the learning agent are the domain expert module, the pedagogical module, and the student modeling tool. The domain expert module creates exercises and questions according to the student's experience and learning level, provides solutions, and explains concepts and solutions to correct student misconceptions. It contains a problem generator, a problem solver, an explanation generator, and a domain knowledge base. The pedagogical module determines the timing, style, and content of the teaching agent's interventions. It is a rule-based production system that uses a learner model and pedagogical knowledge to determine appropriate actions. The Learner Model Developer creates a learner model based on their learning style, knowledge, and interests. It may also include information gathered during student-to-student dialogues about the learning profile, such as the activities the student performed and the explanations she requested.

REFERENCES:

1. V. A. Petrushin and K. M. Sinista. Using probabilistic reasoning techniques for learner modeling. In World Conf, on AI in Education, pages 418-425, Edinburgh, 1993.
2. L. Barnett, J. Kent, J. Casp, and D. Green. Design and implementation of an interactive tutorial framework. SIGCSE Bulletin, 30(1):87-91, March.
3. L. G. Richards. Promoting active learning with cases and instructional modules. Journal of Engineering Education, 84(4):375-381, 1995.
4. Epstein J. M. Remarks on the foundations of agent-based generative social science. Handbook on Computational Economics / J. M. Epstein. - K. Judd and L. Tesfatsion, eds. // North Holland Press, 2005. - Vol. II.
5. C. Buron, M. Grinder, and R. Ross. Tying it all together: Creating self-contained, animated, interactive, web-based resources for computer science education. SIGCSE Bulletin, 31(1):7—11, March 2009.
6. Weiss, editor. Multiagent Systems: A Modern Approach to Distributed Artificial Intelligence. The MIT Press, Cambridge, MA, 1999.
7. Meyer J.A., Wilson S. (Ed.), Simulation of Adaptive Behavior: from Animals to Animats. - Cambridge MA: MIT Press, 2005.

NEIGHBORHOOD AND FAMILY COOPERATION IN THE EDUCATION OF THE YOUNGER GENERATION

Abstract. The article discusses the social and pedagogical-psychological changes in the functions of family and neighborhood in the new Uzbekistan, as well as the historical context and impact of family and neighborhood on educational and educational processes, and the content of their joint activities in improving educational efficiency. Working with young people in the area and their educational influence were also discussed and necessary comments were made.

Key words: neighborhood, family, education, upbringing, community, ctivity, kindness, cooperation.

Yoldasheva Saodat Mamatovna
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti,
Toshkent, O'zbekiston

YOSH AVLOD TARBIYASIDA MAHALLA VA OILA HAMKORLIKLARI

Annotatsiya. Maqolada yangi O'zbekistonda oila va mahalla funksiyalaridagi ijtimoiy-pedagogik-psixologik o'zgarishlar, shuningdek, tarixiy sharoit va oila va mahallaning ta'lim-tarbiya jarayonlariga ta'siri, ularning ijtimoiy-ma'rifiy rivojlanish darajasini oshirishdagi birgalikdagi faoliyati mazmuni ko'rib chiqiladi. Shuningdek, hududdagi yoshlar bilan ishlash, ularning tarbiyaviy ta'siri haqida so'z yuritilib, kerakli fikr-mulohazalar bildirildi.

Kalit so'zlar: mahalla, oila, ta'lim, tarbiya, jamoa, faoliyat, mehr-oqibat, hamkorlik

Юлдашева Саодат Мамматовна
Узбекский государственный университет мировых языков,
Ташкент, Узбекистан

СОТРУДНИЧЕСТВО СОСЕДСТВА И СЕМЬИ В ВОСПИТАНИИ МОЛОДОГО ПОКОЛЕНИЯ

Аннотация. В статье рассматриваются социальные и педагогико-психологические изменения функций семьи и соседства в новом Узбекистане, а также исторический контекст и влияние семьи и соседства на воспитательные и воспитательные процессы, содержание их совместной деятельности в повышение эффективности обучения. Также обсуждалась работа с молодежью в этом районе и их образовательное влияние, а также были даны необходимые комментарии.

Ключевые слова: соседство, семья, образование, воспитание, сообщество, активность, доброта, сотрудничество

It is well understood that the neighborhood and family are social units of people formed and evolving over time, and that they are valued among democratic institu-

tions. "If we can combine the knowledge and experience of the older generation with the virtues of long-sighted youth, excitement, courage, and determination, we will undoubtedly reach the goals we have achieved," President Shavkat Mirziyoyev remarked. "With such educated and creative young people, we will reconstruct the new Uzbekistan," he added, expressing trust in the neighborhood and family, through which we are young people.

The Uzbek people have relied on family values since ancient times, lived in peace with the aries-aries, "mahalla," and played a significant role in the education of the younger generation. The family has become a community built on the basis of parenting, children, and relative seed production when the neighborhood serves as a community that unifies individuals and has socio-political, cultural-educational, and educational value.

The impact of the neighborhood on the family and the upbringing of children in the family is a hot topic right now, and the activities of the neighborhood and their influence on the people in the neighborhood determine our people's national image. As a result, the efficiency of cultural-educational and educational activities is linked to the growth of society's spirituality to some extent.

Today, providing public cooperation with families in order to improve the effectiveness of family education through the community has become a universal task. This is the revival of one of the Uzbek people's traditional national ideals.

Neighborhoods in Uzbekistan did not develop yesterday or today; each has its unique history. Our spiritual beliefs, rituals, and traditions are first discovered in the community, then passed down down the generations. As a result, our state today consists of comprehensive assistance to the preservation and enrichment of our people's traditions and traditions, historically composed, in a humane and compassionate attitude toward low-income families, disabled people, orphans, and the elderly who are alone, providing them with material and moral support.

At this time, educational work in family-neighborhood collaboration for young people's spiritual and moral formation is extremely important. The heads of the neighborhood and their youth affairs consultants have a significant educational impact force in the prevention of such vices, in the proper way for young people.

One of the Uzbek people's values is to confer with adults before beginning any task, say a prayer, and then do it. After consulting with the community's prominent veterans or activists, a family wedding or other event is held in the neighborhood. The sense of community among the residents has always been strong. The essential point is that, while the veterans of the neighborhood pay special attention to the education of the neighborhood's young people, they do not offer their band advise, guidance for young people, or advice for young families. "Mahalla" has always had a tremendous positive impact on every household.

The effect of such variables as the peaceful cohabitation of families in the neighborhood, the harmony of arias, and the harmony of the community is powerful in order for the neighborhood to be like a booklet. After all, proverbs like "the Aries is peaceful - you are tranquil," "if you want to sell carpets, ask the neighbor, if you are sitting on the edge yourself," and "the distant relative is the preference of the near Aries" are associated with the sign of Aries. When a difficult day comes to a head, at a troubled period, arias will be the first to spend your day on good - awful days, joyful weddings.

The importance of the neighborhood in the education of the younger generation

cannot be overstated. Teenagers feel ashamed of the respected seniors in their community, who, owing to their dignity, refrain from inappropriate behavior. The origins of girls' politeness and shyness can be traced back to the family. Then kids learn in their community. Adults in the neighborhood are not allowed to go out in the open - towel puddles who did not hear. The parents of the future bride or groom inquire of a neighboring adult.

From our childhood, we've all heard the adage that "seven armies for one child are responsible as parents." That is why, as children, when one army chastised us for our immoral behavior, we accepted it and "straightened" ourselves quickly. Because we recognize that our communities include people who are precious to us as parents and who have the authority to influence our development.

Unfortunately, in the current era of globalization, such values are rapidly fading. There are no concerns that make us think, even in our young people's behavior, because rice has structure. Our children are our family's public face. The spiritual status of the family can easily be determined based on the child's behavior. It is also possible to say, without touching your face, that the response to the question is "you do not have the right to scold me, you are not a manic parent," while looking at the child who is holding himself asleep. And, of course, we understand that the child's parents did not instill in them such concepts as respect for adults in their time, or the ability to behave in front of adults. These are our children, one bride, one groom, who will travel to someone else's dwelling tomorrow? As previously stated, it is permissible for each of us to never tire of being vigilant in the upbringing of the younger generation, which is in the hands of our future, to constantly refer to the responsibility of seven armies, neighborhoods for one child, and to channel the strength and enthusiasm of our youth in the right direction.

"I, utilizing this opportunity today, want to appeal to the general public, first and foremost, to our believing seniors who have seen many, to our wise and loving moms," says the ruler of our state, Sh.Nurani of Mirziyoyev. Please assist us in this distressing situation. I would be eternally grateful to all of you if you, dear young people, took initiative and actively showed respect for the Prevention of family conflicts and reduction of divorces," - the phrases are appropriate and do not find fault if we say that the program is valid in working with the neighborhood.

"Let us not get into what reforms are being implemented in our country," our state's head, Shavkat Mirziyoyev, said. "First and foremost, we rely on young people like you, on your strength and perseverance." You are all aware that we have set a lofty goal for ourselves today. In our native land, we started the third Renaissance Foundation. The most significant aspects of the coming Renaissance, according to us, are family, pre-school education, school and higher education, as well as scientific and cultural landmarks. I am sure that our self-sacrificing and patriotic youth, like you, will actively participate in the creation of a new foundation for the development of our country and make a worthy contribution," he said at the Youth Forum of Uzbekistan. , - he said at the Youth Forum of Uzbekistan.

In the decree of the President of the Republic of Uzbekistan No PD-5438 dated February 18, 2020, a new system based on the principle of "prosperous and safe neighborhood" was established "on measures to improve the socio spiritual environment in society, further support of the neighborhood Institute, as well as to bring the system of working with family and women to a new level." In addition, the chairman of

the meeting of citizens as a youth affairs advisor, as well as the advisor to the chairman of the meeting of Citizens for elderly and honorary affairs, were established, and measures were taken to ensure the population's tranquility and to bring the system of working with families into place.

The family is a location of upbringing, and one of the most essential tasks of the Uzbek family is upbringing. When a child is born, he inherits not only his genetic qualities, but also his behavior in them, which serves as a model for morality principles. By example, high-level values such as parental respect, compassion, honesty, purity, diligence, and humankind are absorbed in mother's milk, father's, and family members' kindness and behavior. The wise words "do what he sees in a bird's nest" form the foundation of the Uzbek family's upbringing.

The family's educational prospects are unrivaled. Regardless of how essential a child's offspring is, nurturing is critical. The importance of parental attachment is unmatched from the first day of a child's birth through adulthood as a perfect individual who has grown in every aspect. It is also vital to be aware of and have the proper attitude toward the child's upbringing.

Various debates in ancient times contributed to the difficulty of child rearing. The work of educating parents for the healthy growth of the child is entrusted to special specialist and with the help of which the child should be able to become an intelligent and adaptable personality, the discussion of the child has been going on for thousands of years. At one time Plato also put forward the idea that all the ills on earth arise because of the selfishness of people, their uneven stratification, the most important, the conditions in for the upbringing of the child are not uniform.

Selfishness is a result of parents' excessive affection for their children. And it was this illusion that separated people from one another, allowing for the creation of traits that would lead to numerous conflicts.

Today, one of the most important tasks of the neighborhood is the transformation of the neighborhood from a crime scene to a state territory, the use of the elderly and veterans' rich life experience in their spiritual ascension, the care of the elderly alone, the strengthening of neighborhood families, and the public control of children's upbringing in the family.

The most important tasks of the neighborhood and the family in cooperation today are:

- the transformation of "mahalla" from a crime scene to a state territory, the use of the rich life experience of the elderly and veterans in the spiritual upbringing of the youth, the care of the elderly alone, the strengthening of neighborhoods' families, and the public control of children's upbringing in the family;
- meaningful organization of youth leisure activities: Organization of center;
- to support each other in young people in the family, to form a sense, moral qualities: to be able to stand in his own words, to develop a sense of responsibility, generosity, humanism, patriotism, covers such issues.

As a result, it is suggested that activities and activities with young people in the area be conducted in the following directions.

1. When dealing with young people, the neighborhood must strictly adhere to the rules of psychology and etiquette applicable to that age group.

2. To provide vocational and entrepreneurial training to unemployed and unorganized youth as part of the "Youth: 1+1" program in collaboration with the neighbor-

hood's youth layer;

3. Interested in the problems of the youth of the neighborhood, ways to find solutions to them research: on the basis of the principle of "every entrepreneur is a supporter of youth", to ensure the attachment of one unemployed young person to one entrepreneur, to implement the provision of employment of young people who have fallen into the "youth book" in the first place;

4. Craftsman, homemaker teaching young people the experience of other artisans, recreating the traditions of "teacher-apprentice" depending on the interest of young people;

5. To facilitate the provision of preferential credits allocated by state budgets and banks within the framework of youth policy, to allocate vacant lands and vacant building rooms in the neighborhood reserve to young people, and to conduct continuous monitoring; to support youth projects that encourage them to engage in entrepreneurship;

6. Wide promotion of healthy lifestyle among neighborhood youth, involvement of neighborhood youth in mass sports: organization of mass sports competitions on the scale of families, neighborhoods, districts, cities and republics;

7. Formation of a reading culture among the youth of the neighborhood, including the establishment of a library, an electronic library, and the filling of it with interesting works, as well as the organization of contests among the youth of the neighborhood with the participation of well-known cultural figures;

8. Using the empty rooms of the neighborhood building to prepare young people for family life and to teach them the necessary skills in neighborhood life, it is necessary to prepare a plan.

9. Organizing regular round tables between young people and veterans in order to use the advice and advice of veterans on moral and educational issues, as well as life experiences for young people;

10. Organizing Round-Table conversations between Imam-Khatib and youth on the issue of healthy generation education in the neighborhoods on a variety of topics.

In conclusion, The community and families have been entrusted with a massive and significant social role. The behaviour of each parent, areas, and the neighborhood has an impact on the child's peaceful development. Everyone is responsible for the younger generation's intellectual, moral, and physical development. It is critical that we all take this role seriously.

REFERENCES:

1. Healthy generation-our future: total editorial board: Muhammad Dost, O.Musurmonova, T.Riskiev and others: - t.:Medical publishing house named after Abu Ali Ibn Sina.2000.

2. Children-dear, mother-Ma'abar: collection editorial board: V.Karimova, O.Musurmonova, X.Sultan and others. - "Uzbekistan". 2001.

3. The X. Alimov. "National and social authorization" Location T. 1992 y.

4. The Role Spirituality in the Family Environment in the Socialization of the Individual. Central asian journal of literature, philosophy and culture

eISSN: 2660-6828 | Volume: 03 Issue: 08 Aug 2022 <https://cajipc.centralasian-studies.org>

BELARUS-O'ZBEK ILMIY-METODOLOGIK JURNAL

Xalqaro maslahat hay'ati:

Starovoytova I.A., Xaritonchik S.V.,
Golubovskiy V.N., Gancherenok I.I. (Belorusiya
Respublikasi), Michaela Dachiana Natea
(Romanya), Beisenbayev S.K. (Qozog'iston),
Ayse gülriz germen (Turkiya), Lybkina V.
(Latvijas Republika), Safin R.S. (Rossiya), Milan
P. (Ceská republika), Kang, Jung-Suk., Jin Kvan
(Koreya Respublikasi), Kodirov A.S. (Avstraliya)

Bosh muharrir:

Begimkulov U. Sh.
**Bosh muharrir
o'rinbosari:**
Ismadiyarov Ya.U.
Mas'ul kotib:
Umaraliyeva M. A.
Dizayner:
Isakulov R. M.

Tahririyat jamoasi:

Begimkulov U.Sh., Ismadiyarov Ya.U.,
Isyanov R.G., Umaraliyeva M.A., Narzikulova
F.B., Tilabov B.K., Soliyeva Z.T., Musurmonova
O.M., Kodirova F.U., Mullakhmetov R.G.,
Rakhimmirzayev S.B., Begatov Zh.M.,
Matnazarova M.B., Nabiulina L.M., Shoimardonov
T.T., Zhurayev A.S., Choriyev I.R., Parpiyeva M.M.,
Avazboyev A.I., Abdullahodzhayev G.T., Yusupova
E.F., Adashbayev Sh.M., Ataniyazova M.B.,
Dzhanpeisova G.E.,

БЕЛОРУССКО-УЗБЕКСКИЙ НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

Международная консультативная коллегия:

Старовойтова И.А., Харитончик С.В.,
Голубовский В.Н., Ганчерёнок И.И.
(Республика Беларусь), Михаэла Дачиана
Натеа (Румыния), Бейсенбаев С.К. (Казахстан),
Аушегүлризгермен (Турция), Lybkina V.
(Латвия), Сафин Р.С., Milan P. (Чешская
Республика), Kang, Jung-Suk., So, JinKwang
(Республика Корея), Kodirov A.S. (Австралия)

Главный редактор:

Бегимкулов У.Ш.
**Заместитель главного
редактора:**
Исмадияров Я.У.
**Ответственный
секретарь:**
Умаралиева М. А.
Дизайнер:
Исакулов Р. М.

Редакционная коллегия:

Бегимкулов У.Ш., Исмадияров Я.У.,
Исянов Р.Г., Умаралиева М.А., Нарзикулова Ф.Б.,
Тилабов Б.К., Солиева З.Т., Мусурмонова О.М.,
Ф.У.Кодирова, Муллахметов Р.Г., Рахиммирзаев
С.Б., Бегатов Ж.М., Матназарова М. Б.,
Набиуллина Л.М., Шоимардонов Т.Т., Жураев
А.С., Чориев И.Р., Парпиева М.М., Авазбоев А.И.,
Абдуллаходжаев Г.Т., Юсупова Э.Ф., Адашбаев
Ш.М., Атанязова М.Б., Джанпеисова Г.Э.,

BELARUSIAN-UZBEK SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL JOURNAL

International consultative board:

Starovoytova I.A., Kharitonchik S.V.,
Golubovsky V.N., Gancherenok I.I.
(Republic of Belarus), Michaela
DachianaNatea (România), Beisenbaev
S.K. (Kazakhstan), Ayse gülriz germen
(Türkiye), Lybkina V. (LatvijasRepublika),
Safin R.S. (Russia), Milan P.
(Českárepublika), Kang, Jung-Suk., So, Jin
Kwang (Republic of Korea), Kodirov A.S.
(Australia)

Chief editor:

Begimkulov U. Sh.
Deputy chief editor:
Ismadiyarov Ya.U.
Responsible secretary:
Umaraliyeva M. A.
Designer:
Isakulov R. M.

Editorial team:

Begimkulov U.Sh., Ismadiyarov Ya.U.,
Isyanov R.G., Umaraliyeva M.A., Narzikulova F.B.,
Tilabov B.K., Solieva Z.T., Musurmonova O.M.,
Kodirova F.U Mullakhmetov R.G., Rakhimmirzaev
S.B., Begatov Zh.M., Matnazarova M.B.,
Nabiulina L.M., Shoimardonov T.T., Zhurayev
A.S., Choriyev I.R., Parpiyeva M.M., Avazboev A.I.,
Abdullahodzhayev G.T., Yusupova E.F., Adashbaev
Sh.M., Ataniyazova M.B., Dzhanpeisova G.E.
G.M.Nazirova

Tahririyat manzili:

Toshkent shahar Shayhontoxur tumani Navoiy ko'chasi, 30-uy.
E-mail: info@miptk.uz Tel: +998951448805, Faks: +998951448805

Jurnalga yuborilgan maqolalarga javob qaytarilmaydi, jurnalda e'lon qilingan maqolalardan olingan matnlar "Belarus-O'zbek ilmiy-metodik jurnali"dan olindi deb ko'rsatilishi shart.

"TAFAKKUR NASHRIYOTI" MCHJ bosmaxonasida chop etildi.
Toshkent shahri, Shayhontoxur tumani, Navoiy ko'chasi, 30-uy

Bosishga ruxsat etildi: ____-y. Qog'oz bichimi 70x100 1/16. Ofset bosma usuli.

Shartli b.t. 12,0. Adadi ____ nusxa. – buyurtma.

Bahosi kelishilgan narxda.